श्रीगणेशायनमः।। अकारे विजयश्चैव अर्थलाभस्तथैवच।। देशांतरे भवेल्लाभश्चिंतितंसफलंभवेत्।।१।।
आकारे शोकसंप्राप्तो विरोधः सहबांधवैः।। प्रवासेच भवेद्दिद्धंपश्चान्नाशंविनिर्दिशेत्।।२।। इकारेचार्थ
लाभश्च विद्यांबंधुसमागमः।। सिद्धिपौत्रेचदृश्यंते स्थिरंकार्यंभविष्यति।।३।। ईकारेसर्वकार्याणि
दृश्यतेशोभनानिच।। सिद्धिश्चसर्वकार्येषुसन्मानंशोभनंभवेत्।।४।। उकारेशोकहानिंचविघ्नंकार्ये
षुजायते।। उद्वेगस्थानभंगश्चजायतेनात्रसंशयः।।५।। ऊकारेसर्वसिद्धिश्चक्षेममारोग्यमेवच।।
मित्रसंगमलाभश्चलभ्यतेनात्रसंशयः।।६।। ऋकारेदृश्यतेहानिर्जनानांचविशेषतः।। संतापश्च
तुउद्वेगःप्राप्नोतिमरणंध्रुवं।।७।। ॠकारेसर्वकार्याणिदृश्यंतेशोभनानिच।। संप्राप्नोतिधनंशीघ्रं
लोकेहयसमागमः।।८।। ऌकारेधननाशश्चसंतापश्चैवदृश्यते।। अर्थनाशोमहाक्लेशोबांधवानां
1 चदृश्यते।।९।। ॡकारेचार्थसंप्राप्तिर्वरस्त्रीणांसमागमः।। मित्रपूजाभवेच्छीघ्रंसन्मानंविजयस्त
था।।१०।। एकारेमृत्युरोगश्चकुशरोगभयंतथा।। मित्रैसहविरोधश्चसंपन्नंशोभवेद्ध्रुवं।।११।। ऐ
कारेदृश्यतेकामोविविधोविपुलस्तथा।। सिद्धिश्चसर्वकार्येषुशत्रुर्मित्रवदाचरेत्।।१२।। ओ
कारेभावसिद्धिश्चसुखानिविविधानिच।। मित्रेणसहसंगश्चवरस्त्रीलाभएवच।।१३।। औकारेधनहा
निश्चचिंतितंचनिरर्थकं।। यथोक्तंचिंतितंकार्यंतथोन्नंचभविष्यति।।१४।। अंकारेलभतेमृत्युंशो
करोगस्तथैवच।। अर्थहानिर्भवेत्तस्यनात्रकार्याविचारणा।।१५।। अःकारेधनसंप्राप्तिर्लभतेतेचे

वजायते॥सुखंतुविन्तयंतस्य कर्त्तव्येनैवसंशयः॥१५॥ककारेलभते सिद्धिंधनधान्यादिसंपदां॥
१ मित्रलाभोभवेद्वृद्धिःसर्वकार्यफलप्रदा॥१६॥खकारेमोक्षसंतप्तोवरिष्ठरोगसंभवः॥शत्रूणांचवि
रोधंतुभयंरोगश्चजायते॥१७॥गकारेधनसंप्राप्तिर्द्रव्यलाभस्तथैवच॥पुत्रदारैश्चसंयोगःसं
पदामधिपोभवेत्॥१८॥धकारेधनसंप्राप्तिर्द्रव्यलाभस्तथैवच॥सौख्यंयामश्चदृश्यते॥अंत
रेतुप्रजालाभोराज्यलाभोमहत्सुखं॥१९॥ङकारेउत्तमावृद्धिःसुखानिविविधानिच॥देशां
तरगतेलाभंसर्वत्रलभतेसुखं॥२०॥चकारेचिंतितंकार्यंनिष्फलंचभविष्यति॥मित्रहानिश्च
शोकश्चशरीरेरोगसंभवः॥२१॥छकारेआगमोलक्ष्म्याःपश्चाद्हस्तोचदृश्यते॥कांचनस्यभ
वेत्प्राप्तिःसर्वमंगलसंपदां॥२२॥२३॥जकारेचिंतितंकार्यंसर्वंचैवनदृश्यते॥मित्रैःसहविरोधश्च
लभतेतस्यमाकुले॥२४॥झकारेधनसंप्राप्तिर्सौभाग्यंलभतेनरः॥अर्थलाभोवस्त्रलाभोग
हलाभस्तथैवच॥२५॥ञकारेजायतेक्लेशोव्याधिश्चैवमहाबलः॥बंधुनाशोपुत्रनाशोध
धननाशस्तथैवच॥२६॥टकारेत्वर्थनाशश्चबंधुनाशस्तथैवच॥पश्चाद्दारेशसंतापो
लभतेनात्रसंशयः॥ठकारेसर्वसौख्यानिकार्याणिचफलानिच॥अकुशोनैवलभतेलक्ष्मीस
र्वार्थदायिनी॥२८॥ [illegible] कार्येषुदृश्यतेनात्रसंश १

यः॥२९॥ढकारेचार्थसिद्धिश्चभवेत्सर्वसुसंपदां॥यथाचचिंतितंकार्यंतथाचसुफलंभवेत्॥३०॥णका
रेसुफलंकार्यंस्वजनैर्लाभएवच॥स्त्रीणांसमागमश्चैवलभतेनात्रसंशयः॥३१॥तकारेधनसंप्राप्तिस्त
थाचगमनंशुभं॥मनोरथाश्चसुलभालभतेनात्रसंशयः॥३२॥थकारेधनधान्यंचआरोग्यंसुखसं
४ सुखपदां॥तथाचचिंतितंकार्यंदृश्यतेनात्रसंशयः॥३३॥दकारेसंप्राप्तिरर्थश्चैवप्रजायते॥आरोग्यंल
भतेसौख्यंसिद्धिश्चैवप्रजायते॥३४॥धकारेदीर्घमायुष्यंसफलंकार्यमेवच॥तथाचचिंतितंका
तृ र्यंआपूर्वंतंभविष्यति॥३५॥नकारेसुखहानिश्चनिषिद्धंचैवजायते॥तथाचचिंतितंकार्यंत
त्सर्वंनभविष्यति॥३६॥पकारेपापकर्माणिपापयुक्तश्चदृश्यते॥अन्यत्तुजायतेतस्यअभयं
चभयंभवेत्तदिहं॥३७॥फकारेलभतेवस्त्रंभक्ष्यभोज्यंतथैवच॥परहस्तानुसंप्राप्तप्रार्थना
२ रिपुबंधनं॥३८॥बकारेचार्थसंप्राप्तिःवुस्त्रीणांसमागमः॥अन्यथाचिंतितंकार्यंसफलंसर्व
मेवच॥३९॥भकारेसर्वसिद्धिश्चसर्वसौख्यफलप्रदं॥बहुकांचनरौप्यंचभवेमेवनसंशयः॥४०
॥मकारेधननाशश्चमस्तकेमूर्छमेवच॥शोकश्चदृष्टिनाशश्चअर्थनाशोनसंशयः॥४१॥यका
रेलभतेवस्त्रंधनधान्यादिसंपदः॥शत्रूणांजयश्चैवदृश्यतेनात्रसंशयः॥४२॥रकारेविपुलं
सौख्यंआरोग्यंशोभनंभवेत्॥सर्वकार्यफलंलक्ष्मीलभतेनात्रसंशयः॥४३॥लकारेशोकसं
तापौलभतेनचसंपदः॥सर्वनिरर्थकंकार्यंहानिश्चैवतुजायते॥४४॥वकारेबहुलक्ष्मीचल २

२

अ	आ	इ	ई	उ	ऊ	ऋ	
ज	झ	ञं	ट	ठ	ड	ॠ	
छ	ण	मा	य	र	ढ	ऌ	
च	ब	स	ह	ल	ल	ॡ	
ङ	फ	ष	श	व	न	ए	
घ	प	ना	ध	द	थ	ऐं	ॐ
ग	ख	क	अः	अं	औ	ओ	क्षः

२

रणंदशादले· ॐ धूम्रार्चिषायैनमः ॐ ऊष्मायै· ॐ ज्वलिन्यै· ॐ ज्वालिन्यै· ॐ विस्फुलिंगिन्यै· ॐ सुश्रियै· ॐ सुरूपायै·
ॐ कपिलायै· ॐ हव्यवाहायै· ॐ कव्यवाहायै· अथद्वादशदले· ॐ तपिन्यै· ॐ तापिन्यै· ॐ धूम्रायै· ॐ मरीच्यै· ॐ ज्वा
३ लिन्यै· ॐ रुच्यै· ॐ सुषुम्नायै· ॐ भोगदायै· ॐ विश्वायै· ॐ बोधिन्यै· ॐ धारिण्यै· ॐ क्षमायै· अथषोडशदलेषु· ॐ
अमृतायै· ॐ मानदायै· ॐ पूषायै· ॐ तुष्ट्यै· ॐ पुष्ट्यै· ॐ रत्यै· ॐ धृत्यै· ॐ शशिन्यै· ॐ चंद्रिकायै· ॐ कांत्यै· ॐ ज्योत्स्ना
ॐ श्रियै· ॐ प्रीत्यै· ॐ अंगदायै· ॐ पूर्णायै· पूर्णामृतायै· अथाष्टदलेषु· अणिमायै· महिमायै· गरिमायै· लघि
मायै· प्राप्त्यै· प्राकाम्याय· ईशितायै· वशितायै· ततःबहिर्भूगृहे· कश्यपाय· इंद्राय· वज्राय· इतिप्राच्यां· अत्रये· अग्नये·
3 शक्तये· इत्याग्नेय्यां· भरद्वाजाय· यमाय· दंडाय· इतिदक्षिणे· विश्वामित्राय· निर्ऋतये· खड्गाय· इतिनैर्ऋत्यां· गौ
तमाय· वरुणाय· पाशाय· इतिप्रतीच्यां· जमदग्नये· वायवे· अंकुशाय· इतिवायव्यां· वसिष्ठाय· कुबेराय· गदा
यै· अहस्युत्तरस्यां· अगस्त्याय· ईशानाय· त्रिशूलाय· इति ईशान्यां· पूजनंतु सर्वत्रक्रमवगंतव्यं· इतिप्रयोगार्ण
वे ऋक्प्रयोगपटलेमन्युसूक्तविधानंसमाप्तम्: ३

कामनासिध्यर्थे जपेत्‌। अथ न्यासः। यस्ते मन्यो इति शीर्षे। मन्युरिन्द्रो इति ललाटे। अभीहि मन्यो। नेत्रयोः। त्वया मन्यो।
कर्णयोः। अभागः सन्निति नासिकायाम्‌। अयं ते अस्मीति मुखे। अभि प्रेहीति हृदये। त्वया मन्यो। बाह्वोः। अग्निरिव
हस्तयोः। सहस्व मन्यो। नाभौ। एको बहूनां गुह्ये। विजेषकृत्‌। जान्वोः। आभूत्या। जंघयोः। संसृष्टं धनं। पादयोः। इत्यंग
न्यासः। वह्निमूर्तये हृ। सूर्यमूर्तये शिरसे। सोममूर्तये शिखायै। वायुमूर्तये कवचाय हुं। संवर्तकमूर्तये नेत्र। विद्यु
न्मूर्तये अस्त्राय। संसृष्टं धनमुभयं अंगुष्ठाभ्यां। समाकृतमस्मभ्यं दत्तां। तर्जनीभ्यां। वरुणश्च मन्युः। मध्यमाभ्यां।
भियं दधाना हृदयेषु। अनामि। शत्रवः पराजितासः। कनिष्ठिका। अपनिलयं तां। करत। एवं हृदयादि। अथ ध्यानं
ज्वलनार्कप्रतीकाशं जटामंडलमंडितम्‌। आलम्बिया विराजन्तं दीप्यमानमुखाम्बुजम्‌। पद्मासनसमासीनं ध्याये
त्तं ध्यानमुद्रया। ध्यायेत्तं तापसश्रेष्ठं मालाभीष्टधरं परम्‌। अथ पीठपूजा। ॐ आधारशक्त्यै। कूर्माय। वराहाय।
ॐ भूः पीठाय। ॐ भुवः पीठाय। ॐ स्वः पीठाय। ॐ भूर्भुवः स्वः पीठाय। इति पीठपूजा। पीठोपरि यंत्रं लिखेत्‌। तद्य
था। मध्ये षट्कोणं तदुपरि दशदलं तनो द्वादशदलं ततः षोडशदलं ततो ष्टदलमिति। षट्कोणमध्ये तत्पो मन्युमू
र्तये मन्यवे परदेवताये नमः। षट्कोणे। प्रागादि। ॐ वह्निमूर्तये हृदयं पूजयामि। सूर्यमूर्तये शिरः। सोममूर्तये
शिखां। वायुमूर्तये कवचं। संवर्तकमूर्तये नेत्रत्रयं। विद्युन्मूर्तये अस्त्रं इति प्रथमावरणम्‌। द्वितीयाव

नेत्रिशूलं जपेत्. तिलैर्होमः सूक्तेनाभिषेकः कपालारिष्टकपोलमूलादेः सर्वारिष्टेषु परस्परं द्वेषपरिहारेण
सर्वास्विष्टेषु मित्रतास्मि प्रार्थं नदीद्वयसंगमे पंचसहस्रं जपेत्. त्रिमधुराक्तैर्दूर्वाखंडैर्गुग्गुलैक्षुदंडैर्वा
२ होमः मित्रतासि द्वि: राजद्वेषपरिहारार्थं बाहवायक्षमभिद्वि: सहस्रं त्रिमधुराक्तैर्जुहुयात् जपां
ते सा ध्यना मंगरहीत्वा तं प्रसादयामीत्यष्टाविंशत्यंजलीर्दद्यात्. तेन राजा प्रसीदति. लक्ष्मीप्राप्त्यर्थं अष्टदल
द्वीपान् देवायतने प्रज्वाल्य अष्टसहस्रं जपेत्. बिल्वपत्रैस्त्रिमधुराक्तैर्होमः दुग्धेन दशांशेन तर्पणम्. पं
चरवाद्यैर्वा होमः जपसमये मंत्रन्याससमये लक्ष्मीबीजं एवं केप्रयोगः ध्याने पिस्कंधराशा होम ध्यस्थां पी
मर्त तांबरं धियायेत्. वरदाभयहस्तां च प्रार्थयेत्. लक्ष्मीप्राप्तिर्भवति ध्यं ध्यामां पुत्रप्रजनार्थं लक्षं पुरश्चरणे जीव
पुत्रफलैर्होमः प्रतिदिनं सूक्ताभिमंत्रितैर्दशघटैः स्नापयेत्. जपसमाप्तिविधिः अश्वत्थमूले जपहोमौ कृत्वा तु
५ दिने सूक्ताभिमंत्रितं नागकेसरं सूत्रेण पाययेत्. पुत्रप्राप्तिः नष्टप्राप्त्यर्थं दशसहस्रं जपेत्. कमलैः शतप
त्रैर्वा होमः वांछितार्थप्राप्तिर्भवति. इति नियोगदीपिकायां मन्युसूक्तविधानम्. प्रयोगार्णवे. चतुर्दशार्चमेकं
सूक्तम्. यस्ते मन्यो इति सूक्तस्य तापसो मन्युर्ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः आद्यास्तिस्रः त्यास्य जगत्यः मन्यु
र्देवता. मन्युरिंद्रो मन्युरेवास देव इति बीजं. अभीहि मन्यो इति शक्तिः संसृष्टं धनमिति कीलकं. अमुक

२

स्रजां कृत्वा विसर्जयेत् ॥ अथ मन्युसूक्तविधानम् ॥ यस्ते मन्यो अथ मंत्रस्य सर्वसूक्तम् ॥ अस्य तापसो मन्युरृ
षिः मन्युर्देवता त्रिष्टुप् छंदः अथ मंत्रपंक्तिः त्वया मन्यो द्वितीयं मंत्रस्य सर्वसूक्तम् ॥ तस्यापि ऋष्यादिपूर्ववत् ॥
अस्याभ्यन्तरोऽजगत्यः शत्रुपराजयार्थे विनियोगः नत्वादौ शरीरशुद्ध्यर्थं विविक्तदेशे देवतायतने वा श्मशा
ने ग्रामाद् बहिः अशुचौ देशे सर्वग्रामाद् बहिर्वा पुरश्चरणं कार्यम् ॥ महाशत्रुपराजयार्थे द्वादशलक्षं पुरश्च
रणम् ॥ मध्यमशत्रुपराजयार्थे द्वादशसहस्रं सामान्यशत्रुपराजयार्थे द्वादशशतं ब्राह्मणेन प्रयोक्तव्यम् ॥
सर्वेषामुपकारार्थं बहूनां सार्थेन आप्रयोक्तव्यम् ॥ आहाडकस्य व्याधिरस्य समिद्भिः प्रत्यहं वशीकरणा
र्थं जुहुयात् ॥ इध्मश्च वृक्षविशेषेण फलप्रदः राजवश्यार्थे ग्राममध्ये जपेत् ॥ लोकवश्यार्थे तथैव दुष्टशत्रु
परिहारार्थे श्मशाने मध्ये जपेत् औदुंबरः इध्मः पंचखाद्यैर्होमः रोगनाशार्थे देवतास्थाने जपेत् ॥ प्रत्यहं निम्ब
करादशुतेराम्रपत्रैर्होमः रोगोक्तौषधीभिर्होमः सक्तुद्वयेन पायसेन मन्युं न पयामीति दुग्धेन होमसंख्यया
तर्पयेत् ॥ दशांशेन रोगिणां मार्जनम् ॥ महारोगान् निवर्तन्ते ॥ ग्रहपीडानिवृत्त्यर्थं सहस्रं जपेत् ॥ आदित्यादि दि
ग्विशेषेण होमः दुष्टग्रहपीडा निवर्तते ॥ अथ मृत्युपरिहारार्थं ममृतमयं चंद्रमंडलं स्वनवमृतधा
रं ध्यायेत् त्रिसहस्रं जपेत् कापिलाज्येन दध्ना दुग्धेन चरुणा मिश्रितहोमः मार्जनं च एवं वित् दुष्टस्य जनदर्श

उपास्महे देवराजं भक्त्या शत्रुनिषूदनम्. इति ध्यानम्. वज्रं शक्तिं च दंडं च खड्गं पाशध्वजाम्बुजा. गदां त्रिशूलं परिघं
१ चक्रं चैव दशायुधम्. घृतान्नं तिलपिष्टान्नं माषान्नं घृतपायसम्. प्रागादिक्रमशो भुक्त्वा भानुवारादिक्रमात्.
कुल्माषांश्च तिलान्नं च दधि क्षीरं घृतं पयः मृगमांसं च नत्वारं पायसं चापकं मृगम्. शशमांसं च माहिषं
प्रियंगुक्षमधूपाकम्. चित्रांडजफलं कूर्मम्चाविहूं च सशल्लकम्. हविष्यं कृशरान्नं च मुद्गान्नं यवपिष्टकम्. मत्स्या
न्नं चित्रितान्नं च दध्यन्नं दक्षाभक्ष्यमात्. भुक्त्वा राजे भाग्य रथमरेयीति जयसंरीन्. हुताशने तिलैर्हुत्वा प्रजये
न दिगीश्वरम्. प्रणम्य देवं भूदेवानाशीर्वादैर्न तोषयेत्. इत्वा होमं दारुणावातम्मं गोपास्तं जपेत् नकूर्णव
5 स्मगंधाद्यैरर्चयेच्च दिगीश्वरम्. इंद्रमैरावतारूढं शच्यासहविराजितम्. वज्रपाणिं स्वर्णवर्णं दिव्याभरण
भूषितम्. सप्तहस्तं सप्तजिह्वं षडक्षं मेषवाहनम्. स्वाहाप्रियं रक्तवर्णं स्रुक्स्रुवायुधधारिणम्. दंडायु
धं लोहिताक्षं यमं महिषवाहनम्. श्यामलासहितं वर्णे रक्तश्मश्रुं कररवमाम्बम्. खड्गचापधरं नीलं निर्ऋतिं न
रवाहनम्. ऊर्ध्वकेशं विरूपाक्षं दीर्घजिह्वापतिं प्रभुम्. वरुणं मकरिकानाथं रत्नाभरणभूषितम्. प्राणिनां प्रा १
णरूपं तु ध्वजदं दंडपाणिनम्. अभ्यासीनं कुंतपाणिं ध्वबाडुंव स्वसन्निभम्. कुबेरं पत्रलेखवेशं यक्षगंधर्वना
यकम्. पिनाकिनं वृषारूढं गौरीपतिमनुत्तमम्. ध्येनवर्णं चंद्रमौलिं नागयज्ञोपवीतिनम्. इति दिगीशाध्यानम्

॥मन्युसूक्तविधान प्र ३ समग्र

श्री: अथात: संप्रवक्ष्यामि राज्ञ:णां च पराजयम् । शत्रुभि: परिभूतस्तु च मेतां जपेत्सुधी: । संसृष्टं धनमित्यस्य न्यासं कुर्याद्यथाविधि । लिखित्वा षट्दलं पद्मं इंद्रं शत्रुजये यजेत् । इंद्रादि लोकपालांश्च प्रथमावरणे यजेत् । नवग्रहो द्वितीये च आयुधेश्च तृतीयके उपचारै: षोडशभि: सांगावरणदेवता: संपूज्य च जपं कुर्यात्संसृष्टं धनमित्यमुम् । शिवालये नदीतीरे बिल्वमूले हरेर्गृहे । अत्वामंत्रमिमं विद्वान्शत्रुभिर्नाभिभूयते । तत्रासनादि तत्रासनादिभूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् । अपसर्पंतु अपक्रामंतु । पृथ्वी मंत्रस्य पृथिव्या प्र थिव्यासनाय कूर्मासनाय नम: आधारशक्तये नम: । दुष्टदानवनाशनाय नृसिंहाय । ॐ गं गणपतये । ॐ सरस्वत्यै । ॐ दुं दुर्गायै । ॐ क्षं क्षेत्रपालाय । ॐ गुं गुरुभ्यो । ॐ पं परमगुरुभ्यो । ॐ परात्परगुरुभ्यो । ॐ परमेष्ठिगुरुभ्यो । ॐ नारदादि संप्रदायप्रवर्तकेभ्यो । तालत्रयं कृत्वा आराध्यदेवताप्रीत्यर्थं भूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठादि करिष्ये । अथ मूलन्यास: । अस्य श्रीशत्रुपराजयमंत्रस्य तापसो मन्युऋषि: शत्रुहेंद्रो देवता । जगती छंद: । शत्रुपराजयार्थे जपे विनियोग: । ॐ संसृष्टं धनं लोकं वज्रहस्ताय अंगुष्ठाभ्यां नम: । उभयं समाकृतं लीशचीपतये तर्जनीभ्यां । अस्मभ्यं दत्तां वरुणश्च मन्यु: लें मध्यमे ... अनामिका । भियं दधाना हृदयेषु शत्रव: लौं पाकशासननायक निं पराजितासो अपनिलयंताल: दत्रे पुरुकरतलकरपृष्ठा । एवं हृदयादि । अथ ध्यानम् । इंद्रमैरावतारूढं वज्रहस्तं शचीपतिम् ।

न्वीयंते द्रुक्तैस्ये क्यसामंजस्येजातावेकत्वभानो निरर्थकइतितदसत्॥ स्वसजातीयनिष्ठभेदप्रतियोगिता
नवच्छेदकैकत्वरूपस्वजातीयद्वितीयरहितत्वमेव एकवचनार्थः॥ नत्वेकत्वमात्रं तस्यवस्तुमात्रसाधारण्ये
नार्थतएवलाभात्॥ अनुपयोगाच्च॥ अतएव पशुनायजेतेत्यादौ पशुनिष्ठतादृशैकत्वस्याविवक्षितत्वात्॥ अनेकप
शुकरणकयागान्नदृष्टसिद्धिः॥ साजात्यंचस्वसमभिव्याहृतपदार्थसंसर्गित्वविशिष्टप्रकृत्यर्थतावच्छेदकरूपेण
6 अतोनघटोस्तीत्यादौघटनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकैकत्वस्याप्रसिद्धावपिनक्षतिः॥ एतद्देशाविद्यमानघटनिष्ठ
भेदप्रतियोगितानवच्छेदकैकत्वस्यैव तत्रबोधनात् तस्यचतत्रप्रसिद्धत्वात् देशे बहुघटसत्त्वदशायां तादृशवाक्यप्रयोग देत
श्चजात्येकत्वादेवसमर्थनीयः॥ यत्तुएकत्वाविवक्षायामपिभावाख्यातस्थले एकवचनस्यसाधुत्वदर्शनात् संख्याया अवि
वक्षणेपिसंपन्नोव्रीहिरित्यादौ एकवचनोपपत्तेः तज्जात्येकत्वपरतया तत्समर्थनेनेति तदकिंचित्करं भावाख्यातस्थ
लेगत्यंतरविरहेण विभक्तेर्निरर्थकत्वोपगमात् इतरसार्थक्यसंभवे तत्परित्यागस्यानुचितत्वात्। सतितात्पर्ये तद्बोधस्या
नुभविकत्वाच्चेति॥ एवंत्रयः समुदिताहेतुरित्यत्र हेतुपदं कार्यत्वादप्रयोजकतावच्छेदकसमुदायत्वावच्छिन्नप
रं तादृशसमुदायत्वान्यतमैकत्वमेकवचनार्थः॥ अतएव शरत्वादीनां त्रयाणां तृणारणिमणिन्यायेन हेतुत्व

नमेव सर्वत्र विशेषणपदानंतरं प्रयोक्तुमुचितमिति प्रत्यक्षानुमानोपमानशाब्दाः प्रमाणानि पितरो देवता इत्यादेरनुप
पत्तिः। मैवं। यत्र विशेष्यवाचकपदोत्तरविभक्तितात्पर्यविषयसंख्याविरुद्धसंख्या अविवक्षितत्वं तत्र विध्यविशेष्य
विशेषणपदयोः समानवचनत्वनियमः॥ अत एव पुरूरवोमाद्रवसौ विश्वे देवा इत्यादौ हि त्वविशिष्टयोः पुरू
रवोमाद्रवः प्रभृतो विशेषणत्वयाविवक्षितत्वात्तत्तद्वाचकपदस्य द्विवचनांतता वेदाः प्रमाणमित्यत्र च विशेषण
११ पदोत्तरविभक्त्या बहुत्वविरुद्धमेकत्वं। तच्च प्रकृत्यर्थावच्छेदके प्रमितकरणत्वे अन्वेति॥ शाब्दप्रमाकरणत्वं च शाब्द
त्वावच्छिन्नयावच्छेदकनिष्ठमेकमेवेति नायोग्यता॥ न च पदार्थः पदार्थेनान्वेतीति व्युत्पत्तिविरोधः। संपन्नो व्रीहिरि
त्यत्रानेकव्रीहितात्पर्यकेप्येकवचनदर्शनेन तादृशव्युत्पत्तिसंकोचस्यावश्यकत्वात्। यदि चात्र स्वाश्रयप्रकृत्य
र्थतावच्छेदकवत्त्वसंबंधेन प्रकृत्यर्थ एव एकत्वान्वयः व्रीहित्वादिजातेः स्वरूपत एव व्रीह्यादिपदशक्यताव
च्छेदकत्वया अन्वयितावच्छेदकरूपेणानुपस्थितेः। तत्र पदार्थान्तरस्यान्वयानुपपत्तिरिति मन्यसे तदा
प्रकृतेपीदृश्येव गतिः। यत्तु संपन्नो व्रीहिरित्यादौ एकवचनोपस्थितानि नानेकत्वानि प्रत्येकं नानाव्रीहिषु

७

स्फु

ते:॥ स्विदे: छंदसि॥ अपकुरोणमुत्ति॥ विस्फुरोर्तौ॥ प्रजनेवीयते:॥ बिभेतेर्हेतुभये॥
नित्यंस्मायते:॥ स्फुजिह्दोर्ण्हे:स्मकिति॥ अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्यां॥
शीर्षश्छंदसि॥ ऋ॥ ये च तद्धिते॥ अचिशीर्ष:॥ पद्दोमासहृन्निशसन्यूषन्दोषन्य
कञ्शकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु॥ धात्वादे:ष:स:॥ णो न:॥ लोपो व्योर्वलि॥
वेरपृक्तस्य॥ हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल्॥ एङ्ह्रस्वात्संबुद्धे:॥ शेश्छं
दसि बहुलं॥ ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्॥ संहितायां॥ छे च॥ आङ्माङोश्च॥ दीर्घा
त्॥ पदांताद्वा॥ इकोयणचि॥ एचोयवायाव:॥ वांतोयिप्रत्यये॥ धातोस्तन्नि
मित्तस्यैव॥ क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे॥ क्रय्यस्तदर्थे॥ भय्यप्रवय्ये च छंदसि॥
एक: पूर्वपरयो:॥ अंतादिवच्च॥ षत्वतुकोरसिद्ध:॥ आद्गुण:॥ वृद्धिरेचि॥ एत्येधत्यूठ्सु॥
उ.परस्त्रपं॥ ओमाङोश्च॥ उस्यपदांतात्॥

[left margin, vertical:] ...वृद्धिरेचि॥ ...उपसर्गादृति धातौ॥ ...

उभे अभ्यस्तं। जक्षित्यादयः षट्। तुजादीनां दीर्घोभ्यासस्य। लिटि धातोरनभ्यासस्य। सन्यङोः। श्लौ। चङि। दाधाघ्वदाप्। न्मी ह्वांश्च। अङः संप्रसारणं पुगणसोस्तस्य रुषे। वंधुनिवहुधीहौ। वचिस्व पियजादीनां किति। ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभ्रज्जतीनां ङिति च। लिट्यभ्या सस्योभयेषां। स्वापेश्चङि। स्वपिस्यमिव्ये आयङि। न वशः॥१॥ चायः की। स्फायः स्फी निष्ठायां। स्त्यः प्रपूर्वस्य। द्रवमूर्तिः स्पर्शयोः श्यः। प्रतेश्च। विभाषाभ्यवपूर्वस्य। शृतं पाके। प्यायः पी। लि ड्यङोश्च। विभाषाश्वेः। णौ च संश्चङोः। ह्वः संप्रसारणं। अभ्यस्तस्य च। बहुलं छन्दसि। चायः की। अ पस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताःश्रितमाशीराशीर्ताः। न संप्रसारणे सं प्रसारणं। लिटि वयो यः। वश्चास्यान्यतरस्यां किति। वेञः॥२॥ ल्यपि च। ज्यश्च। व्यश्च। विभाषापरेः। आदेच उपदेशेऽशिति। न व्यो लिटि। स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि। क्रीङ्जी नां णौ। सिध्यतेरपारलौकिके। मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च। विभाषा लीय

8 श्रीगणेशायनमः॥अथास्थिशुद्धिविधानं॥ग्रामाद्बहिः ततोगत्वास्नानं॥सचैलंकृत्वा॥प्रोक्षयेत्पंचगव्येन तत्तन्मंत्रैः
॥उपसर्पेति च तत्स्मृणाशंखः पितरः स्थिरशुद्धाः॥अथर्वा भूमिप्रोक्षणं॥द्वितीयेखननं॥तृतीयेमृत्तिकोद्धरणं॥च
तुर्थेअस्थिग्रहणं॥उपसर्पमातरंभूमिमेतामुरुव्यचसं पृथिवीं सुशेवां॥ऊर्णम्रदायुवतिर्दक्षिणावत एषात्वापा
तुनिर्ऋतेरुपस्थात्॥उच्छ्वंचस्वपृथिविमानिबाधथाः सूपायनास्मैभवसूपवंचना॥मातापुत्रंयथासिचा
भ्येनंभूमऊर्णुहि॥उच्छ्वंचमानापृथिवीसुतिष्ठतु सहस्रंमितउपहिश्रयंतां॥तेगृहासोघृतश्चुतोभवंतु
विश्वाहास्मैशरणाःसंत्वत्र॥उत्तेस्तभ्नामि [illegible] पृथिवीं [illegible] रीमं लोगंनिदधन्मोअहंरिषं॥एतांस्थूणांपितर=
ोधारयंतुतेत्रायमःसादनातेमि [illegible] ः अस्थीनि [illegible] प्रक्षालयेत्॥गोमूत्रगोमयं॥अतोदेवाइति
मंत्रेणमार्जयेत्॥पुरुषसूक्तंसहस्र [illegible] ने॥ततो [illegible] भ्योह्यानि॥नतमंहोनइतिसूक्तंजपेत्॥
ज्यं दशदानंहेमभ्रास्थलंकृत्वा॥गोभूतिलहिरण्यंघृतंवासो [illegible] गुडानिच॥रौप्यंलवणमित्याहुर्दशदा
नाःप्रकीर्तिताः॥पितृदेवेभ्योतिलांजलितर्पणं॥ततो [illegible]॥अजिनंकंबलंगोकेशानाशाणमेवच॥भू
र्जपत्रंतो [illegible] ॥देवस्यत्वेतिकुशान्॥
केश्या [illegible] लंशांलइंद्राग्नीशायां॥भूर्जपत्रंता [illegible] पत्रं॥गायत्र्यापंचसूत्रं॥हिरण्यरूपमितिहिरं

त्यं॥स्त्रं [illegible] इमामनसेत्तिरोप्यं॥अग्निमीळे त्तिरत्नं [illegible] शीरत्तोत्ति त्तिला भूः त्तोन्विंद्र त्तिआ सि भूत्तिइं ल

त्वा॥स्रुरद्ध्व पंचगव्येनाज्येनाष्टशतउशीरत्तोत्तिमंत्रेणाहुं [illegible] र्यात्॥ब्राह्मणान्भोजयेये तु॥भूयसींदक्षिणां

दत्वा॥अग्निरहितश्रद्धिविधानं॥इत्यग्निहोत्रकोद्भ अग्निश्री [illegible] विधानं॥रामा [illegible] भूमाकौ विरोधे होम

युःस्तथा॥कृष्णपक्षेचाष्टम्यां चाग्निरव्यंतसौम्य [illegible] तारणं [illegible] ॥स्वाउत्तिकरभैरवेण लिखितं॥

।शुचिदेशान्मृदं समानीय तीरे संस्थाप्य तां त्रेधा
विभज्यैकेन भागेन जलाद्बहिरेव मस्तक बाहु हृदय पृष्ठोदर कुक्षि हृदयानां
षण्णामनुक्रमेण प्रत्येकं दक्षिणपाणिना लेपं कृत्वा जलेन प्रक्षाल्य त्यक्त्वा॥ द्वितीयेन भागेन कटि वस्ति ऊरु द्वय जंघा द्वय चरण
द्वयानां पंचानामनुक्रमात्प्रत्येकं वामपाणिना लेपं कृत्वा जलेन प्रक्षाल्य ततः तृतीयभागेन करद्वयप्रक्षालनं कृत्वाचम्य
स्नानार्थं जलं प्रविशेत्॥ तदुक्तं वामनपुराणे मृत्तिकां तु त्रिधा कृत्वा भागमेकेन लेपयेत्॥ दक्षिणेनैव हस्तेन अष्टावंगा
न्यनुक्रमात्॥ उत्तमांगं भुजौ वक्षः पृष्ठमुदरं च सकुक्षिकं॥ ततो द्वितीयभागेन नाभिं बस्तिमूरुं जंघकं वामेन करेणैव चरणौ
च यथाक्रमं॥ एवं तृतीयभागेन करौ च क्षालयेत्ततः॥ इत्येवं सम्यक्॥ देशकालौ संकीर्त्य वस्तुतः उत्सर्गतः सर्वेषामेवानां नित्यस्नानाख्यकर्मप्र
शस्तं कर्तुमेव निस्तमस्यनुसारात् जलाद्बहिरेव सकलं तं नेपमस्तकमारभ्यापादतलं मृत्लेपं कृत्वा प्रक्षाल्य एवं कटिमारभ्यपादं तं मृल्ले
पं कृत्वा प्रक्षाल्य ततो मज्जनाभ्यां करौ प्रक्षाल्याचम्य ततो जलं प्रविश्य प्रणवेन स्नात्वा पादितिविष्णु मस्तकाभिमुखः सूर्याभिमुखो वा नि
र्निमज्ज्यांगानि संशोध्य पुनः शिरो निमज्ज्याचम्य प्रणवेन जलमभिमंत्र्य प्रणवेनैव दक्षिणहस्तेन प्रदक्षिणं भ्रामयन् तत्र प्रणवेनैव नि
मज्ज्याचम्य हादशप्रणवैः शिरो बाहु हृदय पृष्ठ यं जलिना षिंचेत्ततो हादशप्रणवैः जलोभ्यंतरे निकृष्य प्राणायामं कृत्वा पुनः निर्नि
मज्ज्याचम्य बहिर्यायादिति वारुणः स्नानं॥ उत्तमांग बाहुद्वय हृत्पृष्ठ कुक्ष्युदर पृथक्॥ कटि बस्ति ऊरु जंघा चरण पंचमृत्करं

9

केशवादिप्रणवान्तरं जलमाश्रये त्रिर्निमज्ज्य बहिरागत्य चतुरस्रमण्डलं कृत्वा चम्पतीरे स्थित्वा अञ्जलिं दत्त्वा तन्मृत्तिकाया द्वा
त्रिभागान् कृत्वा तान् सर्वान् प्रणवेनाभिमन्त्र्य ललाटे १ बाहुद्वये २ हृदये १ पृष्ठे १ कुक्षिद्वये २ उदरे १ चेति कृत्वा गोपीचन्दनमृत्तिका
गोमयलेपमौलमस्योदरे तुलसीविल्वपत्रेण संयुक्तं कण्ठे १ कर्णयोः २ उरुद्वये २ जानुद्वये २ चरणद्वये २ चेति संध्यांगे पुं
यमलिकाभागे कृत्वा मात्स्यचरणद्वयानि तिलपत्रेण भस्मालावशिष्टभोगे न करोति मृत्स्नामाचम्य स्नात्वा नाथजलेन
स्नात्वा इति अथ जलं प्रविश्य प्रणवेनाभिमन्त्र्य प्रणवेन मन्त्रपूतं प्रणवेन त्रिर्निमज्ज्य दाहनाशनपवित्रं
त्रिः मार्जनं कृत्वा नववस्त्रं धारयेत् पादुके च दत्त्वा उत्तरमुखो नाभिमात्रे जले स्थित्वा दाहनाशनार्थं परमपवित्रं पुनः
त्रिर्निमज्ज्य च बहिरागत्य वस्त्रं परिधाय गोपीचन्दनादिकं धारयेत् त्रिपुण्ड्रादिकं कुर्यात् ततः श्वेतवस्त्रं
अर्घ्यं दत्त्वा आचम्य प्रणवेन न्यासं कृत्वा स्वास्ने उपविश्य ततः संकल्पं कृत्वा मन्त्रेण पञ्चदेवताभ्यो ... नमः
पादौ संप्रोक्ष्य मन्त्रेण कलशं स्थापयेत् शंखं तत्र कृत्वा ओं नमो भगवते वासुदेवाय तत्सन्निधौ स्नानं दत्त्वा गन्धादिकं सर्वं समर्पयेत्
नमस्कृत्य त्वां नारायण ... स्वर्गादिकं ... ॥ कृते ... नमो ... गुरुं नमस्कृत्य
... कमण्डलुं ... घण्टावादनं ... लोहितचन्दनेन अर्चयेत् ... आचमनीयं ... तुलसीदलं
... गन्धे ... पुष्पं ... ततः ... धूपं ...
... भवेत् ॥ ततः ... ततः स्नानं ...
... प्रक्षालने कृत्वा प्रणवेन ... ततः स्नानं ...
... इति ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ अस्थिशुद्धिविधानं ॥ ग्रामाद्बहिः ततो गत्वा स्नानं ।
सचैलं तो के । प्रोक्षयेत्सर्वं च गव्येन तत्र मंत्रैः । उपसर्पंति च ततः । शंख
10 पित्तरश्मि ष्टप् ॥ प्रथमे भूमि प्रोक्षणं । द्वितीये खननं । तृतीये मार्जन कौद्धर
णं । चतुर्थे अस्थिग्रहणं । जलस्नानं गत्वा सिंचयेत् ॥ गोमूत्र गोमयं । अतो
देवा इति मंत्रेण मार्जयेत् । पुरुषसूक्तं रुद्रसूक्तानि । एतोन्विंद्रं स्तवाम
वो हस्तानि ॥ ततं होन इति सूक्तं जपेत् । दशदानं हेमश्वा दत्त्वा । गोभूति
२ लहैं [illegible] ज्य वासो धान्य गुडानि च रौप्यं लवणमित्याहुर्दश दानाः प्रकीर्तिताः ।
पिंड नु दृश्यति तिलां [illegible] र्पणं कृत्वा ॥ आर्द्र नकं बलं गो केशतामणमेव च ॥

भूर्जपत्रं ताडपत्रं तिष्ठपाबेटनं स्मृ तां भिन्नस्थं लेख्या जीनं । अग्नि विम्बे
१ कंबलं देवस्य चेइति कुशान् ।। केश्याभिमो वा से ।। शान्त इद्रा मीधुणं भूर्ज
पत्रं ताडपत्रं गायत्र्यो पट्टसूत्रं । हिरण्मयरूपमिति हिरण्यं । चंद्रमा मन
सेति रौप्यं । अग्निमीळे इति रत्नं । उदीरतेति लोमं । एतो न्वि इति अस्थिशु
१ द्धिं कृत्वा ।। स्वस्था पंचगव्येनाज्येनाष्टशतं होमं कुर्यात् ।। उदीरतेति मंत्रे
ण कुर्यात् । ब्राह्मणान्भोजयेत् । भूयसीं दक्षिणां दत्वा । अस्थिशुद्धिवि
धानं ।। इति शौनकोक्तं अस्थिशुद्धिविधानं ।। ६
१

ह्रीं जगत्सर्वं वशंकुरु ॥ वश्यस्तोत्रमिदं देव्यास्त्रिसंध्यं यः पठेन्नरः ॥
सो नीष्टं नाशयेत्सर्वं रामां राज्यमथापि वा ॥ इति वश्यवाराहीस्तो
२ त्रं संपूर्णं ॥
अथ धारे लिंगनाभौ प्रकटितहृदये तालमूले ललाटे द्वे पत्रे षोडशारे द्विदश
दशदले द्वादशार्द्धे चतुष्के। नासांते बालमध्ये डफकठसहिते कंठ
देशे स्वराणां हं क्षं तत्त्वार्थयुक्तं सकलजगदलं वर्ण[illegible]रूपं नमामि १

जामहाज्ञामान्वश्यंध्यामंत्रमहावसु॥महान्ददातिवाराहीराज्ञानेवशमानय॥
अंतर्बहिश्चमनसिव्यापारेषुसमासुच॥यथास्मरतिमामेवंतथावश्यंवशं
कुरु॥चामरंशंखोलिकांछत्रंराजचिह्नानियच्छति॥अग्नीछंसंपुरोराजंत
थादेवीवशंकुरु॥मन्मथरमणाज्ञोमायांतिरंतुमयासह॥स्त्रीरक्तेषुम
हाप्रेमतथाजनयकामदे॥मृगपश्वादयःसर्वेमांदृष्ट्वाप्रमवीक्षिताः॥
अनुगच्छंतिमामेवत्वत्प्रसादात्तथाकुरु॥वशीकरणकार्यार्थंयत्रयत्र
प्रयुज्यसे॥संमोहनास्त्रवह्निर्वातत्कार्यंतत्रकर्षय॥वशमस्त्री
तिचात्रैववशकार्येषुदृश्यते॥तथात्वंकुरुरंवाहीवश्यंसर्वप्रदर्शि
यः॥वशीकरणबाणास्त्रमंत्रनामनिवारितं॥तस्मात्त्ववश्यंवारा

श्रीगणेशायनमः॥ अघोरलिंगनामै०॥ अस्य श्री अघोररुद्र
मंत्रस्य ब्रह्मा ऋषिः गायत्री छंदः सुखे श्री अघोररुद्रो देवता हृदि ॐ
बीजं नामो स्वाहा शक्तिः गुह्ये इष्टार्थे जपे विनियोगः॥ पादयोः ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्रः॥ इति
करषडंगन्यासः॥ लोहितां लोहितां कल्पां लोहितांबररूपेणां॥ चतुर्भुजां त्रिन
यनां प्रसन्नवरनां कुर्जां॥१॥ मल्लं दक्षिणे वामेन चर्म यष्टि समुच्चलों॥ अन्या
न्यांह मपाशेन कंठे बध्वा स्वसाध्यकेहे मवेत्ताह तं बहू करयुग्म हूतां ज
लिं॥२॥ सोहमिति जापं तपतीं रंजन पादयोः॥३॥ इति ध्यात्वा मुद्रां प्रदर्श्य
मूलं॥ इति मूलं॥ जस्मावर्णे लक्षं जपः पुनः ऋष्यादि विधाय गुह्येति निवे
दयेत्॥ मूलं स्वतंत्र चतुस्त्रिंशपटले॥ प्रयाणं च रहिं सा निज पीयूह होन

12

॥पत्रे २ समस्त वश्य वाराही स्तोत्र यथा रं भः॥

नश्वरो भूत्वा तु चसदा हाः स्निहृद्रं बुमरुद्दन्वितं ॥१॥ हंसक्रमरुतायुक्तः प्रो
क्तो विद्याद्दशाक्षरी ॥ षडंगमायया श्लोजपेदक्षरलक्षकं ॥ ततोयमुदि
श्य जपं निशि कुर्यादयलतः ॥ स्वमानये स्वगेहे न मानाशाप्रोक्तकारिणं ॥३॥
नय समाकर्षणं लक्ष्मी सुवर्णं वांछितानि च ॥ प्राप्नोदयलाद्दनयावसर
सिद्धिनिश्चयं ॥४॥ लोहितां० चतु० ॥१॥ मलं० ॥ अन्या० ॥ हेमवे चाह० ॥ इ
सोऽह० ॥ स्मरन्नित्यां जपन्मर्त्यो वशं कुर्याद्यलतः ॥ समस्तजीवजु
वनं मन्त्रारुढास्त्वविपद्यया ॥ अन्वारुढे रक्तवर्णं स्मितसौम्यमुखांबु
जे ॥ राजस्त्री सर्वजंतूनां वशीकरणकामदे ॥ वशीकरणकार्यार्थेपु
रा देवेन निर्मितं ॥ तस्मात्त्वं श्यं वराहीसर्गान्मे वशमानय ॥ यथार

॥१॥

याभिदुषयन्ः स्तोमिमित्रावरुणानाधितो नोहवीभितो नो मुंचतमाग
साः वी० षट् वायोः साधतुर्थिदथ्या निमन्महे योवास्मन्वाधि ष्ट् तौयोवरम
नः यो विश्वस्य परिभूर्बभूव वतुस्तो नो मुंचतमागसाः स्य यज्ञामहे
वायुसवितारा बा जो मुंचातउपमे षानआशिषो देवा यो धे मे अस्थुरस्व
२।२ स्तोमिवायु ॥ संविरम्नो थितो नो हवी भूतो नामुंचतमागसा० वीडिष ॥२॥
रथितमौ रथिना महद्वतये भु भेगामिस्रौ सुयमेर श्वैः ययावं देवौ नि
दिवेषु निशिनमौ स्तो नामुंचतमागसाः स्य यज्ञामहे भिनावा
जो मुंचो यद्यातं वहतुः सूर्याया स्त्रिचक्रेण संसदमुच्छ मानो स्तो
मिदेवाव श्विनौ नाधितो नोहवीभितो नामुंचतमागसाः षट् मरुतां
मन्वे अधिनो ब्रुवंतु प्रेमां वाचं विश्वामवंतु विश्वे आशुन्तु वे सुयमान्

तयेतनो मुंचंतैनसाः स्य यज्ञामाम्हे मरुतएनो मुंचास्त्रमगमा

> आपाये ऋी

कल अघुघाव तिप विचे परि षि ज्यते ऊर्ध्वं यज्ञेषु वर्ह ता३इ वौ३ षट् अग्ने मै
न्वेस थमस्य प्रचेतसो यं पांच मा न्यं बहुधः समिंधते विश्वस्यां विशि प्रवि वि
शिवा ऽ स मिमहे स नो मु चत्व ऽ हे सा३ मृ ।। ये३ यजामहे ग्नि मः होमु चय
स्य हप्रो णांनि मिषद्दंगो तियस्य प्रातं जमि मानं चके वत्स सोम्यो ग्नि न्नाथि
ताजहवी भिस नो मु चत्व ऽ हसा३ वौ३ षट् इद्रस्य मन्ये प्रथमस्य प्रचेतसो
वृत्रघ्नः स्तोमाउपमा मुपागुः यो दाशुष सुकृतो हवमुप गंता सनो मुचत्व ऽ
हसा३ म यै३ यजा महे इम ऽ हो मु चय सं ग्रामं नयति संवशी युधेयः पुष्टा
निसः ऽ स जितियाजिस्तो मीड्य न्नाथितो जो हवी मिस नो मु चत्व ऽ हसा३
वौ३ षट् मन्वे वां मित्रावरुणा तस्य वित्त ऽ सत्यौ जसा दृ ऽ हणा यन्नुदेथे
या राजा नं ऽ स रथं यायो थ उ ग्रा ता नो मु चत मा गसो ऽ म ये३ यजा महे मि
त्रावरुणा वांहो मु चौ यो वा ऽ रथ भृ जु रश्मिः सत्य धर्मा मि थु म्य रंतमुप

सु

वह अनुमतिमा३ वह अग्निं वैश्वानरमा३ वह द्यावापृथिवी
अं हो मुचावा३ वह देवां आज्यपा३ अल्योदिऽउत्तमेभ्ययाज
य ३ येजामहे स्वाहाग्निं स्वाहा सोमं स्वाहाग्निमं मुचं स्वा
हा हेभ्म हामुचस्वाहा मित्रावरुणावागो मुचौ स्वाहा वायो सवितारस्वा
गामुचौ स्वाहा विना वागोमुचौ स्वाहा मरुतएनसोनो मुचस्वाहा विश्वा ॥१॥
देवानेनसो मुचस्वाहाग्निवैश्वानरं स्वाहा द्यावापृथिवीअं होमुचौ
14 स्वाहा देवा आज्यपाइत्यादि अथाज्यभागो अग्निरत्राप्सिसे
द्याभिभुक्त शोचिरमर्त्यो ऋचिपावक३ ईड्योरूम ये यजामहे अग्निंयचेप
वित्रमर्चिष्यग्ने वितततरा ब्रह्मतेनपुनीहा३ इदर्वो३ षट् प्राचार्यापावक
यापरिप्रस्यंदतेसुतः उदुरम्वोनऽ इलियाऽऽम ये येजामहे सोमं गा

x४ अनुमतिंस्वाहा ३४x मर

श्रीगणेशायनमः।। हरिःओ३म् अथमगारेष्टिहोत्रं नमःप्र
वक्त्रइत्यादि शोषचकूहास्तामी माहे३मपामिदन्ययनंसमुद्रस्य
निवेशनं अन्यंते अस्मत्पंक्तुतयःपावको अस्मभ्यं शिवो भवो३न
नमस्तेहर कौशेसेचिषनमस्ते अस्तुचिषि अन्यंते अस्मत्पंक्तुहे
तयःपावको अस्मभ्यंशिवोभवो३ सभिद्धो अग्न आहुतेत्यादि॰ आव
हदेवान्यजमानाय अग्निमग्न आ३ वह सोमं मा३ वह आग्नि
मन्द्रं होमुचमा३ वह इन्द्रं होमुचमा३ वह मित्रावरुणावाग्नि
मुचोवा३ वह वायुसवितारावागोमुचावा३ वह अश्विनावाग्नि
मुचावा३ वह मरुतस्तोमुचमा३ वह विश्वान्देवानन्नोमुचमा३

२

युधं वीतिं सहस्वं स्वः राक्षः पृतना सु जिष्णुस्तो भि देवान्‌ नः तो अग्ने
तोऽहवीभिर्नेनो मुंच त्वेन साः वौषट्‌ देवानां मन्वे अग्निर्नो जुषंतु
प्रमां वाचं विश्वामवंतु विश्वे। आ भूरु वेसुयमानु तयेतेनो मुंचत्वेन सोः स्वाहा। ये श्यमा
श्वा देवानेनो मुंचो यदिदं मुभिशोचति पौरुषेयेण दैव्येन। यो मि विश्वान्देवान्नाथितो जोहवीभिर्नेनसं मुंच
नोध त्वेन सोऽवौषट्‌। अनु द्यामतिर्यज्ञं देवेषु मन्यता। अग्निश्च हव्यवाहनो भवतां दाश्वषे मयो भुव॥
ये ३ यज्ञामहे नु मतिमन्विदनुमते त्वं मन्यासे शं च नः कृधि क्रत्वे दक्षाय नो हिनु प्रण आयूंषि तारिषः
15 वौषट्‌। वैश्वानरो न ऊत्या प्रयातु परावतः अग्निरुक्थेन वाहसा ऊ स्वः ये यज्ञो महे
वैश्वानरं पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीरा
विवेश वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स रिषः पातु नक्तं
वौषट्‌ ये अग्रये नामभिर्मते भिरत्वाभिर्ये घ्नति पृ अभवनां वस्रनां सो

स्तोभि द्यावापृथिवी नाथितो जोहवीमि ते नो मुंचतमंहसः ॥३॥ ये इय
मामहे द्यावापृथिवी अंःहो मुचा वुवः रोदसी विश्वः स्वणातं क्षेत्रस्य प
त्नी अधि नो ब्रूयातं स्तोभि द्यावापृथिवी नाथितो जोहवी मि ते नो मुं
चतम्ंहसः ॥४॥ वौषट् अथ स्विष्टकृतः यत्तवयं पुरुषत्रा यविष्ठा विद्वाः
सश्चकृमा कच्चनागः ॥ कृधी स्वस्मांः अदितेरनागाव्येनांःसि
शिश्रथो विष्वगग्ने ॥३॥ ये इ यजामहे अग्निंः स्विष्टकृतमयाळग्निर
ग्नेः प्रिया धामान्ययाट् सोमस्य प्रिया धामान्ययाळग्नेरंःहोमुचः प्रि
या धामान्ययाळिन्द्रस्यांःहोमुचः प्रिया धामान्ययाण्मित्रावरुणयो
रांहोमुचोः प्रिया धामान्ययाड्वसवितुरागोमुचोः प्रियाधाः

16

न्ययाऽभिनोरगोमुचोः प्रियाधामान्ययाऽमरुतामेनोमुचोप्रिय
चामान्ययाऽविश्वेषां देवानामेनोमुचो प्रियाधामान्ययाऽनुमत्याः
प्रियाधामान्ययाऽग्नेर्वैश्वानरस्य प्रियाधामान्ययाः द्यावापृथि
व्योरगोमुचोः प्रियाधामान्ययाः देवानामाज्यपानां होविपथा
नद्रसवानामेर्येचिमदिषितामनमुचो यज्ञत्राः एवालमस्मत्वेमुचा मधु
रःप्रान यश्रि मतरान्नआयः ३ वौ ३ षट् स्वदवार अग्निरिदं सोमइदं
अग्निरः होमुगिदं हवि· पेता· ऋतइद्दोः होगिदं· मित्रावरुणावागोमु
चाविदं· पेतां· ऋतां· वायुसवितारावागोमुचाविदं· ऋतां। अग्नि
नावागोमुचाविदं· ऋतां मरुतएनोमुचइदं· पेतां· ऋतां। विश्वेदेवा
एनोमुचइदं· ऋता अनुमतिरिदं हविः जुषतां· अग्निर्वैश्वानर

इदं० इत घावाप्यिनी अः हेमुचाभिदं० षनां० ऋतां देवाभ्याऽऽ
पाद्वन्याहि० वाजिनयागे ज्ञो न्नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताताः मेद्रु
स्वर्काः। जंभयंतो हिं वृकं रक्षांसि सनेम्यस्मद्यु यवन्नमीवाः ३ स्मे
सुरेनानं याऽस्या पेऽ यज्ञामहे वाजिनो वाजे वाजे वनन वाजिनो ना
नेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञा अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथि
भिर्देवयानैः ३ बौ ३ षट् वाजिनस्य अनेवीहि ३ बौ ३ षट् अच्छ यज्ञम
रूपस्य बलात्युपवयस्यो अनिरुपनयस्व ऋत् मानो पहूयस्य
उपहूतइ इतिसूर्ति वचनं पन्मे रतः प्रभि ख्येतयद्या मे अपिगच्छ लियत्
जामेतपुनस्तोनमा शिवमा श्रीविश्रतनमावाजिनं कुरु तस्यते वा
जिनीतस्या पहूतस्योपहूतस्य भक्षयामि प्राणं भक्षं भक्षयेत् ॥ इयं यह लिखना:
प्रगाराधि होत्र समाप्तम् ५ ५ ५

ग्निहोत्रपिंडपितृयज्ञदर्शपूर्णमासौ चक्रतौ ॥ अथ षड्भिः प्रयोकाके यजमानं कर्माणि कृ। प्रतिकुर्यात्
॥ कविप्रक्रमणो सर्पयोनु यज्ञेन यज्ञस्य तत्रैव कुर्यात् । नपनाही निन ॥ नतु सामादिः । पश्चाद्यो जन
नंति ॥ अग्निहोत्री पि सायं प्रातः कल्पान्तरं वदतां ॥ आग्रयणेष्टिः कार्या स्यात् ॥ अथ नवा माहागतस्य विधिः ॥ अ
थ स यजमानो मासं प्राप्य कुर्यात् । अपि तं पात्रं गच्छति हि स स्वि गार्हपत्ये हस्तं । येन दिग्भ्यः परिहृतो वल्लकिर्विं
दतेवन्तु । ततो यत वाकुस निधो गृहीला पुत्रेण शिष्येन वा पूर्वस्था पितेनाग्नीन्निहृत्य तान् ज्वलतस्त्र
त्वा ता नप्सु निर्मृज्य तानो पेनम्रपथा हवनीय स्य पसत्पुरस्ता प्रांत समीपं गत्वानवीक्षेन ॥ विप्रदा जोना
गृहं सो नानुरे गजनसा ॥ अग्नेयमाने घ तिविदेशा दिशान् ॥ नमस्ते अस्तु स इनेन नमस्तउप स इने ॥ अग्नेमुंभस्त
लन्तः संजरण्यास्त्वजे संतेन ॥ तत आनीताः समिध्यो विभज्य लस्य लस्या ग्नेः समीपे निधाय पाहवनीय
17 उप तिष्ठते ॥ मम ता मलवचजा तवेदो वाससी इव दिनसा नोन्नरावः ॥ ते विष्टवो दक्षसो जीव सेन यथा
यथं नो तन्वौ जातवेदः ॥ ततः आहवनीयादि समीपे निहिताः समिधस्त त्रितं तस्मौ नग्नानन्यादधा
ति ॥ आहवनीये ॥ अग्रजन्म विभ्रदेव समस्य स्थं वस्तु विजनं ॥ अग्नेस मा कनि द्युम्नमभिसह आयुष
स्व स्वाहेति ॥ गार्हपत्ये ॥ अयमग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्यः प्रजाया वस्तु वित्तमः ॥ अग्ने गृहपतेऽभि

द्युम्नमभि सह आयच्छस्व स्वाहेति ॥ दक्षिणे ॥ अयमग्निः पुरीष्यो रयिमान् पुष्टिवर्धनः ॥ अग्ने पु
रीष्य द्युम्नमभि सह आयच्छस्व स्वाहेति ॥ सर्वप्राग्न यद्दं ॥ तत्र त्रितयेन गार्हपत्याहवनीया

॰ येन ॥ तस्मान्नो अभि दाव रुणो गृहानस्तु पतं ध्रुवं । जनि नष्टा न विहता स्तूपेनैन म्य राधी तस्मात्पुनरायता
भूमिः ॥ तत्र न स्नेनै वमार्गेणाहवनीय समीपं गत्वा दि तारस्य परिसमूहनं देला विहाय्यो तवन उप विश्य भूर्भु
वस्व रिति नवानं विस्तजेन ॥ एवनदं तं ना स्यमस्ते पेभ इति गार्हपत्ये होम मर्वे स्त्रुवेन पति ॥ नी सिद्धं ॥ इत्य
त्राहूर्ध्व नवासेन्तु आहवनीय समीपगमनानन्तरं ॥ आगाताय स्य प्र वासादागतोहं मनस्य सान
वुर्ध्वं हीलमाज्य होमं कदि कुंड लि कनक्षीक्ष त्र प रुनि चतु र्ग्रहीलं स्र हीलाऽस्त्वनीये ॥ मनो ज्योतिर्जु
ष ना माज्यं जेनि छिन्नं यत्तस्य मिमं दधातु । माइत्ताऽ उपसाय्या स्य निष्ठा स्ता: सं न नो मि हविषा घृते
न स्वाहेनि स्तु यात ॥ मन से ज्योतिषइदं ॥ न ततः परिसमूहनना ग्नि मलंकेकुर्यात् ॥ गृहानीक्षेत
॥ गृहामा बिभीतोपवस्त स्क्षे वोस्मा स्तुवमजाय घं मान वो गोपनी रिष दिति ॥ तत स्तान्मप
येन ॥ गृहानहं सुमनसः प्रपद्ये वीरघ्नो वीरवतः सुवीरान् ॥ इरां वहंतो घृत मु क्षमाणास्ते घ्वहं
सुमनाः संविशा मो ति ॥ ततः शिवं शग्मं शं यो: शं यो रिति मंत्रेण स्या नि रस्तु वीक्ष तां कुर्यात् ॥ अ
थवा स्रुचिर्दं धा सितुत्वा विहृतां त्रिः न्लि नां नो र्ध्वं न प्रप घेत ॥ गार्हपत्यस्य पश्चात् लिं तां भयं
वो भयं मे स्त्विति स्तुपस्था य परिसमूहना दिशेषं पूर्ववत् ॥ दक्षाना ना हूर्ध्व प्रवासो ऽपस्थाय म २
न स्याली कुर्यात् परिसमूहना दि पूर्ववत् ॥ अनुपस्थिता ग्नेः प्रवासे इ है व सं ति स्से ना न देव नान्य
कें चि दिन्नु लंट लि स ता ॥ संवत्सरा दूर्ध्वं प्रवासो पविर्जे ॥ [illegible] ॥ प्रवासोपस्थान विधिः ॥ ६ ॥

॥श्रीगणेशाय नमः॥ अग्न्याहिताग्निर्यदि स्वतीर्थेऽग्नीन्विहाय प्रवासार्थं गच्छति प्रवासे तौ प्रवासोपस्थानं
स लागवेत्॥ स च प्रवासार्थं ननीर्थादि पर्थं॥ तदुक्तं त्रिकांडमंडने। इत्याद्यपत्ये पितुं गच्छेत्तीर्थाद्यर्थं नतु कृ नि
दिति॥ विद्यार्थमपि कार्यइत्युक्तं राय चार्यैः॥ तत्र प्रयोगः॥ इदं कर्म आहिताग्निः स्वयमेव कुर्यात्॥
अग्नीन्विहृत्य मजल्पेत्॥ विहाराद्बहिर्गत्वा आचम्य तीर्थेन मति अपगाह्य तस्य पश्चादुपविश्य
प्राणानायम्य मम प्रवासाय जेनार्थं प्रवासविधिं करिष्य इति संकल्प्य॥ आहवनीयस्य वायव्ये संत
समीपं गत्वा तदुपतिष्ठते॥ शंस्य पशून्मे पाहि॥ ततो गार्हपत्यस्य वायव्यदेशे तिष्ठन्॥ नर्य प्रजां मे पा
हि॥ तेनैव मार्गेण दक्षिणाग्नेर्वायव्यदेशे स्थित्वा॥ अथर्व पितुं मे पाहि॥ तत्रैव तिष्ठन्॥ गार्हपत्या
18 हवनीयावीक्षेत॥ इमान्मे मित्रावरुणौ गृहानोपायतं युवं॥ अविनष्टान्विहृता पूषैनानभ्यरक्षे
तस्मात्कं पुनरारायतनादिति मंत्रेण॥ यथागतं तत्पागत्य अग्नीनां प्रदक्षिणं कृत्वा पुनराहवनीयंत
गत्वा उपतिष्ठते॥ मम नामः प्रथमं जातवेदः पिता माता च दधतु यदग्ने॥ ततं विष्टोहि पुनरागमे ततोऽस्त
वाहं नाम विभराण्यग्ने॥ ततः पृष्ठतोऽग्नीनवेक्षमाणो गच्छन् सकल्पितं जपति॥ [illegible] प्रागामपश्चो

नमस्कायद्गा दिरसो भिन्न ॥ मां तस्तु नोऽश्रवान पः ॥ यो यज्ञस्य प्रमा धनस्तंतु देवे ष्वा ततः ॥ तमाहुतं न
शीमहि ॥ मनोन्वाहुवामहे नाराशंसेन सोमेन ॥ पितृणां च मन्मभिः ॥ आनएतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षा
यजीवसे । ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥ पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः ॥ जीवं व्रातं सचेमहि ॥ वयं सोम व्र
ते तव मनस्तनूषु बिभ्रतः ॥ प्रजावंतः सचेमहि ॥ ततो यत्राग्न गारोपविनजमागे नुदरपले या
नहरं गत्वा वाचं विजेत ॥ ततो यो भिन्न पितृदेवागारमीपं आस्तं आप्य ब्रूयात् ॥ सदास्तुगः पितुमां अस्तु
पंथाम ध्यादेवा ओषधीः संपिदम्न ॥ मगोमे अग्ने सख्ये निष्ट्याउडायो अरण्यां मदनंउरुक्षोः ॥ ततो
गच्छेत् ॥ ॥ अथ पुनानीर्थ प्रवेशं पूर्ववल्लताजघनेन गार्हपत्यं स्थितास्पर्णानग्नी हासदेवोपनिष्ठते
॥ अभयं नो जयमे स्थिति ॥ ततः प्रदक्षिणमावृत्य तीर्थेन निष्क्रम्य मामगाजेतिजप नज्यस्य सदस्तुग
इति पंथानं प्राप्य ब्रूयात् ॥ यदि कदाचिच्च पो नस्तुपस्थानम रुत्वा शालां नावहिः स्थितस्यैव देवा मानवा
द्यानि मित्राऽऽमनं पसज्येत लदान चैव स्थितो सनि कर्मेणा तनम भिंच्याला नालादि शामभेजुइव
उपतिष्ठेत ॥ इहेवसंत नसंतंलाग्ने हदा वाचाजन सानाविभर्मि ॥ ततो मा संतं मा महासी ज्योति षीभ
शालावैश्वानरेण ॥ ततो गच्छेत ॥ प्रवासितस्य पर्व प्राप्तो वपनमजापसजां समल्लवरणभिस्पाद्यमोति १

पमाम्न भवंति । इति काठके होमवा । वठ्व पालमानजन पाठः कर्तव्यः ॥ मामेप त्याकृतिगृह्या

॥गणपतीस्तोत्रप्रारंभः॥ पत्राणी २ समग्र॥

श्रीगणेशायनमः तिथ्यादिसंकीर्त्यममसकुटुंबस्याभीष्टार्थसिद्धिप्रसादनगणपति व्रतमहं करिष्ये अमुककामनार्थं करिष्ये इति
संकल्प्य श्रीगणेशायनमः सूतउवाच पुराकैलासशिखरे मुनयो ज्ञानभूरितः पप्रच्छुर्नमनं कृत्वा ब्रह्माणं विश्वकारणं १
ऋषयऊचुः व्रतानिबहुदानानिकाले दूरेफलंतिहि यत्कृत्वा सर्वसिद्धिस्यात्तद्व्रतं हि त्वं पितामह २ ब्रह्मोवाच शृण्वंतु ऋषयः
सर्वे गुह्याद्गुह्यतरं महत् यत्कृत्वा सर्वसिद्धिस्यात् पार्वतीं चरतस्तथा ३ पूर्वं हिमालये गिरौ गिरिजा अचरत्तपः दुष्करं ऋषिभिः
सर्वैर्बहुकालं हरास्तये ४ ग्रीष्मे पंचाग्निनिरता वर्षा याचशिलातले शरत्काले जलं शीतमसेवत्तमहामनाः ५ तथाकृतेनत
पसा नापश्यच्छंकरं पतिं उद्विग्ना चिंतयामास गणेशं शीघ्रसिद्धिदं ६ तस्मिन्नेव क्षणेविघ्नावि घ्नेशस्तामुपागतः उवाचवु
19 चनं भीतां पार्वतीं विश्वमातरं ७ गणेशउवाच मातस्त्वं चिंतया विष्टा किमर्थं लोकवंदिते त्वत्प्रसादेनलोकानां चिंताहानिर्भवे
त्ततः ८ पार्वत्युवाच मयापुत्र हरस्यार्थे चरितं दुष्करं तपः तथापि मम सिद्धिर्नो जाताकार्यं किमुत्तमो ९ शीघ्रंसिद्धिकरं पुत्र यद्यस्ति
व्रतमुत्तमं तन्मे कथय विघ्नेश करिष्यामि प्रयत्नतः १० यद्यस्मिन्जन्मनि हरं शंकरं नाप्नुयां पतिं तदा शरीरं गंगैव त्यक्ष्यामि विपुलं कि
ल ११ गणेशउवाच व्रतमेकं शुभं मातरासीत शीघ्रसिद्धिदं यत्कृत्वा सर्वथा सिद्धिर्भवेत्तत्कालसंभवा १२ प्रातःस्नात्वा तु
र्थ्यां कृत्वा यदंतधावनपूर्वकं नित्यकर्म चरेद्धीमान् हीनभाषणवर्जितः १३ तत्कथयत्र्यक्षिगा लिंग तानो ध्यानमौनतः क्षिये
त् कृषिमयं चरत्येन पेषयेत् चूर्णयेत्पुनः १४ सर्वेभ्यो तंदुलं गृह्य पृथक्कृत्वा प्रयत्नतः दक्षिणावर्ज संजातपिष्टतुलंव यं क्षिपेत् १५

ग०स्तो० लड्डुकान्पञ्च भक्ष्यांश्च एकैकं तिलसंयुतान् सिंदूरस्य च कार्याणि मातरश्च दलानि षट् १६ मध्यमे पूजयेन्मां हि यथा
शक्त्या च भो नृपः षड्भिर्दूर्वांकुरैस्तद्वत्पुष्पैः पूगीफलादिभिः १७ दक्षिणाभिस्तथा द्रव्यैर्धूपादिस्वेच्छया तथा आगमो
क्तेन मंत्रेण पूजयेन्मां यथाविधि १८ रक्तवस्त्रोपरिस्थाप्य स्वर्णेन कृतं हि मां चतुर्भुजं महाकुंडं चंद्रशेखरमर्चयेत् एकविंशति १९३
वारं हि जप्त्वा पुष्पांजलिं क्षिपेत् अष्टोत्तरशतं तेन जुहुयात्तिलसर्पिषा २० नैवेद्यं लड्डुकानां च स्थापयेन्मम संनिधौ
एवं प्रकारं हि कुर्यादाचार्यं पूजयेत्ततः २१ वस्त्रादिभिरलंकारैस्तोषयेच्च प्रयत्नतः श्रुणुया [illegible] कथामेतां पश्चाद्ब्राह्मणभोज
नं २२ स्वयं भुंजीत लड्डुकान्स्त्री नैव नाधिकं शुभे यत्र पूजा कृता तत्र भोजनं शयनं चरेत् २३ नोत्तिष्ठेच्च ततः स्थानात्प्रातःकाला
वधि स्थितः न तस्मात्वै भूसंस्पर्शे पतत्वप्रभावि फलाकरं २४ शुभस्त्वन्मे जागरं च शुभे च शयनं पुनः कुर्याद्देवं व्रतमात्मनैमेवा
चारणं २५ यदि वा न भवेत्तस्माद्वितीयां न प्रकारयेत् तत्रस्तमः सर्व वेन भवतेवनसंशयः २६ प्रातः स्नायं भक्त्या पूज
येच्च ततः परं आचार्याय प्रदेशांतां प्रदद्यान्मत्स्वरूपकं २७ नैवेद्यं भक्षयेत्तस्मादन्यान्नैव तु कं शुभे एतज्ञाप्युत्तरं प्रातस्त्व
त्प्रकाशे प्रकाशितं २८ ब्रह्मोवाच एवं कृतं व्रतं देव्या पार्वत्या कृतवंतः पुरा गणेशसन्निधिमापाल[illegible]वैशांकरः पतिः २९ गणेशः
कथयित्वेति स्वयमंतर्हितोभवत् इदं कुर्याच्च गांधार्या कृतं भक्त्या सुशोभनं ३० कुंती पुत्रान् पंच लेभे गांधार्यैकोत्तरं शतं नला
न्वेषणकामार्थं दमयंत्या मया पुनः ३१ वेदार्थं कृतं विप्रा जानासि हि द्वशीघ्रतः आयुःकामेन कर्तव्यं धनकामेन वापु

२

नः २२ पुत्रकामाद्रतिकामादर्थकामाच्च संचरेत् अनिरुद्धस्य संमासे कलेनाचरितं तथा ३३ सीतान्वेषणकामेन राघ
वेणापि यत्कृतं जानातयोः फलप्राप्तिर्यूयं कुरुत निश्चिताः॥३४॥ सूत उवाच एतच्छ्रुत्वाव्रतं चक्रुर्मैनयः सि
द्धिमागताः सर्वकामैर्व्रतं कार्यमोदेवं बादरायणः ३५ य इदं शृणुयाद्भक्त्या श्रावयेद्वा समाहितः ते सर्वे विघ्नरा
जस्य कृपया पूर्णसिद्धयः ६ ३६ इति श्रीपद्मपुराणे शौनकसिद्धिकरं क्षिप्रप्रसादनगणपतिव्रतं संपूर्णं
अस्य श्री क्षिप्रप्रसादनगणपतिमंत्रस्य गणकऋषिः क्षिप्रप्रसादनो विघ्नेश्वरो देवता विराट् छंदः गं बीजं
नमः शक्तिः जपे विनियोगः गं क्षिप्रप्रसादनाय नमः मंत्रः पूजादौ नमोंतः होमांते [illegible]ः स्वाहांतः
इति गणपतिस्तोत्रं संपूर्णं शुभं भवतु॥ २

20

॥ गणपति स्तोत्रं समाप्तं ॥

भते मानवस्तथा ।। समंगलं भवेत्सौख्यं श्री हस्तेन निवेदितं ।। ४५ ।। शकारे चिंतितं कार्यं सर्वयानिनि
३ र्थकं ।। नास्ति किंचिद्ध्रुसन्मानसे देवभ्रमते मनः ।। ४६ ।। षकारे सर्वकार्याणि दृश्यंते शोभनानि च ।
क्षेमं च सर्वकार्येषु स्त्रीणां चैव समागमः ।। ४७ ।। सकारे सर्वसौख्यं च पुत्रं चैव समागमः ।। सिद्धि
क्षेमं तथारोग्यं सर्वेषां शुभमुत्तमं ।। ४८ ।। हकारे चिंतितं कार्यं स्वस्थानं लाभमुत्तमं ।। सिद्धिश्चै
व सुखं लक्ष्मीः सर्व स्वं निर्भयं भवेत् ।। ४९ ।। क्षकारे चार्थलाभश्च स्त्रीलाभस्तथैव च ।।
सुवर्णं बहुरौप्यं च लभते नात्र संशयः ।। ५० ।। इति व्यासफल शकुनपद्धति लिखितं ।। ० ।। ० ।।
मातृकासिद्धिसदृशी शुभा भवति वासना ।। मोक्षो विपुललाभः स्याज्जीवितं सफलं
भवेत् ।। ५१ ।। ॐ ह्रीं ह्रीं चिटि चिलि मिलि मिलि मातंगासिद्धिकरी सिद्धिं दर्श
य दर्शय स्वाहा ।। ० ।। इदं मंत्रं सप्तवारं जपित्वा कुमारिकादि हस्तेन मुक्तादि फलं द
हा शकुनं विचारयेत् ।। ० ।। ॐकारे बहुलाभस्याद्धर्मकामार्थमोक्षदः ।। बहु
२ लाभो भवेन्नित्यं सर्वा सिद्धि प्रजायते ।। ५२ ।। ० ।। श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।। ० ।।
3

३२

भिर्भुजाभिः॥ खड्गं खेटं हलमभयदं बिभ्रती वामदोर्भिः॥ सिंहारूढामयुगनयनां विभ्रतां कोल
वक्त्रां वंदे देवीं सकलसफदां पंचमीं मातृमध्ये॥ १॥
ऐं ग्लौं ऐं भगवति वार्तालि १ वाराहि वराहमुखि १ वाराहमुखि १ अंधे अंधिनि नमः रुंधे रुंधिनि नमः जंभे जं
भिनि नमः मोहे मोहिनि नमः स्तंभे स्तंभिनि नमः सर्वदुष्टप्रदुष्टानां सर्वेषां सर्ववाक्चित्तचक्षुर्मुखगा
तिजिह्वास्तंभं कुरु १ शीघ्रं वशं कुरु १ ऐं ग्लौं ठः ठः हुं फट् स्वाहा॥ १॥ अथन्यासः॥ वार्तालि १ अंगु
ष्ठाभ्यां नमः। वाराहि १ तर्जनी स्वाहा॥ वाराहमुखि १ मध्यमाभ्यां वषट्॥ अंधे अंधिनि नमः अनामि
काभ्यां हुं॥ रुंधे रुंधिनि नमः कनिष्ठिकाभ्यां वौषट्॥ वार्तालि वार्तालि हृदयाय नमः वाराहि १ शिरसे
स्वाहा॥ वाराहमुखि १ शिखायै वषट्॥ अंधे अंधिनि नमः कवचाय हुं॥ रुंधे रुंधिनि नमः नेत्रत्रयाय वौषट्॥
इति न्यासः॥ अथ ध्यानं॥ कौशेयार्द्रोरुकां चारु प्रवालमणिभूषणां॥ हलेन मुशलेनापि वरदेनाभयेन च॥
विराजितचतुर्बाहुं कपिलाक्षीं शुभं ध्यायं॥ नीलां चिन्निलां ... कुर्वां॥ ५॥ इति ध्यानं॥ १॥

॥३॥

नि॰ त्नं व्रतयात्राविवाहेषु श्राद्धे होमेऽर्चने जपे आरब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकं प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः
नांदीश्राद्धविवाहादौ श्राद्धे पाकक्रियेति पाकस्य परिसमंतात्क्रियापाकप्रोक्षणमिति शुद्धिप्रदीपः तन्मंत्रे तीर्थेति-श्रा
२५ द्धेचे आकस्मिकतीर्थप्राप्तौ विवाहदुर्गयज्ञेषु यात्रायां तीर्थकर्मणि न तत्र सूतकं तद्वत्कर्म यज्ञादिकारयेदिति
पैठीनसिस्मृतेः अत्राविशेषः प्रायुक्तो जपः पुरश्चरणादिः स्तोत्रपाठः अविच्छेदेन संकल्पितहरिकंराश्रवणा
दिश्च अत एवोक्तं प्राहलोमहोमविषयस्यापि न स्यादन्यस्य कस्यचिदिति एवं वेदपूजादिमन्त्रपारिजाते यमोपि शि
23 वविष्णुवर्त्तदीक्षावस्यचाग्निपरिग्रहः श्रौतकर्माणि कुर्वीत स्नानाच्छुद्धिमवाप्नुयात् गोऽप्युद्धितत्वे मं
त्रमुक्तावल्यां जपोदेवार्चनविधिः कार्योदीक्षान्वितैर्नरैः नास्ति पापं यतस्तेषां सूतकंवायतात्मनां रा
घवदीपेनारदः अथसूतकिनः पूजां वक्ष्यमाणं प्रबोदितां सा ताविस्मयं निर्वेमानस्याक्रियमतुवेवात्यपूजा
कर्मेलोवध्यानयोगेन पूजयेत् यदिकामीतन्नेत्कामीनित्यपूर्वन्नचरेत् यत्तु नृसिंहकल्पे मत
मंत्रजपं प्रकुर्यात् यदि स्यादशौचिनां ॥ तत्तत्रविहितकाम्यकर्मसंतत्त्वरेण तत्स्थापको

कोऽपि आपद्यपि च कष्टायां सद्यः शौचं विधीयते इति पारस्करस्मरणेऽपि नाशौचं तथाच शुद्धिरत्नाकरे दक्षः
स्वस्थकाले त्विदं सर्वं सूतकं परिकीर्तितं आपद्गतस्य सर्वस्य सूतकेऽपि न सूतकं अतः सति वैराज्ये सत्या
सोऽप्यातुरस्य भवतीति केचित् अथ कर्मतः निर्वाप्यौ केषां तत्कार्ये बुसद्य इत्याह नृपनृपदीक्षितर्त्विक्
मि स्वदेशाभ्रंशामस्वप्यानेकर्क्षतिपठनमिषकारुशिल्प्यातुराणां संस्पर्शे दुःखसुहृदोपानपनजनआद्युपृष्ठ
मतिष्ठाचूडातीर्थार्थं योऽग्राजपारिप्लवमाप्नुवन्नुदकेऽत्रदर्थे नाशौचमिति शेषः सत्री अन्नसत्रवा
न् मुक्तसन्नस्य दीक्षितपदात् सिद्धे व्रती अनन्तरं व्रतादिनियमवान् नव्रती नो व्रते इति विस्मृतेः मन्चे
ताः कारवः शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च नव्रतिनो व्रते इति विस्मृतेः राजानो राजभृत्याश्च स
द्यः शौचाः प्रकीर्तिताः कारवः सूपकाराद्याः शिल्पिनश्चैकृतिलिंजकाद्याः आतुरस्य व्याधिना
शार्थे दानादौ तुलादानादेः रम्भोजारीआद्यसंकल्पो वा यजनं तडागोत्सर्गकोटिमोहादि लघुविम्बः

ॐ अद्येत्यादि अमुकगोत्रः श्री अमुकशर्मा ज्ञाताज्ञातस्य पापक्षयकामो अष्टोत्तरसहस्रं सावित्रीजपमहं करिष्ये ॥ तत
उपवासं हविष्यं वा कुर्यात् ॥ तत्परदिने उपसिस्नानादिकं कृत्वा स्वस्तिवाचनपूर्वकं संकल्पं कुर्यात् ॥ विष्णुः ॐ अद्येत्यादि अ
स्व॥ मुकगोत्रः श्री अमुकशर्मा अमुकदेवतायाः अमुकमंत्रसिद्धिप्रतिबंधकाशेषदुरितक्षयपूर्वकमंत्रसिद्धिकामो अद्या
रभ्य यावता कालेन सा स्यात् तावत्कालम् अमुकमंत्रस्य इयत्संख्यातद्दशांशहोमतद्दशांशतर्पणतद्दशांशाभिषेकतद्दशां
शब्राह्मणभोजनरूपपुरश्चरणमहं करिष्ये इति संकल्प्य जपं कुर्यात् ॥ अभिषेकयाक्यं तु मूलमुच्चार्य नमो तो अमुकदेव
तामहमभिषिंचामि इति कलशमुद्रया स्वमूर्ध्नि अभिषिंचेत् ॥ तथा च नमोत मंत्रमुच्चार्यति देते देवताभिधा ॥ द्वितीयांतमहंय
श्च दभिषिंचाम्यनेन तु ॥ अभिषिंचेत् स्वमूर्धानं तोयैः कुंभाख्यमुद्रया ॥ ततो दक्षिणा ॥ ॐ अद्य कृतैतदमुकदेवतायाः अमु
कपुरश्चरणकर्मणः सांगतार्थं दक्षिणामिदं कांचनं यथानामगोत्राय गुरवे तुभ्यमहं संप्रददे ॥ ततो छिद्रावधारणं कुर्या
त् ॥ अथ ग्रहणपुरश्चरणसंकल्पः ॥ तद्यथा ॥ अमुकेत्यादि अमुकगोत्रः श्री अमुकदेवशर्मा रिक्तग्रस्ते निशाकरे दिवाक
रे वा अमुकदेवताया अमुकमंत्रसिद्धिकामो ग्रासादिमुक्तिपर्यंतं जपरूपपुरश्चरणमहं करिष्ये इति संकल्प्य जपेत् ॥
ती॥ = तत्परदिने स्नानादिकं विधाय ॐ अद्येत्यादि अमुकगोत्रस्य कृतैतद्ग्रहणकालीनइयात्संख्यजपतद्दशांशहोमतद्दशांश
तर्पणतद्दशांशाभिषेकतद्दशांशब्राह्मणभोजनकर्माण्यहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य होमादिकं कुर्यात् ॥ दक्षिणं पूर्ववत् ॥
त्र पर्वते सिंधुतीरे वा पुण्यारण्ये नदीतटे ॥ वा पुण्यक्षेत्रे शिवालये ॥ यदि कुर्यात् पुरश्चर्यं तत्र क्रमं निचिंतयेत् ॥ अथ क्रम
चक्रम्॥ दीपस्थाने समाश्रित्य कृतं कर्म फलप्रदं ॥ चतुरस्रं भुवं मिला कोष्ठानां नवकं लिखेत् ॥ पूर्वकोष्ठादि विलिखेत्सप्तव
र्गान्नुक्रमात् ॥ लक्ष्मीशमध्यकोष्ठे स्वरान्युग्मक्रमाल्लिखेत् ॥ दिक्षु पूर्वादितो यत्र क्षेत्राख्या टु सरस्थितिः ॥ मुखं तस्य
जानीयाद्धस्तानुभयतस्थितो ॥ कोष्ठे कुक्षौ तु भेया दोहू शांब पुच्छमीरितं ॥ क्रमेणानेन विभजेन्मध्यस्यमपि भागतः ॥ मु
खस्यालभते सिद्धिं करस्थः स्वल्पजीवनं ॥ कुक्षौ नाशमवाप्नोति पादस्थो दुःखमाप्नुयात् ॥ पुच्छस्थः पद्मतेमंत्री बंधनोच्चाटनादिभिः ॥

गुर्मचक्रमिदंप्रोक्तं मंत्राणांसिद्धिसाधकं॥अथमंत्राणांदशसंस्काराः॥जननंजीवनंपश्चात्ताडनंबोधनंतथा॥अथाभिषेको
विमलीकरणाप्यायनेपुनः॥तर्पणंदीपनंगुप्तिर्दशैतामंत्रसंस्क्रियाः॥स्वर्णादिपात्रेसंलिख्यमातृकायंत्रमुत्तमं॥काश्मी
रचंदनेनापिभस्मनावाथसुव्रते॥काश्मीरंशाक्तिसंस्कारेचंदनंवैष्णवेमनोः॥शैवेभस्मसमाख्यातंमातृकायंत्रलेखने॥मं
त्राणांमातृकामध्यादुद्धारोजननंस्मृतं॥पंक्तिक्रमेणविधिनामुनिभिस्तत्रनिश्चितं॥प्रणवांतरितांकृत्वामंत्रवर्णा
ञ्जपेत्सुधीः॥प्रत्येकंशतवारंतुजीवनंतदुदाहृतं॥मंत्रवर्णान्समालिख्यताडयेच्चंदनांभसा॥प्रत्येकंवायुबीजेनस्तविताडनं
मतं॥विलिख्यमंत्रवर्णांस्तुप्रसूनैःकरवीरजैः॥तन्मंत्रवर्णसंख्यातैर्हन्याद्रेफेणबोधनं॥तंत्रतंत्रोक्तविधिनाअभिषेकःप्र
कीर्तितः॥अश्वत्थपल्लवैःसिंचेन्मंत्रीमंत्रार्णसंख्यया॥संचिंत्यमनसामंत्रंसुषुम्णामूलमध्यतः॥ज्योतिर्मंत्रेणविधि
वद्दहेन्मलत्रयंयती॥तारव्योमाग्निमनुयुक्दंडीज्योतिर्मनुर्मतः॥मनुरौकारः॥दंडीमनुस्वारः॥ओमेव्योमहकारः॥
अग्निरेफः॥स्वर्णंनकुशातोयेनपुष्पतोयेनवातथा॥तेनमंत्रेणविधिवद्धाप्यायनविधिस्मृतः॥मंत्रेणवारिणामंत्रेणतर्प
णंतर्पणंस्मृतं॥मधुनाशक्तितंत्रेतुवैष्णवेचेंदुमज्जलैः॥शैवेघृतेनदुग्धेनतर्पणंसम्यगीरितं॥अभिषेकेपितथा॥ॐह्रीं
श्रीतारमायारमायोमनोर्दीपनमुच्यते॥जाप्यमानस्यमंत्रस्यगोपनंत्वप्रकाशनं॥संस्कारदशसंप्रोक्ताःसर्वमंत्रे
षुगोपिताः॥यान्कृत्वासंप्रदायेनमंत्रीवांछितमाप्नुयात्॥मलत्रयमितिप्रोक्तंआणवमायिककर्मीणं॥मायिकंनामविकंना
परोक्षोस्यपौरुषंकर्मणांमलंआणवंतद्द्वयंज्ञेयंनिबिडंतन्मलत्रयं॥तारमायारमायोइतितारमाबीजपुटितेनजपे
न्मनुं॥शतमष्टोत्तरंचैवदीयतेसाधकोत्तमः॥ ॥इतिश्रीमद्बलांसांख्यपातंजलशास्त्रेषुसर्वागमशास्त्रेषुश्रौतवे
दांतगतआश्वलायनशाखाध्यायीबुधवल्लेकरोपनामकबालंभट्टपरनामाब्रह्मानंदेनविरचिताश्रीगुरुस्मरणवि
धिः॥ ॥ ॥अथगुप्तदानंलिख्यते॥ ॥गुप्तदानंप्रवक्ष्यामिसर्वपापनिकृंतनं॥मनोरथावाप्तिकरंसर्वदेवप्रियं
सदा॥१॥सर्वरोगापहरणंअवाच्यघनिबर्हणं॥अगम्यागमनोद्भूतपापदुःस्वप्ननाशनं॥२॥महारहस्यादिभवेत्तस्य

णादेव नश्यति॥ स्व◌र्यपरकार्यादिक्लुप्तं तत्र स्यमसंभवं॥३॥ निवार्यते क्षणादेव सुखारोग्यप्रदायकं॥ पुष्पदानं
इति ख्यातं दानानामुत्तमोत्तमं॥४॥ फलपुष्पं पुष्पपुष्पं धान्यपुष्पं तथैव च॥ रत्नपुष्पमिति ख्यातं पुष्पदानचतुष्टयं॥
५॥ आयुष्कामि पुष्पमध्ये धनं वित्तानुसारतः॥ सहस्रं वा तदर्द्धं वा तदर्धपादमेव च॥६॥ विलग्नाछं न कुर्वीत स्वात्मसंयतमेव वा॥
क्षिपेत्पुष्पं समासाद्य देवस्य पुरतस्तथा॥७॥ इष्टदेवं स्मरेदत्र मनसा तत्परायणः॥ कुलिनं शास्त्रानिष्ठं च वेदाचाररतं शुचिं॥८॥
आढ्यब्राह्मणं भक्त्याह्यर्चयित्वा धूपपुष्पकैः॥ पुष्पदानोक्तमंत्रेण दत्वा विप्रं विसर्जयेत्॥९॥ सर्वसमस्तकामिकं सर्वदेवप्रियकरं सदा॥ आ
युरारोग्यमतुलं पुष्पदानात्प्रयच्छमे॥१०॥ सम्यस्तपुष्पदानानां शतयाद्ध्याच्च दक्षिणां॥ संतानकामि कूष्मांडफलमध्ये विशेषतः॥
११॥ बालकृष्णं स्मरेदत्र अर्चयेद्ब्राह्मणोत्तमं॥ फलस्नेनोक्तमंत्रेण दद्याद्दक्षिणया सह॥१२॥ सद्यस्तत्प्रतिबंधेपि पुत्रप्राप्तिर्न संशयः॥
मृतवंध्या च पुत्रार्थे नारिकेलफलं तथा॥१३॥ अभ्यर्च्य भक्त्या विप्रं तु रत्नं नीमावयेदथ॥ मृतवंध्यात्मदोषेण महासंतापसंयुता॥
॥१४॥ पुत्रान्हि मृतं नं देहि सुपुत्रान्मे प्रयच्छमे॥ अनेन फलदानेन श्रीकामी लभते श्रियं॥१५॥ शचीसमेतं देवेंद्रं गजारूढं स्मरेदथ॥
इंद्र श्रेष्ठानिवेदोक्तमंत्रेणाथ प्रदापयेत्॥१६॥ लभेत सर्वसौभाग्यं राजराजत्वमेव च॥ जिह्वारोगी दंतरोगी उदरव्रणरोगवान्॥१७॥
ग्रंथिरोगयुतो वा पिलूत्यादिव्रणरोगवान्॥ बीजपूरफलाख्येन दानेन व्रणवर्जितः॥१८॥ निरोगी जायते सद्यः स्कंदस्य स्मरणादपि॥
रक्तपुष्पादिपुष्पेन रक्तरोगो विनश्यति॥१९॥ भैरवस्मरणं तत्र सूर्यस्मरणमेव वा॥ ज्वरादिसर्वरोगाणां धान्यपुष्पं समाचरेत्॥२०॥
हनुमंतं स्मरेदत्र विष्णु वाथ विशेषतः॥ धान्यपुष्पाख्यदानेन सर्वरोगालयं यपुः॥२१॥ राज्यार्थं धान्यपुष्पं च भानुभौमदिने तथा॥
राज्यलाभो न संदेहो राजलांछनलब्धवान्॥२२॥ कन्याविवाहकामी च पुष्पदानं समाचरेत्॥ लक्ष्मीनारायणं ध्यात्वा दानकाले
विशेषतः॥२३॥ जयार्थं युद्धकाले च शतकेसरपुष्पकं॥ कार्तवीर्यहनूमंतं संस्मरन्दानमाचरेत्॥२४॥ नष्टं राज्यं पुनः प्राप्ये
पुंडरीकं प्रदापयेत्॥ राज्यलाभेन संयुक्तो भुवि कीर्तियुतो नरः॥२५॥ अन्येषु सर्वकार्येषु फलपुष्पं समाचरेत्॥ ॥

इत्यलं विस्तारेण॥ ॥इति श्री रुद्रयामले पुष्पदानविधिः॥ ॥श्रीरस्तु॥ शुभं भवतु॥ ॥श्रीशिवरामहलहरि॥ १०

श्रीः

।ता०स० जोप्युपदार्थः पूर्वमित्युक्तोऽप्रामाण्येषु हि पदार्थेषु क्रमः पश्चादपेक्ष्यते यदा प्राप्तो भागिनेयकौ ॥१॥ पु
॥२८॥ तेन नार्थेन विस्मरण सिद्ध्यै स्वयमालोच्य तेषां आत्मार्थैः सह तदिष्यते निर्देन विना अन्योन्यमवलोक्
दिना मत स्थाधि नान्वेसमस्तपदार्थस्मृतिहेतवो नस्युः ततएवदप्येकं कार्यं अभिन्नं संपूज्य विधि
26 वस्थायां ... श्रोतमानपरिमाणन परिसमाप्यसमर्थत्वात् पूर्वं तं तस्मात्तितपदार्थप्रमित
... ...नरपर्यन्तावगतपरिमाणमश्नुविष्यत इति निर्दोषं पदार्थगुणत्वात्पश्चात्
सर्वे ...का०नोपि नञ्योगां गं सर्वोति सो विरहतो स्मार्तैः सहसत्राप्तिमनाश्रुत्वं तावत्
... स्तिस्यस४ अंगै दक्षिप्रफलत्व ... दर्शा स्यैकस्यो ... तस्माद्यत्किंचनप्रमाणकसर्वपदार्थ
... ... विनैव सर्वोपसंहारविरोधीतिदेषुक्रमकालपरिमाणेष्वदर्शनात् द्विरोधस्य
... ... हि विरोधस्योतिसन्नार्थपाजना अभिन्नाकोपवलोपवीतादेनस्वतन्त्रप्र
त्वबाधकं ... त ... नाहितुल्यकर्मणां वभानं भवति नसर्वप्रणीतेन विदं कलायन्

वायमनादिस्मृतेः कामक्रोधलोभमोहद्वेषमानलज्जादिकारणं किं चित्कल्प्यते जन्मू
अनन्यमूलिकायाश्च स्मृतौ मूलं न बध्यते। विरोधे हि प्रमाणबलं स्मृतेः श्रुत्यानवाप्यते इ प
तराः। पदार्थधर्मभावाद्दौर्बल्यान्न बाधकाः। ननु च सर्वतस्वाधिताभ्यां माना बलाबल
स्वेन प्रतिभाति ज्ञायते नैवतावच्छ्रुतिस्मृत्योः स्वरूपेण विरुद्धता बलाबलपरीक्षा वा प्रमेयद्वा
विरोध विरोधमालोच्य प्रमाणं बुद्धिर्न वर्तते। यस्यामेव वेलायां विरोधो दृश्यते तयोः प्रमेययोः स
यत्नं पदार्थधर्मत्वाद्दौर्बल्यं पूर्वनिश्चितं न तेषां श्रुत्यवष्टंभात्तत्त्वं श्लाघ्यं प गच्छति पदार्थत्वेन ये जा
ते दुर्बलत्वेन दुर्न स्वादुपनीयते। नित्यमेवाप्रमाणं यत्तदेवं बाधमर्हति। स्मापे
य दौर्बल्यं बलीयस्त्वं निबंधनं। प्राक्स्मृतिप्रमाणत्वं प्रमाणस्केन बाध्यते न च
स्मृतिम्नां नैव बाध्यते। एतदेव श्रुतेः प्राच्यादि ज्यन्नस्मृतिर्वथा। महाकृत्यापि
उभयविरोधस्तुल्यकार्ययोः। इह तु द्वयमप्येतन्नास्ति नाविरुद्धता कालेय

०५८

२७

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ दंपती पितृपुत्रौ च स्वसारौ भ्रातरौ तथा ॥ पितृव्यमातुलौ चैव दौहित्रभागिनेयकौ ॥ १ ॥ पुत्रिकापितरौ
चैव भगिनीभ्रातरौ तथा ॥ द्वादशाब्दे व्यतीते तु दूरदेशं गतेथ दि ॥ २ ॥ एतेषामेकमेकोपि नान्योन्यमवलोकयेत् ॥ दुःख
तिकेऽपि दाचार्याद्दन्योन्यमवलोकनं ॥ ३ ॥ शिवालये थवा तीर्थे स्नात्वा प्रज्वल्य दीपिकां ॥ शिवं संपूज्य विधिवद् उभौ तौ दो
व मध्यतः ॥ ४ ॥ धृत्वा कांस्यमयं पात्रं सतिलं रत्नपूरितं ॥ शांतिदैर्मंत्रघोषैश्च द्विजांश्चादौ विलोकयेत् ॥ ५ ॥ आननं वै क्रमे
कस्य दृष्ट्वा सम्यक् शिवं नमेत् ॥ ६ ॥ ब्राह्मणाय प्रदातव्यं कांस्यपात्रं सुदक्षिणं ॥ ६ ॥ अन्येभ्यश्चैव विप्रेभ्यो दद्याद्वित्ता
नुसारतः ॥ ७ ॥ तेभ्योपि दक्षिणां दत्वा पूजयेच्च पुनः शिवं ॥ ७ ॥ नत्वा द्विजान् शिवं स्वयमागत्य स्वं च मंदिरं ॥ ततो व्याहृ
त. तिभिर्होमं शतमष्टोत्तरं तिलैः ॥ ८ ॥ कृत्वाथ भोजयेद्विप्रान् यथावित्तानुसारतः ॥ बांधवैः सह भुंजीत सर्वानिष्टप्रशां
तये ॥ ९ ॥ इत्थं यः कुरुते विप्रस्तस्यानिष्टं न विद्यते ॥ आयुष्मान् नरः क्षेमं मत्वा नावयलोकयेत् ॥ १० ॥ सर्वावलो
कितानां तु विधिरेष उदाहृतः ॥ नवे वा दक्ष पर्वाणामिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ११ ॥ पितृव्यभ्रातृपुत्रौ च भागिनेयकं
मातुलं ॥ दर्शनात्कुलनाशः स्यात्तयोरेकस्य स्य वा मृतिः ॥ १२ ॥ पुण्यक्षेत्रे गयायां च दोषो नाज्ञानदर्शनात् ॥ को
स्य दलोदकैः पूर्णं शिरवा शिरवाग्रे मध्यतः पटे ॥ १३ ॥ १६ अन्योन्यं ततो देव दर्शनै व दोषभाक् ॥ इति ॥ पितृव्यभ्रा
तृपुत्रौ च सत आरभ्य दर्शनं ॥ १४ ॥ नैव दोषं भागिनेय संतः पुस्तकांतरे पाठः ॥ ॥ ग्रंथांतरे ॥ ॥ अथ द्वादशाब्दादूर्ध्वं प्रवासाद्गतस्य वियोगजनितस्य
विधानं ॥ शुभदिने चंद्राद्यानुकूल्ये पुण्याहं वाचयित्वा अस्माकं सह कुटुंबानामात्मनो बंध्वादीनां द्वादशाब्दादधिकप्रवासस्थितिजनितपापप्रहाणाय
परिहारार्थं सर्वेषामपुण्या [illegible] प्रतिष्ठाप्य पंच धान्यपुंजे स्थित

पंचकलशेषु दधि दूर्वा मृत्स्नाः पंचगव्य सर्वौषधि हिरण्य रत्न फल पुष्प पल्लवाद्यलं कृतेषु वंशपात्रोपरि श्रीं द्रलालं कृत तीर्थवारि हरित वस्त्रयुगले शुभ्रतंतुजयालक्ष्मीअघोर प्रतिमा नाभ्युत्तारणपूर्वकं पंचामृतस्नानपूर्वकं स्थापना वोहनादि पूजां तन्मंत्रैः कुर्यात् । अन्वाधानादीध्मांते ईशान्यां ग्रहसहितं प्रतिदैवतं हूयते । तिलाज्यचरू शर्करादि मिश्र द्रव्य हस्तमष्टशतं वा होमः । ब्रह्मवाऽघोरमंत्रेणाघोरं द्रव्योहोमः कूर्मसमाप्ते रुद्रानिपेन संपातोपस्थितवांपत्रने अंतःपट वस्त्रेण ध्व ग्रा
खोभानुपियुगपल्लिवस्थपुरतः नोरिवेकलविं मृत्युहोमः देशानिवर्त्यजितिसूक्तं पठेत् । ततः भो वियोगमहाघोर प्रा
णिनां क्लेशदायक । शरणागत पाहि मां त्राहि मां शोकसागरात् ॥ इमं मन्त्रं वाहिजसमभ्यर्च्यअघोरप्रतिमां द घाल ॥ न
आज्यावेक्षणं च कांस्यपात्रेआज्यपूरिते रूपं रूपमिति रूपं दृष्ट्वा सदक्षिणं पात्रं ब्राह्मणाय दत्वा पादौ प्रक्षाल्याचम्य
शांतिमंत्रान्मंत्रं जपित्वा आ नो भद्राः । स्वस्ति नो मिमीताम् । कनिष्ठक्रुद्धत्वा प्रदक्षिणी कृत्य मेदं वदति सूक्तानि पठ त
न्तयुगपत्सुत्थाजलिंग्रहीत्वा अंतःपटं निष्काश्य शिवा गर्ते समर्पयेत् । मुकुर्मुकुः शिवं नमस्कृत्य संप्रार्थ्य पश्चा
नं संविलोकयेत् ॥ प्रणाममक्षमो लिंगं दृष्ट्वा स्वागतं पृष्ट्वा यज्ञेन त्वां क्षिप्रं दत्वा हे होमशेषं समाप्य अभिषेकं कृ
त्वाऽभिमुखस्य कुंभोपरि महोत्स्वं श्रीनिधाय वाद्यघोषपुरःसरं ब्राह्मणैः स्वगृहं आनेत्रवासिनासह गृहं
प्रविशेत् । देवतात्त्वप्रथमं ब्राह्मणान्भोजयित्वा वस्त्रालंकारदक्षिणादिभिः तोषयित्वा स्वस्ति सर्वं तो शुभं तिष्ठति इत्याशी
र्वादैः तेन स्वस्तीति प्रत्यस्तु । एवं कृते विधानेतु स्वस्तिमान्भवेत् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ १

वराहि०

28

विजयसे याहं नियस्याल्मिका भूतानां पुरुषायुषावधिकरियागप्रदा कर्मणां ॥ त्वां याचे भवती कि
मप्यवितथा योमहिरोधीजनस्तस्यायुर्मम वांछिनावधिमेवे मातस्तथैवाड्या ॥५॥ मातः स्तन्य
मुपासितुं हृढमतिस्त्वां नैव शक्नोम्यहं ॥ यद्यप्यं वितदेशिकांघ्रिकमलानुक्रोशपात्रस्य मे ॥ जंतुः
कश्चिन चिंतयस्यकुशलं यस्तस्य तद्दैशसं भूयाद्दैविविरोधिनो मम च ते श्रेयः पदासंगिनः ॥ ६॥
वाराहि व्यथमानमानसगलत्संज्ञं वदानावशासीद्वैर्यमपाकृताध्यवसितिप्राप्ताखिला सांहि
तं ॥ क्रंदद्रं धुजनं कलांकितकं दुश्रेणाघकर्मिंपश्यामि प्रतिपक्षपांशुपतितं यांतं लुठंतं मुहुः ॥७॥
वाराहि त्वमशेषजंतुषु पुनः प्राणात्मिकास्यंदसे शक्त्या व्याप्तचराचरा खलु यतस्त्वामेतदभ्यर्थ
ये ॥ त्वत्पादांबुजसंगिनो मम सकृत्पापं चिकीर्षंयते ये मामाकुरु शंकरप्रियतमे देहांतरावच्छिति ॥२॥
॥८॥ इत्याथर्वणे वाराही निग्रहाष्टकं संपूर्णं ॥ ॥ अथ ध्यानं ॥ चक्रं खड्गां वरद मुशलो दक्षिणा

मथापि वा ॥ इत्याथर्वणिके वाराह्यनुग्रहाष्टकं संपूर्णं ॥ ॥श्रीवाराह्यै नमः ॥ देवि क्रोडमुखि त्वदंघ्रि
कमलद्वंद्वानुरक्तात्मने मह्यं द्रुह्यति यो महेशि मनसा कायेन वाचा नरः ॥ तस्याशु त्वदयोग्रनिष्ठुर
हलाघातप्रभूतव्यथा । पर्यस्यन्मनसो भवन्तु वपुषः प्राणाः प्रयाणोन्मुखाः ॥१॥ देवि त्वत्पदपद्म
कविभवप्रक्षीणदुष्कर्मणि प्रादुर्भूतनृशंसभावमलिनां वृत्तिं विधत्ते मयि । यो देहि भुवने तदीय
हृदयान्निर्गतैरेलोहितैः ॥ सद्यः पूरयते कराञ्जलियुगं वांछाफले मामपि ॥२॥ चंडोत्तुंडविदीर्ण
दुष्टहृदयप्रोद्भिन्नरक्तच्छटाहालापानमुदाट्टहासनिनदाटोपप्रतापोत्कटं । मातर्मत्परिपंथि
नामहं तैः प्राणैस्त्वदंघ्रिद्वयं ध्यानोद्दामरवैभवोदयवशात्संतर्पयामि क्षणात् ॥३॥ श्यामां तामरसा
रुणत्रियनां खंडेंदुचूडागत्र्याणाव्यगहलामुदग्रमुशलां संत्रासमुद्रावतीं ॥ ये त्वां रक्तकपालिनीं
हरवरारोहे वराहाननां भावैः संदधते कथं क्षणमपि प्राणांति तेषां द्विषः ॥४॥ विश्वाधीश्वरवल्लभे

ा॥हि०

29

॥श्रीगणेशायनमः॥ईश्वरउवाच॥अश्वारूढाकवचंऐंस्मितसौम्यमुखांबुजे॥राजस्त्रीसर्वजन्तूनां
वशीकरणनायिके॥१॥वशीकरणकार्यार्थंपुरादेवेननिर्मिते॥तस्माद्वश्यंवाराहिसर्वान्मेवप्रमान
य॥२॥अंतर्बहिश्चमनसिव्यापारेषुसमासुच॥यथामामेवस्मरंतितथावश्यंवशंकुरु॥३॥चामरं
दोलिकाछत्रंराजचिन्हानियच्छति॥अभिष्टसंपदोराज्यंतथादेविवशंकुरु॥४॥मन्मथास्मरणाद्रा
मायांतिरंतुंमयासह॥स्त्रीरत्नेषुमहत्प्रेमतथाजनयकामदे॥५॥मृगपाश्वादयःसर्वेमांदृष्ट्वाप्रेम
वीक्षिताः॥अनुगच्छंतिमामेवत्वत्प्रसादात्तथाकुरु॥६॥वशीकरणकार्यार्थंयत्रयत्रप्रयुज्यते॥
संमोहनार्थंवर्द्धिबालकार्येतत्रकर्षय॥७॥प्रथमस्त्रीतिचात्रैववशाकार्येषुदृश्यते॥तथामांकुरु
वाराहिवश्यंसर्वंप्रदर्शय॥८॥वशीकरणबाणास्त्रेनंकानामनिवारिते॥तस्माद्वश्यंवाराहिज
गत्सर्वंवशंकुरु॥९॥वश्यस्तोत्रमिदंदेव्यात्रिसंध्यंयःपठेन्नरः॥सोमीष्टंवश्यतेसर्वंरामाराज

॥ चराहि ॥

३०

ॐ अघमर्षणसूक्तस्य अघमर्षण ऋषिः अनुष्टुप् छंदः भाववृत्तो देवता अश्वमेधावभृथे
विनियोगः ॥ ॥ ॐकारस्य ब्रह्मा ऋषिः गायत्री छंदः अग्निर्देवता शुक्लो वर्णः सर्वकर्मारंभे वि
नियोगः ॥ सप्तव्याहृतीनां प्रजापतिर्ऋषिः गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपंक्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छं
दांसि अग्निवाय्वादित्यबृहस्पतिवरुणेंद्रविश्वेदेवा देवता अनादिष्टप्रायश्चित्ते प्राणा
यामे विनियोगः । गायत्र्या विश्वामित्र ऋषिः गायत्री छंदः सविता देवता उपनयने प्रा
णायामे विनियोगः । शिरसः प्रजापतिर्ऋषिः ब्रह्माग्निवायुसूर्या देवता यजुः प्राणाया
मे विनियोगः ॥ ॥ ॐ सूर्यश्चेति ब्रह्मा ऋषिः प्रकृतिश्छंदः सूर्यो देवता प्रातराचमने वि
आपः पुनंत्विति मंत्रस्य विष्णुर्ऋषिः अनुष्टुप् छंदः आपो देवता मध्याह्नाचमने विनियोगः । अ
ग्निश्चेति रुद्र ऋषिः प्रकृतिश्छंदः अग्निर्देवता सायमाचमने विनियोगः । आपो हि ष्ठेति मंत्र
स्य सिंधुद्वीप ऋषिः गायत्री छंदः आपो देवता मार्जने विनियोगः । द्रुपदादिवेति कोकिलो
राजपुत्र ऋषिः अनुष्टुप् छंदः आपो देवता सौत्रामण्यवभृथे विनियोगः । अघमर्षणसूक्त

स्य अघमर्षण ऋषिः अनुष्टुप्छंदः भाववृत्तो देवता अश्वमेधावभृथे विनियोगः। अंत
श्चरसीति तिरश्चीन ऋषिः अनुष्टुप्छंदः आपो देवता आचमने विनियोगः। उद्वयमित्यस्य
हिरण्यस्तूप ऋषिः गायत्री छंदः सूर्यो देवता सूर्योपस्थाने विनियोगः। उदु त्यमित्यस्य प्रस्कण्व
ऋषिः गायत्री छंदः सूर्यो देवता सूर्योपस्थाने विनियोगः। चित्रं देवानामित्यस्य कौत्स ऋषिः गा
यत्री छंदः सूर्यो देवता सूर्योपस्थाने विनियोगः। तच्चक्षुरिति दध्यंगथर्वा ऋषिः अक्षरातीत
पुरउष्णिक् छंदः सूर्यो देवता सूर्योपस्थाने विनियोगः। तेजोसीति देवा ऋषयः शुक्रो देवता
गायत्री छंदः गायत्र्यावाहने विनियोगः। ॐ तेजोसि शुक्रमस्यमृतमसि धाम नामासि प्रि
यं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि। गायत्री जपः। ॐ गायत्र्यस्येकपदी द्विपदी त्रिपदी चतु
ष्पद्यपदसि नहि पद्यसे नमस्ते तुरीयाय दर्शताय पदाय परोरजसे। उत्तरेति॰

॥ ॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥अथ प्रासादविधानमुच्यते। मनसः प्रसादप्रदत्वात्प्रासादसंज्ञा।
अथ शैवाचमनं। जलं स्पृष्ट्वा ब्रह्मतीर्थेन ॐ वं हां आत्मतत्वाय स्वाहा। ॐ वं हीं विद्यातत्वाय स्व स्वधा
धा। ॐ वं हूं शिवतत्वाय स्वधा। वामदेव ऋषिः पंक्तिश्छंदः। ईशो देवता। हां हृत्। हीं शिखा इत्या
द्यंगानि॥ ध्यानं। शूलाही टंकघंटासिसृणिकुलिशपाशाग्न्यभीतीर्दधानं दोर्भिः शीतांशुखं
डं प्रतिघटितजटाभारमौलिं त्रिनेत्रं। नानाकल्पाभिरामापघनमभिताधिप्रदं सुप्रसन्नं पद्म
स्थं पंचवक्त्रं स्फटिकमणिनिभं पार्वतीशं नमामि। हौमिति मंत्रः। हकारचतुर्दशस्वरबिंदुभिर
यं मंत्रः। एकादशलक्षं जपेत्। मधुरत्रयान्वितैः करवीरपुष्पैर्वा जपाकुसुमैर्वा कमलैर्वा घृतव
पायसेन वान्नपद्वृक्षसमिद्भिर्वा दशांशहोमः। अथ न्यासः। हों ईशानाय नमः। हें तत्पुरुषाय।
हुं अघोराय। हिं वामदेवाय। हं सद्योजाताय। इत्यंगुलीष्वंगुष्ठादिन्यसेत्। पुनरेतैः पंचभिः मू
र्धानिनहृत्गुह्ये पादेषु न्यसेत्। पुनः ऊर्ध्वप्राग्दक्षिणप्रतीच्युदक् दिक्स्थेषु न्यसेत्। ॥अथ पू
जापीठविधानमुच्यते॥ ॥अष्टपत्रगुणवृत्तराशिभिः क्षितिकल्पतरुभिस्समावृते मंडले प्र
तिविधाय शूलिनः पीठमत्र नवशक्तिभिर्यजेत्॥ अस्यार्थः। प्रथममष्टपत्रं पद्मं विलिख्य तद्ब
हिर्वृत्तत्रयं विलिख्य। तद्बहिश्चतुरस्रद्वयं विलिख्य तत्र चतुरस्रयोरंतरालं वीथीसंज्ञं भवति

तद्बहिर्द्वादशराशिखंडं विलिख्य

तस्यां वीथ्यां लतां कृत्वा विलिखेत्। तत्कल्पतरुसंज्ञं भवति। अष्टदलकर्णिकामध्ये प्रासा
दबीजं विलिख्य। अष्टदलमूले स्वरद्वंद्वं विलिख्य दलमध्ये ॐ ह्रीं हौं नमः शिवायेति शैवाष्टा
क्षरं विलिख्य सर्वतो बहिः कादिवर्णैः संवेष्ट्य तद्बहिश्च भूपुरं तत्र कोणेषु प्रासादबीजं विलि
खेत्। इत्येवं शैवपीठं विलिख्य तत्र नवशक्तिभिर्यजेत्। वामायै ज्येष्ठायै रौद्र्यै काल्यै कलविकरिण्यै बलविकरिण्यै बलप्रमथिन्यै सर्वभूतदमिन्यै मनोन्मन्यै इत्यष्टदलेष्व
ष्टशक्तीः नवमीं च कर्णिकायामभ्यर्च्य तस्मिन्पीठे ईशमूर्तिं संस्थाप्य आवाहयेत्। प्रथमं
तत्पुरुषाय नमः। अघोरेभ्यो नमः। सद्योजाताय नमः। वामदेवाय नमः। ईशानाय नमः। ए
ताः मूर्तयश्चतसृषु पूर्वदक्षिणोत्तरपश्चिमदिक्षु। ईशान्यां निवृत्त्यै प्रतिष्ठायै विद्यायै शा
न्त्यै इति विदिक्ष्वर्चनीयाः शान्त्यतीतायै इत्यैशान्ये॥ इति प्रथमावृत्तिः। एतासां मूर्तीनां रो
चींषि लिख्यन्ते॥ सद्योऽक्षमालाभयवरदकरः कुंदमंदारगौरो वामः काश्मीरव
र्णोऽभयवरदपरश्वक्षमालाविलासी। अक्षस्रग्वेदपाशांकुशडमरुकखट्वांगशू
लान्कपालं बिभ्राणो भीमदंष्ट्रो जनरुधिरतनुर्भीतिदश्चाप्यघोरः। विद्युत्कोटिवैदे
दाभयवरदकुठारान्दधन्नूरुवारव्यः प्रोक्तः सैव चिंतनीयोऽविधलब्धुरवचनुष्का।

२

३२

तुर्बाह्वश्च तुङ्गगौरो भयेष्टाधिककरकमलो धोरतः पञ्चवक्त्रौ स्त्वीशो ध्येयोंबुजस्थो
द्वन्दुरागस्फुरद्भ्वरास्युः शिवांताः । भूतानां शक्तिरास्यापि वाङ्गगतत्वानिवृत्याद्याः । तेजोरू
पाः करपदवर्णविहीना मनीषिभिः प्रोक्ताः । पुनरंगैर्द्वितीयावृत्तिः । अनंताय · सूक्ष्माय · शिवो
त्तमाय · एकनेत्राय · एकरुद्राय · त्रिमूर्तये · श्रीकंठाय · शिखंडिने · इति तृतीयावृत्तिः । एतेषा
मायुधरोचींषि स्फुरल्लाशानशरचापोल्लसितदोर्दंडमंडिताः सर्वे पद्मासनस्थाः नानाविधा
भूषणभूषितास्त्रिनेत्रास्युः । पाटलपीतसितारुणाशितिरक्तश्यामतिप्रभाश्च ताः । को
टीरकोटिविलसच्छशिशकलयुताश्च मूर्तयः क्रमशः इति पुनः उमायै · चंडेश्वराय · नंदिने ·
महाकालाय · गणेश्वराय · वृषाय · भृंगिरिटये · स्कंदाय · तत्र उत्तरादिक्रमेण उमादयः पूज्याः
इति चतुर्थावृत्तिः ॥ कनकविद्युज्जविद्रुममरकतमुक्तासिताच्छरक्ताभाः । पद्मासनसंस्थाः
श्च क्रमादुमाद्यास्तु शांतिकाः प्रोक्ताः । पुनरिंद्रादिभिः पंचमी वज्रादिभिः षष्ठी ॥

॥ इति प्रपंचसारसंग्रहे गीर्वाणेन्द्रविरचिते प्रासादमंत्रः ॥ ॥छ॥ ॥ शुभमस्तु ॥ २

श्रियमसुरन्मणानर्चयंतीप्रमो ः शीलासद..

॥ ॥श्रीगं॥अस्यश्रीसर्वमंत्रोत्कीलनमंत्रस्यमूलप्रकृतिपुरुषऋषिः अनुष्टुब्जगतीछंः ह्रांह्रींबीजं क्रोंकील
कं।निराकाराशक्तिः।सर्वशापविमोचनेमंत्रजपे॰ अंआंरूपायदेवाय इंईंरूपिकलामम उंऊंपरमदेवाय ऋंॠं
रंजनिकांमम ऌंॡंजयविधानाय एंऐंज्ञानात्मिकां ओंऔंगुरुपरूपाय अंअः विसर्गरूपिणी।नमोम्भा
यत्कसर्वस्यमंत्रस्याभिसिद्धिदायिनी।यावर्णरूपिणीयाचनामकमलिकापरा।लयेलत्रजपतेसर्वंलयेलैंपा
ल्मतेचतथैवहि।स्त्रीस्थितिकरीवैषासर्वप्रलयकारिणी।निरंजनस्यदेवस्यनामकर्मविधायिनी।व
डुंविमुच्यतेसर्वंत्वयैवगिरिकन्यके।त्वमाधानंतशक्तिश्चप्रवाहेजायतेयथा।सामृताह्रज्ञिताध्याला
योगिनामपिसिद्धिदा।तयाब्रह्मविरिंचाद्याभ्रमंतिनिजकर्मणा।त्वानुष्टासर्वमंत्राणांमृतानीवे
लनीसदा।मृतसंजीविनीशंभोः असाध्यसिद्धिदा।ब्रह्मांडंचेतयंतींनिजांनिजविलासैःषट्दैः
प्रेरयंती।वर्णान्वेवाञ्जयंतीदितिसुतदमनीसाप्यसंकारकर्त्री छत्रालक्ष्यैवजाप्यस्वररीबलनुते
मोचप्रेछसजात॥छ॥ ॥इतिश्रीशिवरहस्येपांचरात्रेमहेशसंहितायांशिवपार्वतीसंवादेशैवेवैछ
वच्चगकुसौरगाणपत्यमंत्रसंस्कारेसर्वमंत्रोत्कीलनशापविमुक्तिस्तोत्रंसंपूर्णं॥छ॥ ॥छ॥

॥सर्वमंत्रोत्कीलनशापविमुक्तिस्तोत्र॥

॥...र्यसमाप्त॥

श्रीगणेशाय नमः ।। वैशाखे शुक्लनवम्यां तूत्पन्ना सावनीसुता ।। सी
रामुखात्सा संजाता पालिता जनकेन च ।।१।। रामपत्नी महाभागा सी
ता नाम्नेति विश्रुता ।। तस्मिन्दिने राममन्त्राः श्रद्धाप्रीतिसमन्वि
ता ।।२।। महोत्सवपराः सर्वे विघ्नसाध्वविवर्जिताः ।। गीतवादित्र
३ न्त्याद्यैः राममन्त्रिपरायणाः ।।३।। वैशाखे सितनवम्यां पुरा
णपठनं तथा ।। लक्ष्मीस्तत्पठत्पत्रयांति रामं सनातनं ।।४।।
सौभाग्यं धनधान्यं च पुत्रसंततिविस्तरतं ।। रामप्रसादात्प्रा
प्नोत्सर्वं सपापान्मुच्यते सगोत्रः ।।५।। इति श्रीमत्सुंदरीतं
त्रे जानकीजन्मप्रादुर्भावः पत्रं समाप्तम् ।।

विवधसुरन्दलालचयतप्रभा : आतासदह

34

द्वादशभिः सप्तभिश्च यतिः कृत्यां विंशत्यक्षरपादे द्वैयेति भरभनयभलघुगुरुभिः सुवदनानाम सप्तभिः सप्तभिः षड्भिश्च यतिः त्रिरिति
रजरजरजगुरुलघुरूपेण लक्षणेन वृत्तं नाम त्रिरिति सुजंतं त्रिवारं रगणजगणाविर्त्यर्थः संहितायां कृ ओपदत्तिदीर्घः प्रकृत्यामेकविंशत्यक्ष
रपादे म्रभ्नैरिति मरभनयययैः स्रग्धरानाम त्रिवारं सप्तसु यतिः आकृत्यां द्वाविंशत्यक्षरपादे भाविति भरनरनरनगुरुभिर्भद्रकं नाम द्वा
दशभिर्द्वादशभिश्च यतिः विकृत्यां त्रयोविंशत्यक्षरपादे यदिति नजभजभजभलघुगुरुभिरश्वललितं नाम एकादशभिर्द्वादशभिश्च यतिः
मत्तेति अष्टसु पंचदशसु च यतौ सत्यां ममतननननलघुगुरुभिर्मत्ताक्रीडा नाम अत्राष्टभिः पंचभिर्दशभिर्यतिरिति व्याचक्षाणः सुलुण
नलक्षणेन वृत्तं नाम प्रकृत्यां म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयं आकृत्यां भोनरनारनाविथ गुरुर्दिगर्क
विरमं हि भद्रकमिदं विकृत्यां यदि हि नजौ भजौ भजौ भलगास्तदश्वललितं हरार्कयतिमत् मत्ताक्रीडा मौ त्नौ नौ नालिति भवति
वसुशरदशयतियुता संकृत्यां भूतमुनैर्यतिरिह भतनाः स्भौ भनयाश्च यतिभवति तन्वी अतिकृत्यां क्रौञ्चपदा भ्मौ स्भौ ननना गाविषु
शरवसुमुनिविरतिरिह भवेत् २६ वस्वीशाश्वच्छेदोपेतं ममतनयुगनरसलगैर्भुजंगविजृंभितं मोनाः षट्सगगाविति यद्विनवरसर
सुशरेति भिन्नं यतिस्थानमिति बभ्राम यदाह सूत्रकारः मत्ताक्रीडा मौ त्नौ नौ न्लौ ग्वसुपंचदशकाविति अत्र हि वसुपंचदशकाविति द्विवचना
न्न यं च मे यतिः एतत् सूत्रविरोधादेव मत्ताक्रीडमिति नपुंसकपाठोपि तदुक्तः प्रत्युक्तः संकृत्यां चतुर्विंशत्यक्षरपादे भूतेति भतनसभभनयैस्त
न्वी नाम भूतानि पंच तत्सकलिताश्च नयो द्वादश भवंति तैर्यतिः द्वैनैः सूर्यैः पुनर्द्वादशभिर्यतिरित्यर्थः यत्तु पंचभिः सप्तभिर्द्वादशभिश्चेति सु
लुणाद्भयो व्याचख्युस्तत्सूत्रविरुद्धं तथा च सूत्रं तन्वी भ्तौ न्सौ भौ न्यौ द्विरादित्याविति २४ अतिकृत्यां पंचविंशत्यक्षरपादे क्रौञ्चेति भमस
भननननगुरुभिः क्रौञ्चपदा नाम पंचभिः पंचभिरष्टभिः सप्तभिश्च यतिः [illegible] यां षड्विंशत्यक्षरपादे [illegible] ममतनननरसलघुगुरुभि

र्भुजंगविजृंभितं नाम अष्टभिरेकादशभिः सप्तभिश्च यतिः म इति मगणेन षड्भिर्नगणैः सगणेन गुरुभ्यां च अपवाहाख्यं नवसु षट्सु

६०२०
३२

पंचकयतिः इत्युक्तादिषड्विंशतिभेदाः अथदंडकानाह· यदिहेति· नगणाभ्यांसप्तभीरगणैश्चंडवृष्टिप्रपातोनाम दंडकोभवेत· दंडकानाम पिसमवृत्तत्वादेकेनैवपादेनलक्षितोयंप्रतिचरणेति· प्रतिदंडकंचरणेषुविरूढैरगणैरर्णादयोदंडकाज्ञेयाः अत्रार्थंशमकाःसंग्रहः चंडवृष्टि प्रपाताख्योदंडकोनगणद्वयात्· रगणैःसप्तसंख्यैःस्यादर्णस्त्वष्टभिरुच्यते· अर्णवोनवभिर्ज्ञेयोव्यालस्तुदशभिर्भवेत्· जीमूतएकादशभिःस्त यैर्लीलाकरोभवेत्· त्रयोदशभिरुद्दामःशंखनामाततःस्मृतः सचतुर्दशभिर्ज्ञेयस्ततःपंचदशादिभिः आरामाद्यश्चविज्ञेयादंडकारगणैर्यु ताः आद्यद्वयोदाहरणेतुग्रामूलेप्रदर्शिते· अर्णवोयथा· मत्कृतजसवंतभास्करे· नरवरजसवंतसिंहस्यबुंदेलचूडामणेःशौर्यनीरार्णवबाडवास्य धंचंचद्युतिर्गगनगकरवालकालस्वरूपांबुदःपूरितारातिसामंतसीमंतिनीनेत्रनीरापगः रिपुशशिधरकीर्तिस्फूर्तिस्फुरत्कौमुदीसंहरणोति स्वयंस्वर्णसन्मुष्टिसौदामनीमंडनःकलयतिचसपत्नभूपप्रतापाग्निदावानलज्वालयादह्यमानंजगच्छीतलंधरयाः १ एवंव्यालादिष्वपिस्व
समरस्यतिशुतमप्रवाहाख्यं· प्रदिहनयुगलंस्ततःसप्तरेफास्तदाचंडवृष्टिप्रयातोभवेद्दंडकः प्रतिचरणविवृद्धरेफाःस्युरर्णार्णव
व्यालजीमूतलीलाकरोद्दामशंखादयः· प्रचितकसमिधोधीरधीभिःस्मृतोदंडकोनद्वयादुत्तरैःसप्तभिर्यैः· इ· वृ· तृती॰ध्यायःरां
विषमेयदिसौसलगादलेभौयुजिभाद्गुरुकावुपचित्रं भत्रयमोजगतंगुरुणीचेद्युजिचनजौज्यश्रुतोद्रुतमध्यासयुगात्सगुरू
यमुदाहरणीयं· प्रचितेति· नगणद्वयात्सप्तभिर्यगणैःप्रचितकोनामदंडकः प्रचितकइतिसमभिधानामयस्यसइतिविग्रहः उदाहरणंले तदेवयैरित्यन्येषामपिगणानामुपलक्षणंकविप्रयोगात्तत्तद्घटितानामपिदंडकानामिष्टत्वात्· अत्रचंडवृष्ट्यादाविवगणवृद्ध्यादंडकभेदाज्ञे याः अनुक्तनाम्नांदंडकानांप्रचितइत्येवसंज्ञातदुक्तंसूत्रकारेणशेषःप्रचितइति· इतिवृत्तरत्नाकरसेतौतृतीयोध्यायः अथार्धसमवृत्ता न्याह· विषमेइति· प्रथमतृतीयरूपेविषमपादेसससलघुगुरवः समेद्वितीयचतुर्थरूपेतुत्रयोभगणाद्वौगुरूचतदुपचित्रंनाम· अर्धसमल दर्धमुदाहृतं एवमुत्तरत्रापि· भत्रयमिति· विषमेत्रिभिर्भगणैर्गुरुभ्यांचसमेननजजैर्द्रुतमध्यानाम· सयुगादिति· विषमेत्रिभिःसगणै गुरुणाचसमेत्रिभिर्भगणैर्गुरुभ्यांचवेगवतीनाम· ओजइति· विषमे·तजइति·विषमे·तजरगुरुभिःसमेमसजैर्गुरुभ्यांचभद्रविराट्ना

राम
३२

वृ०र
११

दि माघादाहृतिविरोधाच्छंदः परिशिष्टस्यादिविरोधाच्च इहेति नजभयगणैर्नवमालिकानाम अष्टभिश्चतुर्भिर्यतिरिति प्राञ्चः सूत्रानुया
यिनस्तु पञ्चभिः सप्तभिश्चेति मन्यंते स्वरेति नगणद्वयेन रगणद्वयेन च प्रभानाम सप्तभिः पंचभिश्च यतिः भवतीति नजजरगणैर्मालती
नाम प्रभावद्यतिरिति वृद्धाः नयुगेति नगणयुगेन रगणयुगेन च युक्ता गौरीनाम अभिनवेति नजजयगणैस्तामरसंनाम पंचेति भमससैर्ल
लितानाम पंचभिः सप्तभिश्च यतिः ललितमिति ननमरैर्ललितंनाम द्रुतेति नभनयैर्द्रुतपदंनाम अतिजगत्यां त्रयोदशाक्षरपादे वेदैर्
१ भुजंगप्रयातंभवेद्यैश्चतुर्भिः रैश्चतुर्भिर्युता स्रग्विणी संमता भुविभवेन्नभजरैः प्रियंवदा सोऽसौ मणिमाला छिन्नागुहवक्त्रैः
धीरैर्भाणि ललितातभौजरौ प्रमिताक्षरा सजससैरुदिता ननभरसहिताभिहितोज्ज्वला पंचाश्वैश्छिन्नावैश्वदेवी ममयायो
अध्यर्धाभिर्जलधरमाला म्भौ स्मौ इह नवमालिकानजभयैः स्यात् स्वरशरविरतिर्ननौ रौ प्रभा भवति नजाव यजाव यमालती
जरौ नयुगरयुगयुक्तगौरीमता अभिनवतामरसं नजजाद्यः पंचमुनिभ्मौ सौ सयुता ललना ललितमभिहितं नौ म्रौ नाम तः
द्रुतपदं नभिनयरचितं स्यात् अतिजगत्यां वेदैरंध्रैर्म्तौ यसगा मत्तमयूरं यभौ रौ विख्याता चंचरीकावलीगः चतुर्ग्रहैर्यतिरु
चिरा जभस्जगाः तुरगरसयतिर्नौ ततौ गः क्षमा सजसाजगौ भवति मंजुभाषिणी ननतरगुरुभिश्चंद्रिका चतुर्भिः राम
मतयसगुरुभिर्मत्तमयूरंनाम चतुर्भिर्नवभिश्च यतिः यमाविति यमररगुरुभिश्चंचरीकावलीनाम चतुरिति जभसजगुरुभीरुचिरानाम
चतुर्भिर्नवभिश्च यतिः तुरगेति ननततगुरुभिः क्षमानाम सप्तभिः षड्भिश्च यतिः सजसजगुरुभिर्मंजुभाषिणीनाम पंचभिरष्टभिश्च यतिः
ननेति ननतरगुरुभिश्चंद्रिकानाम चतुर्भिर्नवभिर्यतिः म्नाविति मनजरगुरुभिः प्रहर्षिणीनाम त्रिभिर्दशभिश्च यतिः शक्वर्यां चतुर्दशा
क्षरपादे म्ताविति मतनसैर्गुरुद्वयेन चासंबाधानाम पंचभिर्नवभिश्च यतिः ननेति ननरसलघुगुरु[illegible]नाम सप्तभिः सप्तभिः यतिः नन
भेति ननभनलघुगुरुभि[illegible]नाम सप्तभिः सप्तभिर्यतिः उक्तेति तभजजगुरुद्वयैर्वसंततिलकानाम अस्या एव संज्ञांतराणिमत राम
११

35

वृत्ता नाम· यतिः शालिनीवत्· ननरेति· नगणाभ्यां रगणलघुगुरुभिश्च भद्रिका नाम· श्येनिकेति· रगणजगणरगलघुगुरुभिः श्येनिका नाम· मौक्तिकेति· भतनगणेभ्यो गुरुद्वयेन मौक्तिकमाला नाम· पंचस्कषट्स्कच यतिः संप्रदायात्· उपस्थितामिति· जसतगणैर्गुरुद्वयेन चोपस्थितं नाम पंचेति· भतनगणैर्गुरुद्वयेन च श्रीर्नाम· पंचभिः षड्भिश्च यतिः जगत्सां द्वादशाक्षरपादे· चंद्रेति· रनभगसगणैश्चंद्रवर्त्म नाम· चतुर्भिरष्टभिश्च यतिः जलाविति· जतरजगणैर्वंशस्थं नाम· स्यादिति· तगणद्वयेन जगणरगणाभ्यां चेंद्रवंशा नाम· ततइतिन द्वंद्वः अपितूत्तरपदलोपी समासः ततो जशब्देन द्वंद्वे ततजाविति· द्विवचनांतमुचितं तृतीयाबहुवचनांतपाठस्तु लेखकप्रमादादिति· तश्च तजौ चेति विग्रहे द्वंद्वोत्तरपदगर्भद्वंद्वाद्बहुवचनमिति तत्त्वं इहेति· चतुर्भिः सगणैस्तोटकं नाम· द्रुतेति· नभभरगणैर्द्रुतविलंबितं नाम· वसुयुगेति· नगणद्वयेन मगणयगणाभ्यां च पुटो नाम·

श्येनिका रजौ रलौ गुरुर्यदा· मौक्तिकमाला यदि भतनाद्गौ· उपस्थितमिदं ज्सौ तात् गकारौ· पंचरसैः श्रीर्भतनगगैः स्याज्जगसां· चंद्रवर्त्म निगदंति रनभसैः· जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरौ· स्यादिंद्रवंशा ततजै रसंयुतैः· इह तोटकमंबुधिसैः प्रथितं· द्रुतविलंबितमाह नभौ भरौ· वसुयुगविरतिर्नौ म्यौ पुटोयं· प्रमुदितवदना भवेन्नौ च रौ· नयसहितौ न्यौ कुसुमविचित्रा· रसैर्जसजसाजलोधृतगतिः

अष्टभिश्चतुर्भिश्च यतिः भद्रास्तु मुनिशरैरिति पाठं धृत्वा सप्तभिश्च पंचभिश्च यतिरित्याकुस्तच्चिंत्यं· पुटोनौम्यौवसु समुद्रा इति सूत्रविरोधात्· प्रमुदितेति· नगणाभ्यां रगणाभ्यां च प्रमुदितवदना नाम· नयेति· नयनयगणैः कुसुमविचित्रा नाम· रसैरिति· जसगणौ ततो जसगणौ यत्र साजलोधृतगतिः रसाश्च रसाश्चेत्येकशेषे षड्भिः षड्भिर्यतिः भुजंगेति· चतुर्भिर्यगणैर्भुजंगप्रयातं नाम· रेरिति· चतुर्भिर्रगणैः स्रग्विणी नाम· भुवीति· नभजरगणैः प्रियंवदा नाम· त्याविति· तयतयगणैर्मणिमाला नाम· गुहः स्वामिकार्तिकः सेनानीरग्निभूर्गुह इत्यमरः तस्य वक्त्रैः षड्भिर्यतिरित्यर्थः धीरैरिति· तभजरैर्ललिता नाम· प्रमितेति· यत्र सजौ सगणद्वयं च सा प्रमिताक्षरा नाम· ननेति· ननभरगणैरुज्ज्वला नाम महिताश्रेष्ठा· पंचेति· भगणद्वयेन यगणद्वयेन च वैश्वदेवी नाम· पंचभिः सप्तभिश्च यतिः ममाविति पाठः ममौ याविति तु पाठः श्रेयान्· एवमग्रेप्यूह्यं· अभीति· मभसमगणैर्जलधरमाला नाम· चतुर्भिरष्टभिश्च यतिः अत्र मूले अब्ध्यंगोस्फीताग्रः धूमाकारं दधन्नित्युरः सौवर्णइत्या

वृ०र०
१०

रीनिरस्यया· अतः कुलोच्छेदविधिंविधित्सुर्निवस्तमत्रेच्छतिनित्यमेवसः एवंप्रयोगवशादन्यदप्युदाहरणीयं· एतेनसमाक्षरजातिमिश्रणएवोप
जातित्वमितिद्वयोरेवजात्योर्मिश्रणउपजातित्वमितिचयाचक्षाणानांप्रांचांग्रंथाअनादरणीयाः अत्ररक्षाः इंद्रवज्रोपेंद्रवज्रानामानलक्षणरूपा
दोपजातिभेदसंख्यामाह· एकत्रेति· तयोरिंद्रवज्रोपेंद्रवज्रयोरन्यतरोभेदएकस्मिन्पादेद्वयोस्त्रिषुवास्यात्तदाचतुर्दशोपजातयोभवंति· तथाउ
इइइइउइइ२ उउइइ३ इइउइ४उइउइ५उउइ६ इउउइ७ इइइउ८ उइइउ९ इउइउ१० उउइउ११ इइउउ१२ उइउउ१३ इउउउ१४ इतिएतासांक्रमे
णनामान्यपिप्राक्तनैपिंगलोक्तिदधे· यथा· कीर्तीवाणीमालासालाहंसीमा आजाआबाला अद्राभद्राप्रेमारामारिद्धिबुद्धितासूणामा इति·
तत्राद्याया· कीर्तेरुदाहरणंसमानसींमेरुसखः पितॄणांकन्यांकुलस्यस्थितयेस्थितिज्ञः मेनांमुनीनामपिमाननीयामात्मानुरूपांविधिनोपयेमे
एकत्रपादेचरणद्वयेवापादत्रयेवान्यतरःस्थितश्चेत्· तयोरिहान्यत्रतदोहनीयाश्चतुर्दशैकाउपजातिभेदाः नजजलगैर्गतादि
स्फुमुखी दोधकवृत्तमिदंभभभाद्गौ शालिन्युक्ताम्तौतगौगोब्धिलोकैः वातोर्मीयंकथितामभौतगौगः भ्नौन्लौगःस्याद्भ्रमर
विलसितं रान्नराविहरथोद्धतालगौ· स्वागतेतिरनभाद्गुरुयुग्मंननसगगुरुरचितावृत्ता ननरलगुरुभिश्चभद्रिका· राम
मे· एवंवाण्यादेरपिस्वयमुदाहरणंद्रष्टव्यं· अनंतरोदीरितेतिमूलश्लोकस्तार्द्धश्व्यानवम्युपजातिः एकत्रपादेइतितुराभाख्याश्चदशी· नजेति
नगणजगणाभ्यांसहितैर्जगणलघुगुरुभिः स्फुमुखीनाम· दोधकमिति· भगणत्रयाद्गुरुद्वयेनदोधकंनाम· अत्रभभभादितिसमाहारेद्वंद्वः इति
भद्राः वस्तुतस्तु· द्वंद्वविधेरनेकसत्त्वंनविषयत्वादत्रचांतरंगैकशेषप्रसंगेनतदभावादप्रसंगः कथमन्यथाकरावित्यादौनद्वंद्वः तस्मादेकत्ररामो
भभस्तदुत्तरोभोभभइत्युत्तरपदलोपीसमासः शालिनीति· मगणात्तगणद्वयेनगुरुद्वयेनचशालिनीनाम· चतुर्भिः सप्तभिश्चयतिरितिशे
षः वातोर्मीति· मगणाद्भगणस्तगणेभ्योगुरुद्वयेनशालिन्येववातोर्मीतिज्ञेया· भ्नाविति· मभनलघुगुरुभिर्भ्रमरविलसितंनाम· रान्निति· रग
णान्नगणरगणलघुगुरुभीरथोद्धतानाम· स्वागतेति· रगणनगणभगणेभ्योगुरुद्वयेनस्वागतानाम· नेति· नगणद्वयेनसगणेनगुरुद्वयेनच

राम·
१०

36

दन्यतोपि वितानमिति लक्षणमाहुस्तदयसंगतं चित्रपदालक्ष्यत्वात् पदपिभदावयंतुगच्छामस्ननत् एनेषांवितानमेति ग्रंथेनेकोगुरुर्द्वौलघूपुनरुर्गु
रुरयमेवपुनरिति क्रमविशिष्टस्याप्यनुष्टुप्छंदसोवितानत्वंवदताम्मुक्तिमुरलीचक्रुस्तदपिन तस्यमाणवकलक्ष्यत्वात् बृहत्यां नवाक्षरपादे रादि
ति रगणनगणसगणैर्हलमुखीनाम भुजेति नगणद्वयेनभगणेनचभुजगशिशुभृतानाम पंक्तौदशाक्षरपादे म्साविति मगणसगणजगणगुरुभिः
शुद्धविराडितिनाम म्नाविति मगणनगणजगणगुरुभिः पणवंनामेति सांवः वस्तुतस्तु जगणस्थाने यगणउचितः तथाचसूत्रं पणवोम्नोय्गाविति
ति अतएवहिमूलेपिक्वचिदेवं पाठः म्नौय्गौचेतिपणवनामेदमिति ज्राविति रगणजगणरगणगुरुभिर्मयूरसारिणीनाम भ्माविति भगणमग
णसगणगुरुभिः रुक्मवतीनाम मत्तेति मगणभगणसगणगुरुभिर्मत्तानाम नरेति नगणरगणजगणगुरुभिर्मनोरमानाम त्जाविति

प्रमाणिकाजरौलगौ वितानमाभ्यां बृहत्यांरनसाविहहलमुखी भुजगशिशुभृतानोमः पंक्तौम्सोज्गौशुद्धविराडिदंमतं
म्नौज्गौचेतिपणवनामकं ज्रौरयौमयूरसारिणीस्यात् भ्मौसगयुक्तौरुक्मवतीयं मत्ताज्ञेयामभसगयुक्ता नरजगैर्भवेन्म
नोरमा त्जौजोगुरुणेयमुपस्थिता त्रिष्टुभिस्यादिंद्रवज्राचरितौजगौगः उपेंद्रवज्राजतजास्ततोगौ अनंतरोदीरितलक्ष्म
भाजौपदौयदीयावुपजातयस्ताः इत्थंकिलान्यास्वपिमिश्रितासुस्मरंतिजातिष्विदमेवनाम श्रीरामायनमः हरहर

तगणेनजगणद्वयेनगुरुणाचोपस्थितानाम त्रिष्टुभिएकादशाक्षरपादे स्यादिति तगणद्वयेनजगणेनगुरुद्वयेनचेंद्रवज्रानाम उपेंद्रेति जग
णतगणजगणैर्गुरुद्वयेनचोपेंद्रवज्रानाम अनंतरेति इंद्रवज्रोपेंद्रवज्रालक्षणसहितपादैर्युक्ताउपजातयोनाम एवंप्रकारेणअन्यास्विंद्रवंशा
दिमिश्रितासुजातिषु इदमेवोपजातिरितिनामस्मरंतिप्रयोगवशात् तत्रवंशस्थोपेंद्रवज्रामिश्रितायथावाल्मीकिरामायणेसुंदरकांडे
नमोस्तुवाचस्पतयेसवज्रिणेस्वयंभुवेचापिहुताशनाय अनेनचोक्तंयदिदंममाग्रतोवनौकसातच्चतथास्तुनान्यथा इंद्रवंशोपेंद्रव
ज्रावंशस्थमिश्रितायथा श्रीभागवतेदशमस्कंधे तावन्नतिष्ठास्तवसूरोदयांतरेपरंनगीर्णाःशिशवःसवत्साः प्रतीक्षमाणेनबकारिवेशनं
हतस्वकांतस्मरणेनरक्षसा इंद्रवज्रेंद्रवंशोपेंद्रवज्रावंशस्थमिश्रितायथामनोधर्चंद्रोदये विधाभवोधोदयजन्मभूमिर्वाराणसीमुक्तिपु

वृ०र० पादः साग्नीर्नाम यथा श्रीशः पायात् यद्यपि समवृत्ताधिकारे गौः स्त्री आदिवत्पादेनैव श्री छंदो लक्षयितुमुचितं तथापि गुः श्रीरिति स्पष्टा
९ र्थमधोंपादानं यत्तु म्रुपादो लस्य लक्षणयोरेकाक्षरेण पादेनासंग्रहाद्धर्मयुक्तमिति व्याख्यातं तन्न गुः श्रीरित्येकाक्षरेणापि तयोः संग्रही
तुं शक्यत्वात् अत्युक्तायां द्व्यक्षरे पादे गाविति यस्याः पादे द्वौ गुरू सा स्त्री नाम यथा श्रीमान्भानुः नित्यं सेव्यः मध्यायां त्र्यक्षरे मङ्गिति यस्याः
पादे मऽऽऽगणः सा नारी नाम यथा नारीणां कल्याणीनां माया सा वाणी एवमुत्तरत्रापि स्वयमुदाहरणीयं रङ्गिति यत्र रऽ।ऽ गणः सा मृगी नाम प्रतिष्ठायां च
तुरक्षरपादे माविति यत्र मऽऽऽ गण एको गुरुश्च सा कन्या नाम सुप्रतिष्ठायां पंचाक्षरपादे भौ गिति यत्र भऽ।। गणस्ततो द्वौ गुरू ऽऽ सा पंक्तिर्नाम गाय
ग त्र्यां षडक्षरपादे त्साविति यत्र तगणयगणौ सा तनुमध्या नाम शशीति यत्र नगणयगणौ सा शशिवदना नाम सौविति यत्र तगणसगणौ सा वसुमती

उक्तायां गुः श्री अत्युक्तायां गौ स्त्री मध्यायां मो नारी रो मृगी प्रतिष्ठायां मौ चेत् कन्या सुप्रतिष्ठायां भौ गिति पंक्तिः गायत्र्यां
त्यौ स्तः तनुमध्या न्यौ शशिवदना न्यौ सौ चेद्वसुमती विद्युल्लेखा मो मः उष्णिह्न्यो मः स्यान्मदलेखा कुमारललिता ज्सौ ग् सरौ
हंसमाला अनुष्टुभि भौ गिति चित्रपदा गः मो मो गो गो विद्युन्माला माणवकं भात्तलगाः म्नौ मो हंसरुतमेतत् ज्रौ समानिका गलौ

नाम विद्युदिति यत्र द्वौ मगणौ सा विद्युल्लेखा नाम उष्णिहि सप्ताक्षरपादे म्साविति यत्र मगणसगणावेको गुरुश्च सा मदलेखा कुमारेति जगणसग
37 णगुरुभिः कुमारललिता नाम सरगैरिति सगणरगणगुरुभिर्हंसमाला नाम अनुष्टुभि अष्टाक्षरपादे भाविति भगणद्वयेन गुरुद्वयेन च चित्रपदा
नाम मद्वाविति मगणद्वयेन गुरुद्वयेन च विद्युन्माला नाम माणवकमिति भगणतगणलघुगुरुभिर्माणवकं नाम म्नाविति मगणनगणलघुगुरुद्वये
हंसरुतं नाम जौविति रगणजगणगुरुलघुभिः समानिका नाम अत्र विषमपादांत्यवर्णस्य गुरुत्वेनैवेति केचित् विसमपप्रसिद्धिर्मावितरति प्रमाणिकेति
जगणरगणलघुगुरुभिः प्रमाणिका नाम वितानमिति समानिकाप्रमाणिकाभ्यामन्यद्वितानं नाम अत्र जगणतगणौ गुरुद्वयं वास्तीति ताभ्यां
भिन्नं अत्र पदेनात्रलक्षितछंदो विभक्तमनुष्टुब्जातिमित्यनेकविधमुक्तं यत्तु स्वच्छेनत्योरत्र वितानमेवं पथ्यप्रियेमनोरमभित्यादि यद्यत्र राम ९
यदुदाहृतं तदसंगतं नाराचकं नरालगाविति तस्यलक्षितत्वात् एतेन ककालमालभारिणकंदर्पदर्पहारिणमित्यादिरपि स्कुदुदाहृतं मत्कंपदृष्टिकेन

दन्यौ द्वौ लघू इति परिशेषाल्लभ्यते· अथवा लघुषु ज्ञातेषु परिशेषाद्गुरवो ज्ञेया इत्याह· गुरवो लेरिति· लघुभिर्विना लघुसंख्यया अनशिष्टाया मा
त्रासंख्या तत्संख्या यादले अर्धे या संख्या तत्संख्याका गुरवो ज्ञेया इति· गुरुलघुप्रमाणं निश्चितं यथा· ऽत्रैव चतुर्दशमात्रासु द्वौ लघू इति ज्ञाने द्वि
लसंख्यातोऽशिष्टाया द्वादशसंख्याया अर्धसंख्या षट्तन्मितो गुरव इति· इति मात्रासमकप्रकरणं शिखीति· शिखिभिस्त्रिभिर्गुणि
ता दश त्रिंशद्भवन्ति· तत्संख्यं लघुभिरचितं· अपगतं लघुद्वयं यस्मात्तत्· अष्टादशाविंशतिलघुयुक्तमित्यर्थः एवं पूर्वार्धे लघुसंख्योक्ता· अ
थ द्वितीयार्धे तामाह· अपरमिति· उत्तरार्धं तु अखिलं त्रिंशल्लघुयुक्तं· ननु युक्तं पूर्वार्धवदष्टाविंशतिलघुकं· अथोभयोरप्यर्धयोर्गुर्वैत्यतामाह·
सगुर्विति· अर्धद्वयमप्यन्ते गुरुसहितं ज्ञेयं· रूपपरिघटितालिलितपदानां विततिः रचना यत्र यथा तथा सा शिखा नाम· अयं हि फलितोर्थः पूर्वा
गुरवो लैर्द्वैरेनि त्वं प्रमाणमिति निश्चितं २२ शिखिगुणितदशलघुरचितमपगतलघुयुगलमपरमिदमखिलं सगुरुशकलयुग
क ·लमपि रूपपरिघटितललितपदविततिर्भवति शिखा· विनिमयविनिहितशकलं कलिपदविततिविरचितगुणनिचया· श्रुतिसुख युगरु
कद्वियमपि जगति ·जशिरउपगतवति सति भवति खजा· अष्टावर्धे गाद्व्यभ्यस्ता यस्याः सानंगक्रीडोक्ता· दलमपरमपि वसुगुणि
तसलिलनिधिलघुकविरचितपदविततिर्भवति· त्रिगुणनवलघुरवसितिगुरुरिति दलयुगकृततनुरिति रुचिरा· इति०द्वि०ध्यायः राम
अकारे खजे सत्र सैर्ष्टाविंशतिलघवोन्ते गुरुश्च· उत्तरार्धे त्रिंशल्लघवोन्ते गुरुश्च यस्यां सा शिखेति· इयमेव पूर्वार्धोत्तरार्धयोर्वैपरीत्येन खजा भवतीत्याह· विनिमयेति· विपरीतं द्वयेन ता
युक्तापदरचनया विरचितो गुणनिचयो यत्र इयमपि श्रुतौ सुखकारिणी· निजकार्यस्य शिरः आग्रे शपुपगतवति प्राप्तवति सति या खजा सा खंजेति भवति· लक्ष्या
नुरोधादेवमुक्तं खंजेत्यसमाने हि छंदोभंगः स्यात्· यथोक्तं· माघे हिरण्यपूर्वकशिपुं प्रचक्षते· अष्टाविति द्व्यभ्यस्ता द्विगुणिताष्टौ षोडशभवंति तत्संख्या यस्याः
पूर्वार्धे गुरवः उत्तरार्धं तु द्वात्रिंशल्लघुयुक्तं सानंगक्रीडा नाम· चत्वारो ह्यष्टगुणिता द्वात्रिंशद्भवंति· त्रिगुणितेति· त्रिगुणिता नव सप्तविंशतिः ते लघवो यस्याः
अवसिताववसाने गुरुः स्यत्तेर्भविक्तिन्· इदृशार्धद्वयकृता तनुर्यस्याः सा ऽतिरुचिरा नाम· इति वृत्तरत्नाकरसेतौ द्वितीयोध्यायः द्वितीये मात्राछंदोभिधाय
वर्णवृत्तानि विवक्षुस्तत्र तीये समवृत्तानि लक्षयन्नेकाक्षरजातिमधिकुरुते· उक्तायामिति· एकाक्षरपादे छंदसीत्यर्थः गुः श्रीरिति· यस्याः एकगुरुः पः

वृ०र० तत्संख्याका लघवो मात्राः स्युः स्याऽन्त्यलघ्वतिर्नाम प्रत्येकं षोडशलघुपरिमिताश्चत्वारः पादा अस्या भवंति एवमग्रेपि पिंगलस्त्रिभोगी मार्या
८ त्या वक्ष्ये अथास्या भेदानाह मात्रेति यत्र षोडशमात्रे छंदसि नवमी मात्रा लघुरेव अंतिमो वर्णो गुरुरेव शेषे तु नियमः स मात्रासमकं नाम
जोन्लाविति अंबुधेश्चतुर्मात्रातो जगणश्चे षं प्राग्वत् हारि श्लोक इति नाम कं छंदः अस्ति चेह यथांबु इति जगणः अथवा चतुर्मात्रातो न्लौ स्मार
नगणो लघुश्च यस्य स्यात्तस्य विश्लोक इति नाम अस्मिन्पक्षे लक्षणरचना लेवं जोन्लाव थ जलधेर्विश्लोक इति अंबुधेर्युगलाद्दष्टमा
त्रातः इत्यर्थः चेज्जगणो नगणलघू वा सा वानवासिका नाम अस्ति चेह नवासी इति जगणः न्लपक्षे तु वानवासिका जलधियुगात्स्यादि नफगलेि
लक्षणरचना बाणेति पंचाष्टनवसु यदि लघुः स्यात्सा चित्रा नाम शेषं प्राग्वत् उपचित्रेति नवमस्थाने गुरौ सति उपचित्रा नाम इ
मामेवान्यमतेनाह अष्टाभ्य इति अष्टमात्रातो गुरुलघुपगणप्रयोगादुपचित्रेत्यर्थः अथ पादाकुलकमाह यदतीतेति उक्तैर्विविधलक्ष
३८ द्विगुणितवसुलघुरचलधृतिरिति च मात्रासमकं नवमो ल्गांतं जोन्लावथांबुधेर्विश्लोकः तद्युगलाद्वनवासिका स्यात्
बाणाष्टनवसु यदि लश्चित्रा उपचित्रा नवमे परयुक्ते अष्टाभ्यो गल्याउपचित्रा २० यदतीतकृतविविधलक्ष्मयुतैर्मात्रासमादि
पादैः कलितं अनियतवृत्तपरिमाणयुक्तं प्रथितं जगत्सु पादाकुलकं २१ वृत्तस्य ला विना वर्णैर्गा वर्णा गुरुभिस्तथा राम
णैर्मात्रासमकादिलक्षणैर्युतायेमात्रासमकादिपादास्तैः कलितं युक्तं पादचतुष्टयेपि अनियतवृत्तानामनेकवृत्तानां मात्रासमकविश्लोकवानवा
सिका चित्रोपचित्राणां परिमाणेन युक्तं पादैराकुलितत्वात्पादाकुलकं नाम जगत्सु प्रथितमित्यर्थः यथा प्रथमे पादे ऽत्रैव मात्रासमकविश्लोक राम
चित्राणां लक्षणं द्वितीये विश्लोकोपचित्रयोस्तृतीये मात्रासमकवानवासिकयोश्चतुर्थे विश्लोकोपचित्रयोरिति अथ सर्वत्र लघुगुरुप्र ८
माणमाह वृत्तस्येति वृत्तस्य ला मात्राः वर्णैर्विना वर्णसंख्यया न्यूना या संख्या तत्परिमिता गा गुरुसंख्या ज्ञेया यथात्रैव प्रथमे दृत्तस्य
ला विना वर्णैरिति चतुर्दशरूपमात्रासंख्या पादवर्णसंख्यया ... ष्टरूपया न्यूनीकृता षट्रूपा भवति तत्परिमितागुरवः संति षट् गुरव इति या पा
वत् एवं सर्वत्र गद्ये पद्ये च ज्ञेयं तथा गुरुभिर्विना गुरुसंख्याया अवशिष्टा वर्णाः लघुसंख्येया ... यथात्रैवाष्टाक्षरे पादे षड्गुरव इति ज्ञाते न

सप्तमो लघुः स्याच्छेषं वक्त्रवत्सा युग्मविपुला नाम · यद्यपीदं युजोरित्यादि पथ्यावक्त्रेप्यस्ति तथाप्युपधेयसंकरत्वाददोषः एवं पिंगलमतेन विपु
लोक्ता · अथ सैतवमुनिमतेनाह · सैतवस्येति · चतुर्थपि यत्र सप्तमो लघुः सा विपुलेति सैतवमतमित्यर्थः येतु चतुर्थाज्जगणेनैव सैतवविपुलामा
हुः तेषां नियमेन किं मानमिति न विद्मः तस्मात्सा युग्मविपुला मते स्वत्रैव लजभनान्यतमेन गणेन चतुर्थपादेषु सप्तमे लघौ सति सैतवविपुलेति निर्णयः अव
यथा मामकं लक्षणं स्यात्सप्तमो यत्र लघुश्चतुर्थे चतुर्थे चरणेषु सा विपुलोक्ता स्कमतिभिः सैतवस्य मतेन तु इति · अथ विपुलाभेदानाह · भेनेति · चतुर्थचर इ
व णेषु चतुर्थाद्भगणप्रयोगेण भविपुला स्यात् अत एव एकैकेनैव चरणेनोपलक्षिता · यत्तु स्कृलूणेनोक्तं विषमपादयोर्भगणप्रयोगेण भविपुलेति · तन्न भोन्तो
चेति सामान्यतश्चतुर्थाद्भगणेन भविपुलायाः सूत्रकारेण लक्षितत्वाद्विषमपादयोरित्यत्र मानाभावात् · यद्यपि भोन्तो नो चेदत्र चपलायुजोरिति सूत्राद्युग्म
हणमनुवर्तत इति दर्शितं कारेणोक्तं तदपि न सर्वतः सैतवस्येति सूत्रात्संनिहितस्य सर्वपदस्यैवानुवर्तनेर्युक्तत्वात् · विपुला युग्मः सप्तम इति सूत्रे युग्मग्रहणेन

यस्यां लः सप्तमो युग्मे सा युग्मविपुला मता · सैतवस्याखिलेष्वपि भेनाब्धितो भादि पुला १८ इत्थम
न्यारश्चतुर्थात् नो बुधेश्चेन्नविपुला · तोऽब्धेस्तन्पूर्वान्या भवेत् १९ इत्यनुष्टुप्वक्त्रप्रकरणं · श्रीराम

तोऽयुजोरि व्यवहितपदानुवृत्तिर्नास्तीति सूत्रकृताज्ञापितत्वाच्च एतेन चपलावक्त्रमित्यत्यनुवर्तन इति यत्स्कृलूणेनोक्तं तदपास्तं · यदपि तेनोदाहृतं
विशालाक्षिका भगजकुंभाभविपुलस्तनीत्यादि तदपि न · तस्य सैतवोक्तविपुलालक्षणाक्रांतत्वाभविपुलालक्ष्यत्वाभावात् एवं हि वटे वटे
वैश्रवणश्चत्वरे चत्वरे शिव इत्यादि महाकविप्रयोगा अपि नास्माकं प्रतिकूलाः एवं रनतविपुलास्वपि ज्ञेयं · १८ इत्थमिति · चतुर्थश्चर वि
णेषु चतुर्थादक्षराद्रगणप्रयोगश्चेत्तदान्या रविपुला स्यादित्यर्थः नो बुधेरिति · चतुर्थे चतुर्थान्नगणश्चेत्तदा नविपुला नाम तोऽब्धेरिति · च
ल तुर्थे चतुर्थात्तगणश्चेत्तविपुला नाम · अत्रान्याग्रहणात्मयसगणैर्विपुलालक्षणमनुक्तमपि ज्ञेयमिति सांप्रदायिकाः सूत्राद्यावदुक्तत्वादप्रमाणमिति
नव्याः अयं तेषामाशयः विशेषलक्षणैर्यदाक्रांतं लक्ष्यं तस्य तेन तेन लक्षणनाम्ना व्यवहारः यत्तु नाक्रांतं तस्यानुष्टुबिति सामान्यजातिनाम्ना
व्यवहार इति न लक्ष्यविरोधः १९ इत्यनुष्टुप्प्रकरणं · अथान्यानि मात्राछंदांस्याह · द्विगुणितेति · वसवोष्टौ द्विगुणितवसवः षोडशेत्यर्थः

तीयोलघुः स्याद्वैतालीयगुदीच्यवृत्तिसंज्ञं ज्ञेयं· १४ अथप्राच्यवृत्तिः पूर्वेणेति· चतुर्थेनयुक्तः पंचमोलघुः समपादयोः स्याद्वैताली
यंप्राच्यवृत्तिः अथमत्तकं· यदासमावितिपूर्वयोरुदीच्यवृत्तिप्राच्यवृत्त्योः समौसदृशौ ओजयुग्मॆविषमसमपादौविषमपादस्तुदी
च्यवृत्तेः समपादः प्राच्यवृत्तेरिति· यथासंख्येनान्वयः क्रमश्चदेशसामान्यादितितात्पर्यं यथायादितिभावः तत्प्रवृत्तकंनाम· अथाप
रांतिका· अस्येति· प्रवृत्तकस्यसमपादैः प्राच्यवृत्तिलक्षणैर्यासर्वपादैः रचितासाऽपरांतिका· अथचारुहासिनी· अयुग्मेति· यामवृ
त्तकस्यविषमपादैरुदीच्यवृत्तिलक्षणकैरचितासाचारुहासिनीनाम १५ अथानुष्टुप्प्रकरणं· वक्त्रमिति· अनुष्टुभिअष्टाक्षरेछंद
सिआद्याक्षरादग्रेनगणोनदेयोनापिसगणः किंतुमगणादयोदेयाः किंच अब्धेश्चतुर्थादक्षरादग्रेयोयगणोदेयः तदग्रेचान्यएको

तृतीययुग्दक्षिणांतिकासमस्तपादेषुद्वितीयलः उदीच्यवृत्तिर्द्वितीयलःसंतोग्रेणभवेद्युग्मयोः १४ पूर्वेणयुतोथपं
चमः प्राच्यवृत्तिरुदितेतियुग्मयोः यदासमावोजयुग्मकौपूर्वयोर्भवतितत्प्रवृत्तकं अस्ययुग्मरचितापरांतिकाअयुग्म
चारुहासिनी १५ वक्त्रंनाद्यान्नसौस्यातामब्धेर्योनुष्टुभिख्यातं युजोर्जेनसरिद्भर्तुःपथ्यावक्त्रंप्रकीर्तितं १६ ओजयोर्जे
नवारिधेस्तदेवविपरीतादि चपलावक्त्रमयुजोर्नकारश्चेत्पयोराशेः १७ श्रीरामजयरामजयजयराम· हरेकृष्ण·

वर्णोदेयः ईदृशमनुष्टुप्छंदोवक्त्रमित्युच्यते· यथाग्रेच· वद्ध्याद्याक्षरादग्रेवक्त्रंनाद्यादितिसर्वगुरुर्मगणोस्ति· नतुनगणसगणौ· ये
ति· चतुर्थादक्षरादग्रेनसोस्येत्यस्तियगणः एवंद्वितीयपादेपिद्रष्टव्यं· अथवक्त्रस्यभेदमाह· युजोरिति· युगितिसमपादस्यसंज्ञेत्यक्तमाघे·
युजोः समपादयोः सरिद्भर्तुश्चतुर्थादक्षरादग्रेजेनजगणप्रयोगे णविषमपादयोर्यगणेनचपथ्यावक्त्रंप्रकीर्तितं· अवशिष्टंवक्त्रवत्· एवम
ग्रेपि १६ ओजयोरिति· विषमपादयोर्वारिधेश्चतुर्थादक्षरादग्रेजेनजगणप्रयोगेणसमपादयोर्यगणेनचविपरीतपथ्यावक्त्रंनाम· चपलेति
विषमपादयोश्चतुर्थादक्षरादग्रेनगणप्रयोगेणसमपादयोर्यगणेनचपलावक्त्रंनाम· १७ अथयुग्मविपुला· यस्यामिति· समपादयोर्यस्यां

राम ७

नोइति॰ निषेधार्थः॰ अव्यवहिताल्लघवो न देया इत्यर्थः तासाम ष्टकलानामंते विषमपादवद् रगणो लघुगुरू च देयौ अत्र आसु षड्ष्ट
कलासु मध्ये समा कला द्वितीयादिका पराश्रिता तृतीयाद्याश्रिता न कर्तव्या॰ द्वितीयातृतीयाभ्यामेको गुरुर्न कर्तव्य इत्यर्थः एवं चतुर्थी
पंचमीभ्यां षष्ठीसप्तमीभ्यां च॰ तदिदं वैतालीयलक्षणं अस्ति चेदमत्रैव॰ षड्विषमे इति प्रथमे विषमपादे षण्मात्रास्तासामंते ऽष्टौ समे
इति रगणस्तदंते च कलाइति लघुगुरू॰ नास्ती च द्वितीयातृतीयाभ्यां चतुर्थी पंचमीभ्यां च मात्राभ्यामेको गुरुः किं तर्हि प्रथा द्विती
याभ्यां पंचमीषष्ठीभ्यामस्ति॰ एवं तृतीयपादेपि द्रष्टव्यं॰ अथ द्वितीये समपादे ताश्च समे स्युरित्यष्टौ मात्राः संति तदंते नो निरंतरेति रग
णस्तदंते तरा इति लघुगुरू॥ मात्राश्च षष्ठ्या अष्टौ लघवो न संति किं तु गुरुमिश्रिताः नापि द्वितीयादिमात्रा तृतीयाद्याश्रितास्ति॰ एवं च
षड्विषमेऽष्टौ समे कलास्ताश्च समे स्युर्नो निरंतराः न समात्र पराश्रिता कला वैतालीयेंते रलौ गुरुः १२

पर्यंते

पर्यंतेयौं तथैव शेषमौपच्छंदसिकं सुधीभिरुक्तं आपातलिका कथितेयं भाद्गुरुकावथ पूर्ववदन्यत् १३
तुर्थपादे व्यूह्यं १२ अथौपच्छंदसिकं॰ पर्यंते इति॰ अवसाने विषमे पादे षण्मात्रास्तदंते रगणयगणौ समपादे ऽष्टौ मात्रास्तदंते रगणयग
णौ यत्र तदौपच्छंदसिकं॰ तथैव शेषमिति॰ यद्यपि विषमपदांत्य लघोर्न गुरुत्वमिति प्रागुक्तं॰ तथापि कविसमयप्रसिध्यारसादिका व्यभिचि
यं तत्त्वे तादृशाविषयमिति भावः अथापातलिका॰ आपातलिकेति॰ विषमे षण्मात्राः समे ऽष्टौ इत्यादि पूर्ववत्॰ इयांस्तु विशेषः नासा
मंते भगणो द्वौ गुरू चेति॰ अन्यदिति॰ चकाराद्व्यंजनांतस्यापि ह्रस्वस्य गुरुतायाः प्रागुक्तत्वात् गुर्वंसता द्रष्टव्या॰ १३ अथ दक्षि
णांतिका॰ तृतीयेति॰ यस्य वैतालीयस्य चतुर्षु पादेषु द्वितीयो लघुस्तृतीयेन लघुना युक्तः स्यात् प्रथमो लघुर्द्वितीयो गुरुरेव
स्यादिति यावत् सा दक्षिणांतिका॰ अथोदीच्यवृत्तिः उदीच्येति॰ यत्रायुग्मयोर्विषमयोरेव पादयोर्लग्नेण तृतीयेन युक्तश्चे द्वितीय

वृ०र० धं॰ षष्ठजगण चतुर्लघुरूपयोर्द्वयोरेवैकस्य निर्धारणीयत्वात् अन्यतमशब्दो द्वित्वविषयकनिर्धारणे न युज्यते यदुक्तं पस्पशायां कैयटेन
६ अन्यतरान्यतमशब्दावव्युत्पन्नौ स्वभावाद् द्विबहुविषये निर्धारणे वर्तेते इति ८ अथोपगीतिः आर्याद्वितीयेति इह भवति षष्ठो लइत्या
योत्तरार्धलक्षणं यस्या द्वयोरप्यर्धयोः स्यात्सोपगीतिः ९ अथोद्गीतिः आर्याशकलेति यस्या अर्धद्वितयं द्वितीयमर्धं पूर्वार्धलक्षणकं पू
क र्वार्धं तूत्तरार्धलक्षणमिति व्यत्ययेन रचितं सोद्गीतिः तद्वदिति पथ्यार्यावदिति भावः यत्यंशेति त्रिषु अंशकेषु यत्याद्भेदसंयुक्तेत्यर्थः १० अथा
र्यागीतिः आर्यापूर्वार्धमिति त्रिंशन्मात्रारूपं पूर्वार्धं निधने अंते एकेन गुरुणा युक्तं द्वात्रिंशन्मात्राविशिष्टं पूर्वार्धमिति यावत् यदीयं स्यात्
उत्तरार्धमपि निखिलं तद्वत् द्वात्रिंशन्मात्राविशिष्टमित्यर्थः साऽऽर्यागीतिः तथा चोक्तं सूत्रकारेण अर्धे वस्वगण आर्यागीतिरिति अत्र सूत्रे

आर्याद्वितीयकेऽर्धे यद्गदितं लक्षणं तत्स्यात् यद्युभयोरपि दलयोरुपगीतिं तां मुनिर्ब्रूते ९ आर्याशकलद्वितयं व्यत्ययरचितं भवे
द्यस्याः सोद्गीतिः किल कथिता तद्वद्यत्यंशभेदसंयुक्ता १० आर्यापूर्वार्धं यदि गुरुणैकेनाधिकेन निधने युक्तं इतरत्तद्वन्निखिलं
भवति यदीयं सुद्धितेयमार्यागीतिः ११ २

५० ऽर्धे इति वस्वगणे इति च प्रथमाद्विवचनांतमिति स्कंधायुक्तं तन्न ईदूदेद्द्विवचनमिति प्रगृह्यत्वात्प्रकृतिभावापत्त्याऽयादेशाद्यनापत्तेः
तस्मादेतत्सूत्रमित्थं वृत्तिकृता व्याख्यातं आद्येऽर्धे द्वितीये चाष्टगणे सत्यार्यागीतिरिति एतेन पूर्वार्धे द्वात्रिंशन्मात्रा उत्तरार्धे त्वेको
नत्रिंशन्मात्रा आर्यागीतौ भवंतीति मन्यमानाः स्कंदुणादयोऽपि निराकृताः मधुकरविटपानमिताम्रस्तरूपं क्तीर्बिभ्रतोऽस्य विटपान
शं मिताः परिपाकपिशंगलतारजसा रोधश्च कास्तिकपिंगलतेति माघोक्तार्यागीत्युदाहृति विरोधाच्च ११ इति गीतीप्रकरणं राम
अथ वैतालीयं षड्विषमे इति वैतालीये छंदसि विषमे पादे प्रथमतृतीयरूपे षट्कलाः षण्मात्रा देयाः तासामंते च रलौ रश्च ल ६
श्च रलौ मध्ये रेफः गणः अंत्यो लघुश्च ततो गुरुश्चेति समे पादे द्वितीयचतुर्थरूपे तु अष्टौ कला देयाः ताश्च निरंतरा नो स्युः

त्सप्तविंशतिमात्रा वै शिष्यमार्योत्तरार्धलक्षणं पर्यवसन्नं · आलि नेदं स्वरने इत्याद्युत्तरार्धे पंचोयमित्यादि पूर्वं पद्योत्तरार्धे वेति स्वयं संगम र्यौ
नीयं · भेदा आर्यादिवृत्तेषु भूयांसः संति यद्यपि तथाप्यनुपयुक्तत्वान्नचैकिलतानि इह इत्यालक्षणं २ अथ पथ्यार्यालक्षणमाह · त्रिष्विति · य
स्याद्वयोर्दलयोस्त्रिषु अंशकेषु चतुर्मात्रगणेषु पादो विरामो दृश्यते सा पथ्येति केवलं यतिकृतमार्यातोस्या वैलक्षण्यं · यथा त्रिष्वंशकेषु
पाद इत्यस्यांते यतिः पूर्वार्धे · पथ्येतिनामतस्या इत्यत्रोत्तरार्धे अथ विपुला ३ उल्लंघ्येति · उल्लंघ्य गणत्रयमादिमं गणत्रयमुल्लंघ्यादिमम
त्यत्र विरामः एवमुत्तरार्धेपि सेयं विपुला इति प्रसिद्धा · ४ अथ चपला उभयेति · गुर्वोर्मध्यगतो जगणो यस्यां र्धयोर्द्वितीयचतुर्थौ स्या द्वयोरप

त्रिष्वंशकेषु पादो दलयोराद्येषु दृश्यते यस्याः पथ्येति नाम तस्याः प्रकीर्तितं नागराजेन २ उल्लंघ्य गणत्रयमादिमं शकल
योर्द्वयोर्भवति पादः यस्यास्तां पिंगलनागो विपुलामिति समाख्याति ३ उभयोर्धयोर्जकारौ द्वितीयतुर्यौ गमध्यगौ यस्याः ·
चपलेति नाम तस्याः प्रकीर्तितं नागराजेन · ५ आद्यं दलं समस्तं भजेत लक्ष्म चपलागतं यस्याः शेषे पूर्वं जलक्ष्मा मुखचपला
सोदिता मुनिना ६ प्राक्प्रतिपादितमर्धे प्रथमे प्रथमेतरे च चपलायाः लक्ष्माश्रयेत सोक्ता विभुधीभिर्जघनचपला ७
भवे आर्याप्रथमे दलोक्तं यदि कथमपि लक्षणं उभयोः दलयोः कृतयतिशोभां तां गीतिं गीतवान्भुजंगेशः ८ श्रीरामाय नमः

तां सा चपला ०७ र्या यथा · पूर्वार्धे द्वौ जौ इति द्वितीयो जगणः द्वितीय इति चतुर्थोपि · एवमुत्तरार्धे तिनामेति द्वितीयो जगणः प्रकीर्ति इति च
तुर्थश्च ५ अथ मुखचपला · आद्यमिति · यस्याः आद्यमर्धं चपलालक्षणविशिष्टं · शेषे उत्तरार्धे पूर्वं जलक्ष्मा आर्योत्तरार्धसामान्यलक्षणे स्यात्
न सप्तविंशतिमात्रारूपेण विशिष्टा सा मुखचपला अन्वर्था चेयं संज्ञा · मुखे पूर्वार्धे चपलालक्षणवत्त्वात् · एवमुत्तरार्धे चपलालक्षणवत्त्वाज्जघन ल
चपलायाअपि ६ अत एवाह प्रागिति · प्रथमेर्धे आर्यापूर्वार्धलक्षणं प्रथमेतरे द्वितीये चपलालक्षणं स्याज्जघनचपला · प्रथमप्रतिपादितलक्ष्मा
दिति बहुव्रीहिः ७ · इत्यार्याप्रकरणं · अथ गीतिः आर्याप्रथमेति · यस्याः पूर्वार्धवत् द्वितीयार्धेपि लक्ष्म तद् इत्यादि पूर्वार्धलक्षणं भवेत्तां पिंग
लोपि इति · पूर्वोक्तषष्ठोयं नलघुर्वेति · पक्षयोरन्यतरपक्षे पापी [illegible] कारेणेति आख्यानं · तदय
गीतिमुक्तवान् · कथम

वृ०र०

र्धमात्रिकमित्युक्ते व्यंजनद्वयसंयोगस्य मात्रात्मकत्वात्· लक्ष्मी इत्यादौ मात्राधिक्यात्रिंशन्मात्रात्वरूपलक्षणासंगतिरिति निवा
५ र्यं· अनुमात्राणामेव गणत्वेन व्यंजनसंयोगानामतथात्वात्· नलघूवेत्यस्योदाहरणं तु द्वितीयपद्यप्रथमार्धे ज्ञेयं· अत्र षष्ठोय
मिति षष्ठस्थाने जगण इति सूचितोक्तं व्याख्यानं मनादेयं प्रथमायाः षष्ठ्यर्थे लक्षणापत्तेः यच्च नलघूवेत्यत्र नगणयुक्तो लघुरिति सू
त्रणआह· तन्न· नलघूवे इति द्विवचनानुपपत्तेः १ एवमार्यायाः पूर्वार्धं लक्षयित्वा द्वितीयेन पद्येन यतिनियममुत्तरार्धलक्षणं चाह· न
षष्ठे द्वितीयलादिति· अत्र प्रथमे इत्यनुवर्तते· षष्ठस्थाने नगणयुक्ते लघौ चतुर्लघाविति यावत् सति चतुर्लघुसंबंधी यो द्वितीयो
लघुस्तस्मात्प्रथमे पूर्वस्मिन्प्रथमलघौ सयतिः सविच्छेदं पदस्य नियमः समाप्तिः परके इति· सप्तमस्थाने न्ले सति मुखलादादिलघोः

41 षष्ठोयं नलघूवा प्रथमेर्धे नियतमार्यायाः १ षष्ठे द्वितीयलात्परके न्ले मुखलाच्च सयतिपदनियमः चरमेर्धे पं
चमके तस्मादिह भवति षष्ठो लः २ काव्यं यशसेर्थकृते स्नेवं

प्रथमे षष्ठगणांते सविच्छेदं पदसमाप्तिरित्यर्थः यथाऽत्रैव· षष्ठे द्वितीयलात्परके न्ले मुखलाच्चेत्यत्र षष्ठश्चतुर्लघुप्रयुक्तास्ति· सयतीत्यत्र
न् तु सप्तमे लघुप्रयुक्ता· अत्र यद्यपि जंपरिहर इति रुद्रगण आर्द्रत्यादाविव द्वितीयतृतीयावंतरा वादिगुरून्देयादिति काव्यप्रकाशेभिधा
नात्परद्वितीयतृतीय आदिगुरुर्नयुक्तस्तथापि तयोरुक्तस्थाने युगपत्प्रयोगो निषिद्धो नतु पार्थक्येनापीत्यदोषः अथोत्तरार्धे यतिनि
तस्मात् यममाह· चरमे इति· अंतिमेर्धे पंचमस्थाने न्ले सति तस्य प्रथमलघोः पूर्वस्मिन् चतुर्थगणांते यतिः यथा चरमेर्धे पंचमके तस्मादित्य राम
स्यांते· अथोत्तरार्धलक्षणमाह· इह भवति षष्ठो ल इति· आर्योत्तरार्धे षष्ठगणस्थानापन्न एको लघुरेव देयो न तु चतुर्मात्रो गणः शेषं पूर्वा ९
एवं र्धवत्· इह पंचगणानां विंशतिमात्राः षष्ठगणस्थानीयलघोरेका सप्तमगणस्य चतस्रः ४ अष्टमस्थानीयगुरोर्द्वे २ इति संयोजना

तानां गाथानां प्रकरणरूपं शेषमित्यर्थः १८ १९ २० एकाक्षरादिषड्विंशत्यंतानां छंदसां क्रमेण संज्ञाः श्लोकत्रयेणाह उक्तेत्या
दिना २१ इत्युक्ताः इति द्वितीये मात्रावृत्त प्रकाः सर्ववृत्तानां लक्षणं सांप्रतं तृतीयादौ वक्ष्ये वक्ष्यामि वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवत्स्वयः
इति वृत्तरत्नाकरसेतौ प्रथमोध्यायः १ अथ पद्यद्वयेनार्यां लक्षयति लक्ष्मैतदित्यादिना यत्र चतुर्मात्रागणाः सप्त भवंति एके च
गुरुणाष्टमस्थानीयेन सहिताश्चेत दार्यायाः प्रथमेर्द्धे नियतं लक्ष्मलक्षणं ज्ञेयं एवं हि सप्तगणानां अष्टाविंशतिमात्राः अष्टमस्थानीय
गुरोस्तु द्वे मात्रे इति संयोजना त्रिंशन्मात्रा वैशिष्ट्यमार्या प्रथमार्धलक्षणं पर्यवसन्नं तत्किमविशेषेण नेत्याह भवतिनेहेति इह प्रथमा ने

त्रिष्टुप् च जगती चैव तथातिजगती मता शक्करी सातिपूर्वा स्यादष्ट्यत्यष्टी ततः स्मृते २० धृतिश्चातिधृतिश्चैव
कृतिः प्रकृतिराकृतिः विकृतिः संकृतिश्चैव तथातिकृतिरुत्कृतिः २१ इत्युक्ताश्छंदसां संज्ञाः क्रमशो वच्मि सांप्र
तं लक्षणं सर्ववृत्तानां मात्रावृत्तानुपूर्वशः २२ प्रथमोध्यायः लक्ष्मैतत्सप्तगणा गोपेता भवति नेह विषमे जः षष्ठ

र्धे विषमे विषमस्थाने प्रथमतृतीयपंचमसप्तमाख्ये द्विगुर्वादिर्वा मध्यगुरुरूपश्चतुर्मात्रात्मकोऽपि जो जगणो न भवति समेत्वनियमः कृतर्हि निय
तः स्यादित्याह षष्ठ इति षण्णां पूरणः षष्ठः वा अथवा षष्ठो नलघू देयो नश्च लघुश्च नलघू नगणाल्लि लघुरेक इतरो लघुश्चेति चतु
र्लघुरूपो गणः षष्ठो देय इति यावत् तथा च जगण चतुर्लघ्वन्यतर एव षष्ठ इति नियमः फलितः यथाऽत्रैव लक्षणसमन्वयः लक्ष्मैतद
इति द्विगुरुरूपश्चतुर्मात्र एको गणः एवं तत्स इति द्वितीयः सगणादंत्यगुरुस्तृतीयः गोपेत इति द्विगुरुश्चतुर्थस्ताभवइत्यादिगु
रुः पंचमः तिनेहेति मध्यगुरुः षष्ठः विषमे इत्यंतगुरुः सप्तम इति सप्तगणानामष्टाविंशतिमात्राः २८ ज इति चांते गुरुरित्यत
स्य द्वे मात्रे २ इति संयोजनात्त्रिंशन्मात्राः ३० संति प्रथमार्धे नास्ति च विषमस्थाने जगणः षष्ठे स्येव नि नेहेति न च व्यंजनं वा

स्त

८०२
४ २
५८

षु वक्ष्यमाणानामपतेः स्वरूपमाह · विच्छेदेति · यथावक्ष्यति · षष्ठो द्वितीयलाद्वित्यादि · १२ संज्ञांतरमाह · युक्समभिति · युगिति सम
पादस्य संज्ञा यथा वक्ष्यत्यनुष्टुप्प्रकरणे · युजोर्जेन सरिद्भर्तुरित्यादि अयुगिति विषमपादस्य संज्ञा यथात्रैव वक्ष्यति · चपलावक्त्र
मयुजो रित्यादि · चकारात् समपर्यायो युग्मशब्दो विषमपर्याय ओजशब्दश्च ज्ञेयः यथा वक्ष्यति वैतालीयप्रकरणे यदा समावोजयु
ग्मकाविति आदि समभिति · यथा द्वितीयाध्याये वक्ष्यति गुः श्रीरित्यादि · चिंस · उपचित्रस्य त्यागे बीजाभावात् विषमं चेति · यथा पंचमे वक्ष्य
ति · सुखपादो द्वभिरित्यादि · १३ अर्धसमभिति · यथा चतुर्थे वक्ष्यति · विषमे यदि सौ सलगा इत्यादि अननुतमध्यादीनि भट्टोक्तव्या
ख्यानं · एषां त्रयाणां स्वरूपं श्लोकत्रयेणाह · अंघ्रयो यस्येत्यादिना · यस्य चत्वारः पादास्तुल्यास्तत्समं · यस्य प्रथमं तृतीययोः द्वितीयचतु
अद्यिभूतरसाक्षीनां ज्ञेयाः संज्ञास्तु लोकतः ज्ञेयः पादश्चतुर्थांशो यतिर्विच्छेदसंज्ञिता १२ युक्समं विषमं चायुक्स्थानं
सद्भिर्निगद्यते · सममर्धसमं वृत्तं विषमं च तथापरं १३ अंघ्रयो यस्य चत्वारस्तुल्यलक्षणलक्षिताः तच्छंदःशास्त्रतत्व
ज्ञाः समं वृत्तं प्रचक्षते १४ प्रथमांघ्रिसमो यस्य तृतीयश्चरणो भवेत् द्वितीयस्तुर्यवद्वृत्तं तदर्धसममुच्यते १५ यस्य पा
दचतुष्केपि लक्ष्म भिन्नं परस्परं तदाहुर्विषमं वृत्तं छंदःशास्त्रविशारदाः १६ आरभ्यैकाक्षरात्पादादेकैकाक्षरवर्धितैः
पृथक्छंदो भवत्यादैर्यावत्षट्विंशतिं गतं १७ तदूर्ध्वं चंडवृष्ट्यादिदंडकाः परिकीर्तिताः शेषं गाथास्त्रिभिः षड्भिश्चरणै
श्चोपलक्षिताः १८ उक्तात्युक्ता तथा मध्या प्रतिष्ठान्या सुपूर्विका गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पंक्तिरेव च १९ तत्र
र्थयोश्च पादयोः साम्यं तदर्धसमं · यस्य चत्वारोपि पादा विलक्षणास्तद्विषममित्यर्थः १४ १५ १६ आरभ्येति · एकाक्षरमा राम
रभ्य षड्विंशत्यंतमेकाक्षरवर्धितैः [illegible] १७ तदूर्ध्वमिति षड्विंशत्यूर्ध्वं · चंडवृष्ट्यादीनि · अ ४
त्यादिनाव्यालजीमूताद्य इति स्कंधो[illegible] · अर्णार्णवयोस्त्यागस्य निर्बीजत्वात् · शेषमिति · ततः त्रिभिः षड्भिश्चरणैरुपलक्षि

र्थंप्रजुग्दत इतिपाठोयुक्त इति· कवचस्त्वविषमपदांत्यस्यापिगुरोः स्थानेलघुं प्रयुंजते· यथादिवाकराद्रक्षतियोगुहास्वित्यादि
१२ अथगुरोःप्रस्तारेलेखनसंप्रदायमाह· ग्वक्र इति· यथाऽन्योगुरोरन्योमात्रिकोलघुर्ज्ञेयः सर्जुंकृंतुंलैरव्योयथा· ९ अथगुरो
रपिक्वचिल्लघुत्वमाह· पादादाविति· पदादौयः संयोगः सक्रमसंज्ञः तस्मिन्परतः पूर्वस्यगुरोरपिवर्णस्यलघुतास्यात्· १०
अस्येति· लघुत्वस्येत्यर्थः तरुणमिति· अत्राप्ययमयेनस्कंदरीतितृतीयपादांत्यइकारोग्राह्येति संयोगपरत्वाद्गुरुरित्यार्याया
स्तृतीयपादस्य द्वादशमात्रतानप्रकल्प्यते इत्यतस्तस्यलघुत्वमुच्यते· यदुक्तं श्रुतबोधे· यस्याःपादेप्रथमे द्वादशमात्रास्तथातृ
ग स्क तीयेपि· अष्टादशद्वितीयेचतुर्थके पंचदशसार्येति· वस्तुतः सूत्राद्यग्रंथपर्यालोचनेआर्यायाःपादव्यवस्थानलभ्यते· अतएव

पादादाविह वर्णस्यसंयोगः क्रमसंज्ञकः पुरःस्थितेनतेनस्याल्लघुतापिक्वचिद्गुरोः १० इदमस्योदाहरणं·
च तरुणंसर्षपशाकंनवोदनंपिच्छलानिंदधीनि॥ अल्पमययेनस्कंदरीग्राम्यजनोमिष्टमश्नाति ११ श्रीरामायनमः

चपदादाविहवर्णस्येतिपाठः क्वचित्पुस्तकेषूपलभ्यते· पुनरुक्त्याद्यं· स्वरानुस्वारोपहितोऽग्रेरूर्ध्वमग्नेसंयोगादिः सक्रमइतिवक्तव्यमा
अ तिशारव्यादावपादादावपिक्रमसंज्ञायाभ्युपगमात्· कश्चित्संजुत्तपरोवण्णोलहुहोइ इतिप्राकृतेपैंगलेसामान्यतः कुत्रापी
ओ त्यभिधानात्· प्रालेनाभिहृदमं नमाम्युपस्थितंनिवसनग्रहणायेतिमाघादौनाभीतिकारस्यहेतिसंयोगपरस्यापिलघुतायाओचित्या
च्च· अन्यथा· स्वागतानीभोगिनिस्खूत्रासंगतेरिनिदिक्· सरस्वतीकंठाभरणकारस्तुयदातीव्रप्रयत्नेनसंयोगादेरगौरवं नछंदोभंग
मप्याकुस्तदादोषायस्मरयइत्याह· एतेनछंदोभंगभीत्यापूर्वोक्तमाघश्लोकेहृदशब्दमपनीयनदशब्दःपठनीयइतिदुर्घटवृत्तिकारो
क्तमनादेयं ११ अद्भीति· अद्भेर्योनिवृष्टिभिरवानमिशादौयथाद्रानामितिशेषः चतुर्थाधिकृति श्लोकस्येतिशेषः आर्यादि

२०

अत्रसर्वेचेते आदिश्चेत्साद्गिंयेनकर्मधारयंकुर्वतः स्फुणस्यतुमहान्प्रमादः सर्वगुरुगणस्यानुपपत्तेः किंच आद्यंतय
द्ययोर्मध्यपोऽप्युक्तः मात्राप्रस्तारक्रमविरोधादितिषष्ठेस्फुटीकरिष्यते ॥ अथगुरुलघुस्वरूपमाह सानुस्वार इतियथा
तरुणंसर्षपेत्यादावनुस्वारांतोऽकारोगुरुः प्रियःपतिरित्यादौविसर्गांतः शुक्लपरः संयोगपरोयथा तरुणंसर्षपेसत्रसकारा
कारः चकाराद्व्यंजनांतोपि यथा नतभ्रुवांमन्मथविभ्रमोभवदिति यत्तुभट्टाः शुक्लपरइतिव्यंजनोपध्मानीयजिह्वामू
लीयपराणामुपलक्षणमितिव्याचख्युस्तत्रव्यंजनांशेउपलक्षणत्वमास्तांजिह्वामूलीयाद्यंशेतुसंयोगपरत्वेनास्तीतिकथं
तदितिचिंत्यं अयोगवाहानांशर्षूपसंख्यातत्वाज्जिह्वामूलीयोपध्मानीययोर्हल्त्वेनकवर्गपवर्गयोराननंतर्येणसंयुक्त

सानुस्वारोविसर्गांतोदीर्घोयुक्तपरश्चयः वापादांतेत्वसौवक्रोज्ञेयोन्योमात्रिकोऽनृजुः ॥ ९ ॥

त्वात् यथोक्तं हयवरट्सूत्रे महाभाष्ये उभकः हलोनंतराः संयोगइतिसंयोगसंज्ञेति पृथगनुस्वारग्रहणंतुगोबलीवर्दन्या
येन एवंविसर्गस्यापीतिध्येयं एवंह्रस्वस्यगुरुत्वमुक्तं दीर्घश्चगुरुः तरुणं सर्षपशाकमित्यत्रैवशाकारांतरआकारः वापादांतइ
ति पादश्चेहसमोग्राह्यः तदंत्यलघोर्गुरुत्वंवैकल्पिकं तेनगुरुत्वाज्जतौतुवंशस्थमुदीरितंजरावितिवंशस्थलक्षणंजगन्निवा
सोवसुदेवसद्मनीत्यत्रसंगतंभवति अन्यथासद्मनीतीकारस्यलघुत्वेनभगणांतत्वंस्यात् क्वचित्तुलघुत्वेनैव तेनजौसभाभि
कागलौचेत्यादौसमानिकादिलक्षणसमन्वयः विषमपादांत्यलघोस्त्वनुस्वारादिपरत्वंविनानगुरुत्वं अतएवसमेकाव्य
प्रकाशकृतोक्तं विकसितसहकारभारहारिपरिमलपुंजितगुंजितद्विरेफइति अत्रपरिमलपदंत्यलकारःपूर्ववर्णस्यगुरुत्वा

अन्येभ्यस्तरेनेष्टा इत्यूह्यं पाशिनीयमतः ५ गणप्रसंगाद्वर्णानामपिशुद्धिः प्रकाश्यते· अइउ ऋ आ ष्ठ ठ द ए गा क्ष क्ष वा भम
यलवौ· षहक्षाः संयुताश्चान्येकाव्यादौनशुभामताः ·अतएवोक्तं अक्षरेपारुशुद्धेतु नायकोभूतिमृच्छतीति· सर्वस्येतस्यापवा
दो भामहेनोक्तः देवतावाचकाः शब्दायेचभद्रादिवाचकाः· ते सर्वेनैवनिंद्याः स्युः लिपितोगणतोपिवेति· अतएवश्रियःपतिः
श्रीमतिशासितुंजगदित्यादिमहाकविप्रयोगाः संगच्छंते· ७ अथद्वितीयाध्यायगतार्थादिलक्षणोपजीव्यानांपंचगणा
नांस्वरूपमाह· ज्ञेयाइति· सर्वश्च अंतश्च मध्यश्च आदिश्च सर्वांतमध्यादयः तेगुरवोयेषुते तथोक्ताः इंद्वांते श्रूयमाण
त्वाद्गुरुपदस्य प्रत्येकमन्वयः तेन सर्वगुरुरंतगुरुर्मध्यगुरुरादिगुरुश्चेति चत्वारोगणाः ननु तर्हि मसजभरूपाएवेत इतिचेन्न:

ज्ञेयाः सर्वांतमध्यादिगुरवोत्र चतुःकलाः गणाश्चतुर्लघूपेताः पंचार्यादिषु संस्थिताः ८

तु कथनं व्यर्थे वत्तेषामत आह· चतुःकलाइति· चंर्मात्राएतेन त्र्यक्षरात्मका मसभजाः तेनंसर्वगुरुरित्यर्थः एकस्यगुरोर्द्वि द्विगुरुः
लघू मात्रत्वात् एवमंतगुरौ आदौ द्वौ मध्यगुरौ आद्यंतयोरादिगुरावंतावेवज्ञेयो· अन्यथाचतुर्मात्रतानस्यात्· एवं चतुरो गणानुक्त्वा
पंचमंगणमाह· चतुर्लघ्विति· चत्वारोलघवोयस्मिन्स चतुर्लघुः पंचमोगणस्तेन सहिताः पंचगणायथा· द्विगुरुः ऽऽ अंत ।।ऽ म
ध्य ।ऽ। आदि ऽ।। चतुर्लघुरिति ।।।। एषामुपयोग आर्यादिलक्षणेद्वितीयाध्यायेभविष्यति· यत्तु स्कंधादौ व्याख्यातं सर्वत्रांते
मध्ये आदौ चगुरुर्येषांतेइतितच्चिंत्यं शेषोबहुव्रीहिरिति पाणिनिसूत्रस्थेन शेषपदेनत्रिकं तस्तर्हि शेषग्रहणमित्यादिम
हाभाष्यवार्तिकादिग्रंथेन च महद्विरोधात् अतएवचित्रगुरित्यत्र चित्राणांगवामयमितिमीमांसकोक्तविग्रहोपिनश्रद्धेयः

आ॰ परं नु सेवमात्र वला ९ गीसा मृग इव कुशलैः कामीप
११ मुरिव सकृत्स्ययाकी सी भक्त्या भागवतैस्त्वं भगवन्बहुभिर्व
शीकृतोऽस्याप्यु ११० कृष्णस्त्वं कस्य कवेः कालाकृतरत्नेसा
नुकंपस्यांतव संश्रयेण पापोऽखिलचिंतारत्नसानुकंपस्य १११
इति श्रीमद्वामनंदनमयूरविरचितं श्रीकृष्णस्तोत्रं सम्पूर्णम्
श्रीशुभं भूयात् श्रीकृष्णार्पणमस्तु कार्तिकशुक्ल १४ मंदवा
रे अश्विनिनक्षत्रे परशुरामात्मजकाशिनाथेन लिखितं स्वा राम
र्थं परार्थं च सुकामश्रीक्षेत्र काशी संवत् १९८५ शार्वरी संवत्सरे ११

वविटपीलं किं चोषयोविदधरा [illegible] मोलदेवविटपी ४
द्वारग्रहवतिधीः क्र ते ते यशांसि यथा नस्तथा न वेदान्ते ऊर्ध्वरतिः
स्वपिति भुवि न पल्यंकेप्यन्यया न वेदान्ते ५ त्वां सगुणं ब्रह्म व
यं निर्गुणमपि नाथ संश्रिताः कवयः रुचिवैचित्र्यादेके लंघ्नि मि
वहेसे केवलमिवान्ये ६ कैवल्यं परं प्राप्ता ये भक्त्या येन विद्वि
षस्तव [illegible] तेन श्रिता वयं त्वां ब्रूमो भगवन्नमो नमो भवते ७
सकलं स्व[illegible] वयः कव यस्तव यत्र वयस्यममृतकरमहसः स्कप
शाः काले हे [illegible]ो व्यवहारे तन्नयंति तत्रैव ८ सरसि सरोजमिव
त्वयि हृदयमिदं [illegible]ः स्फ जीवने वसतु तत्र श्रीवर भक्तिश्वात्रापि

वृं०आ० णाहृतं भवती १८ भोः कतमो लोकतमो वा स्येहर्तुक्षमोन्यआ
१० द्विसान् तेजसिविपूज्यपारादंतरमपिलो[illegible]तस्त्वतः १९ कुं
मभुवांभोधिरिवस्वेननिरूपैर्मूर्तैर्यसा शौरिभुवाभवतो द्रग यत्र
प्यपमप्यपमलंभवोनीतः १०० गोगोविपंडितानांसर्वेषांसं
मतःसदानंदः यन्नेरत्नर्गंधस्त्वमविनर्दकंगतःसदानंदः १
ग जर्वलियशोदानंदौधस्यौशिशुनालयाजगद्रूणा उक्तावा
श्लिष्यगलेयोशातकृतस्त्वयांबलालेति २ वृद्धैरत्नमस्यैर्नो राम
नो मैत्रीभवतिजोपशिशुनास्तांवृधसखायमीशास्त्वतो मुद्दमाश्च १०
पीहपिक्षुनास्तां ३ यमभूतमुच्चोवरं निजकिसलयतामंसदे

वैकुंठं वैकुंठादपिगुरुलमममवनौवृंदावनंमन्ये ९३ याःपूर्वं
नकचिदपिकस्मैचिदपिप्रदर्शिताःप्रभुणा अत्रैवपीनपरत्नाअ
रतानरतात्वयाकलाःसकलाः ९४ योकमलावक्षस्यपिव
क्षोजस्पर्शरक्तभूरितलौ तौतववृंदावनभुविचंक्रमणंचकतु
श्चिरंचरणौ ९५ वृंदावनेनभूतंगोपैर्गोपीभिरपिचयन्नैभिः
तन्नंदनेपिनस्फुरैर्नानंदवनेपिपंडितैःशर्म ९६ चरणसरोज
रजोभिर्ईनसरित्कलिपयैःपुरानाप्तैः महिमानमियंतमिता
वृंदावनभूःक्रिमंकितापदकैः ९७ तृणगुल्मव्रततिद्रुमरष
दोवृंदावनेचधूलिरपि सर्वतीर्थधनाधिकमीश्वरतीर्थांघ्रि

हू॰आ॰ सत्कीर्ति[illegible] कृनता ८७ विधिपश्रुपश्रुपसमदृश

१ पकरायत्त[illegible]पमोक्षेण वसायितेन भगवन्नृदा[illegible]र्पितकंधरे न्मो

तृणमशितं ८८ येषांयस्त्वनन्नुभुवीधनमपहृतमीशासत्य ला

46 तिनापि तेषांतदन्नूनाधिकमात्मधनंतेर्पितंसरीड्येन ८९ स्त्र

वसं स्कृतहविषोपि स्नापितमुखैः पदं त्वयायवसं भवसंतरणेच्छुत्वा

रहं हंततृणेष्वपितदानतेष्ववसं ९० हाहंततंतमंत्रभाँवेयत्तो

नुग्रहं व्रजेभवतः ममतरपात्रस्यमनः किंतोब्रवीमि यांपातं ९१

वसीभूतंब्रह्मब्रह्मसमुखैर्महात्मभिष्विंत्सं ह्यांगोगोपीगोपाः पुपु ६

पुः प्रेम्णातनोचरोमांचं ९२ स्वर्गाङ्कुरसस्यपदंसत्यपदाङ्कुरसतरंच

नुभवोऽन्यैर्म्मोवयमतुलमेवहंतमोहस्तं निन्येवशमाकृष्यसुम
जिमिवनिजंग्रहंलमोहस्तं ८२ पित्रागवांरसास्तेनवपुत्रेणनु
सपालकावत्साः लच्चरितेनतुसकलागोपागोप्योवयंसराश्चहृ-
ताः ८३ सकथंत्रिंयः कविभिःसंस्थापयितुंपदेग्रशास्तेनः यो
मृतसागरफेनस्तेनमिहततानतेयशास्तेनः ८४ कृष्णायदर्शि
संदुर्लभमतुलैस्तपोव्रतैश्चीर्णैः प्राप्तागोप्योगावत्सवयद्भ्रूकत्वस्मि
योजगन्मातुः ८५ यद्गोप्योगावस्त्वामापुरपत्यँमीश्वरंजगत्
नगतःक्लिमिहोत्कर्षंविध्यपराधोपिनाकिंनोनगतः ८६ अं
कृतायदा[illegible]धूपोपीनांजगद्गुरोस्कृतता मूर्तिर्निकेवलंनवजा

हाभूर्भुवःसुवरन्नंचंद्रमसेदिग्भ्यःस्वाहानमोदेवेभ्यःस्वधापितृभ्योभूर्भुवःसुवरन्नमो
म्।।२।।३।।भूरग्नयेपृथिव्यैस्वाहाभुवोवायवेंतरिक्षायस्वाहासुवरादित्यायदिवेस्वा
६ हाभूर्भुवःसुवश्चंद्रमसेदिग्भ्यःस्वाहानमोदेवेभ्यःस्वधापितृभ्योभूर्भुवःसुवरन्न
मोम्।।३।।४।।भूरग्नयेचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहाभुवोवायवेचांतरिक्षायचमहतेचस्वा
हासुवरादित्यायचदिवेचमहतेचस्वाहाभूर्भुवःसुवश्चंद्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्चदिग्भ्यश्च
47 महतेचस्वाहानमोदेवेभ्यःस्वधापितृभ्योभूर्भुवःसुवर्महरोम्।।४।।५।।पाहिनोअग्न
एनसेस्वाहा।पाहिनोविश्ववेदसेस्वाहा।यज्ञंपाहिविभावसोस्वाहा।सर्वंपाहिशतक्र
तोस्वाहा।।६।।पाहिनोअग्नएकया।पाह्युतद्वितीयया।पाह्यूर्जंतृतीयया।पाहिगीर्भिश्च ६
तसृभिर्वसोस्वाहा।।७।।यश्छंदसामृषभोविश्वरूपश्छंदोभ्यश्छंदांस्याविवेश।सचा

निदहाति वेदः। स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिंधुं दुरितात्यग्निः। तामग्निवर्णां तपसा ज्व
लंतीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टां। दुर्गां देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः। अग्ने त्वं पा
रया नव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तन
याय शंयोः। विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिंधुं न नावा दुरितातिपर्षि। अग्ने अत्रिवन्म
नसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनां। पृतनाजितं सहमानमुग्रमग्निं हुवेम परमात्सध
स्थात्। स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवो अति दुरितात्यग्निः। प्रत्नोषि कमीड्यो अध्वरेषु
सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि। स्वां चाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमायजस्व। गोभिर्जुष्टम
युजो निषिक्तं तवेंद्र विष्णोरनुसंचरेम। नाकस्य पृष्ठमभिसंवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयंतां॥१॥
॥२॥ भूरन्नमग्नये पृथिव्यै स्वाहा। भुवोऽन्नं वायवेंतरिक्षाय स्वाहा। सुवरन्नमादित्याय दिवे स्वा

५४
रल्मष॑ स॑ ऋतं॑ सुवः॥१४॥ स नः सुवः सं॑ शिशाधि। आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहम
स्मि। ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि। योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि। अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि।
५ अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा। अकार्यकार्यवकीर्णी स्तेनो भ्रूणहा गुरुतल्पगः। वरुणो
पामघमर्षणस्तस्मात्पापात्प्रमुच्यते। रजोभूमिस्त्वमां॑ रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः। आ
घमर्ष क्रान्त्समुद्रः प्रथमे विधर्मञ्जनयन्प्रजा भुवनस्य राजा। वृषा पवित्रे अधि सानो अव्ये बृहत्सो
नसूक्तं मो वावृधे सुवान इन्दुः॥ [illegible]॥ पुरस्ताद्यशो गुहासु मम चक्षुं डाय यथी महि ती क्ष्लद॑ छायथी
महि पथि प्रलिष्ठितेदे मुर्यच्छतु रुधातनाक्ष्यो एवः सुवो राजे कं चारुशो रुज भ्य दं तिश्च नं दिः ष
एमुख एव च गरुडो ब्रह्म विष्णुश्च नारसिंह॑ हस्ताश्चे व चआदिसो भिर्भडुर्गिर्भि कर्मेणाहु
छन्दांभसि मम व च व सुवे नाम भावैकात्याय नाय। जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो ५

तियहात्। नमोवरुणोराजापाणिनाह्यवमर्शतु। सोहमपापोविरजोनिर्मुक्तोमुक्तकिल्बि
षः। नाकस्यपृष्ठमारुह्यगच्छेद्ब्रह्मसलोकतां। यश्चाप्सुवरुणः सपुनात्वघमर्षणः। इमं
मे गंगेयमुनेसरस्वतीशुतुद्रिस्तोमं सचतापरुष्ण्या। असिक्न्यामरुद्वृधेवितस्तया
र्जीकीयेशृणुह्यासुषोमया। ऋतंचसत्यंचाभीद्धात्तपसोध्यजायत। ततोरात्रिर
जायततत्तःसमुद्रोअर्णवः॥१॥ समुद्रादर्णवादधिसंवत्सरोऽअजायत। अहोरा
त्राणिविदधद्विश्वस्यमिषतोवशी॥ सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत्। दिवंच
पृथिवींचांतरिक्षमथोस्वः। यत्पृथिव्यांरजस्वमांतरिक्षेविरोदसी। इमांस्तदा
पोवरुणः पुनात्वघमर्षणः। पुनंतुवसवः पुनोतुवरुणः पुनात्वघमर्षणः। एषभूं
तस्यमध्येभुवनस्यगोप्ता। एषपुण्यकृतांलोकानेषमृत्योर्हिरण्मयं। द्यावापृथिव्योर्हि

नपवित्रेणपवस्तुद्धेनपूताअतिपाप्मानमरातिंतरेम।सजोषाइंद्रसगणोमरुद्भिःसोमंपि
५१ बवृत्रहंशूरविद्वान्।जहिशत्रूंरपमृधोनुदस्वाथाभयंकृणुहिविश्वतोनः।सुमित्रानऽ
४ आपओषधयःसंतुदुर्मित्रास्तस्मैसंतुयोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मः।आपोहि
ष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन।।महेरणायचक्षसे।योवःशिवतमोरस
स्तस्यभाजयतेहनः।उशतीरिवमातरः।तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ।आ
पोजनयथाचनः।हिरण्यशृंगंवरुणंप्रपद्येतीर्थंमेदेहियाचितः।यन्मयाभुक्तमसाधूनांपा
पेभ्यश्चप्रतिग्रहः।यन्मेमनसावाचाकर्मणावादुष्कृतंकृतं।तन्नइंद्रोवरुणोबृहस्पतिः
सवितापुनंतुपुनःपुनः।नमोग्नयेप्सुमतेनमइंद्रायनमोवरुणायनमोवारुण्यैनमो
द्भ्यः।।यदपांक्रूरंयदमेध्यंयदशांतंतदपगच्छतात्।अत्याशनादतीपानाद्यच्चउग्रात्प्र ४

नि: स्वस्तिनो बृहस्पतिर्दधातु। आपांतमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनि: शिमीवाञ्छरुमाँ ऋजी
षी। सोमो विश्वान्यतसा वनानि नार्वागिंद्रं प्रतिमानानि देभु:॥ ॥ ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं
पुरस्ताद्विसीमत: सुरुचो वेन आव:। स बुध्निया उपमा अस्य विष्ठा: सतश्च योनिमसतश्च वि
व:। स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी। यच्छा न: शर्म सप्रथा:। गंधद्वारां दुराधर्षां नित्य
पुष्टां करीषिणीं। ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियं। श्रीर्मे भजतु। अलक्ष्मीर्मे नश्यतु।
विष्णुमुखा वै देवाश्छंदोभिरिमांल्लोकाननपजय्यमभ्यजयन्। महाँ इंद्रो वज्रबाहु: षो
डशी शर्म यच्छतु। ॥ स्वस्ति नो मघवा करोतु हंतु पाप्मानं योस्मान्द्वेष्टि। सोमानं स्व
रणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते। कक्षीवंतं य औशिज:। शरीरं यज्ञशमलं कुसीदं तस्मि
न्सीदतु योस्मान्द्वेष्टि। चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। ते

50 रतु मे पापं दुर्दुःस्वप्नं नाशिनी ॥ कांडात् कांडात् प्ररोहंती परुषः परुषः परि ॥ एवानो दूर्वे
प्रतनु सहस्रेण शतेन च । या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि । तस्यास्ते देवी इष्टके विधे
३ म हविषा वयं । अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसुंधरा । शिरसा धारयिष्यामि रक्ष स्व मां
पदे पदे । भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी । उद्धृतासि वराहेन कृष्णेन शतबाहुना । मृत्तिके हन
मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतं । मृत्तिके ब्रह्मदत्तासि काश्यपेनाभिमंत्रिता । मृत्तिके देहि मे पुष्टिं
त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके । त्वया हतेन पापेन गच्छा ज
मि परमां गतिं । यत इंद्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि । मघवं छग्धि तव तन्न ऊतये वि द्विषो
वि मृधो जहि । स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी । वृषेंद्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभ
यंकरः । स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टने ३

तंनोरुद्रः प्रचोदयात्॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तंनोरुद्रः प्रचोदयात्॥ तत्पुरुषा
यविद्महे वक्रतुंडाय धीमहि। तंनोदंतिः प्रचोदयात्॥ तत्पुरुषायविद्महे चक्रतुंडाय धीमहि।
॥५॥ तंनोनंदिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषायविद्महे महासेनाय धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचो
दयात्॥ तत्पुरुषायविद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नोगरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय विद्म
हे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तंनोब्रह्म प्रचोदयात्। नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि।
तन्नोविष्णुः प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि॥ ६॥ तंनोनारसिं
हः प्रचोदयात्॥ भास्कराय विद्महे महद्युतिकराय धीमहि। तंनोआदित्यः प्रचोदयात्॥ वैश्वा
नराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तंनोअग्निः प्रचोदयात्॥ कात्यायनाय विद्महे कन्य २०२
कुमारि धीमहि। तन्नोदुर्गिः प्रचोदयात्। सहस्त्रपरमादेवी शतमूला शतांकुरा। सर्वंह

ॐ यस्मिन्निदꣳ सं च वि चैति सर्वꣳ स ओतः प्रोतश्च विभूः प्रजासु। प्र तद्वोचेदमृतं नु विद्वान्ग
न्धर्वो नाम निहितं गुहासु॥२॥ त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तानि वेद स पितुः पितासत्। स नो बं
धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा। यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धा
२ मान्नध्यैरयंत। परि द्यावापृथिवी यंति सद्यः परि लोकान्परि दिशः परि स्वः। ऋतस्य तंतुं
विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत्प्रजासु। परीत्य लोकान्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्र
51 दिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्यात्मनात्मानमभि संविवेश। सदसस्पतिमद्भु
तं प्रियमिन्द्रस्य काम्यं। सनिं मेधामयासिषं। उद्दीप्यस्व जातवेदोपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥ पशूꣳ
श्च मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश। मा नो हिꣳसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अ २
बिभ्रदग्न आगहि श्रिया मा परिपातय। पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि।

भर्तिर्भुवनस्यनाभिः। तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदुचंद्रमाः। तदेवशुक्रममृतंतद्ब्रह्मतदा
पःसप्रजापतिः। सर्वेनिमेषाजज्ञिरेविद्युतःपुरुषादधि। कलामुहूर्ताःकाष्ठाश्चाहोरात्राश्च
सर्वशः। अर्धमासामासाऋतवःसंवत्सरश्चकल्पंतां। सआपःप्रदुघेउभेइमेअंतरिक्षम
थोसुवः। नैनमूर्ध्वंनतिर्यंचंनमध्येपरिजग्रभत्। नतस्येशेकश्चनतस्यनाममहद्यशः
॥२॥नसंदृशेतिष्ठतिरूपमस्यनचक्षुषापश्यतिकश्चनैनं। हृदामनीषामनसाभिकॢप्तो
यएनंविदुरमृतास्तेभवंति। अद्भ्यःसंभूतोहिरण्यगर्भइत्यष्टौ। एषहिदेवःप्रदिशोनुसर्वाः
पूर्वोहिजातःसउगर्भेअंतः। सविजायमानःसजनिष्यमाणःप्रत्यङ्मुखास्तिष्ठतिविश्वतोमु
खः। विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोहस्तउतविश्वतस्पात्। संबाहुभ्यांनमतिसं
पतत्रैर्द्यावापृथिवीजनयंदेवएकः। वेनस्तत्पश्यन्विश्वाभुवनानिविद्वान्यत्रविश्वंभवत्येकनी

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥ओम्॥सहनाववतु॥सहनौभुनक्तु॥सहवीर्यंकरवावहै॥तेजस्विनावधितम
स्तुमाविद्विषावहै॥ॐशांतिःशांतिःशांतिर्हरिःओम्॥अंभस्यपारेभुवनस्यमध्येनाकस्यपृष्ठेमह
१ तोमहीयान्॥शुक्रेणज्योतींषिसमनुप्रविष्टःप्रजापतिश्चरतिगर्भेअंतः॥यस्मिन्निदंसंच
विचैतिसर्वंयस्मिन्देवाअधिविश्वेनिषेदुः॥तदेवभूतंतदुभव्यमाइदंतदक्षरेपरमेव्योम
न्॥येनावृतंखंचदिवंमहींचयेनादित्यस्तपतितेजसाभ्राजसाच॥यमंतःसमुद्रेकव
योवतियदक्षरेपरमेप्रजाः॥यतःप्रसूताजगतःप्रसूतीतोयेनजीवान्व्यचसर्जभूम्यां॥
यदोषधीभिःपुरुषान्पशूंश्चविवेशभूतानिचराचराणि॥अतःपरंनान्यदणीयसंं
हिपरात्परंयन्महतोमहांतं॥यदेकमव्यक्तमनंतरूपंविश्वंपुराणंतमसःपरस्तात्॥
॥१॥तदेवर्तंतदु॥सत्यमाहुस्तदेवब्रह्मपरमंकवीनां॥इष्टापूर्तंबहुधाजातंजायमानंविश्वंबि

॥तैत्तिरियनारायणउपनिषद॥पत्रे २१ समग्र

॥अथोपनिषन्प्रारंभमाह॥

श्रीगणेशायनमः अथकरुणाष्टकप्रारंभः अनुदिनिअ
नुतापेतापलोरामराया परमदिनदयाळानीरसीमोहमाया अच
पळमनमाझेनावरेआवरीतातुजविणसिणहोतोधावरेधावआता
१ भजनरहितरामासर्वहीजन्मगेलास्वजनजनधनाचाव्यर्थमी।
स्वार्थकेला रघुपतिमतिमाझीआपुलीसीकरावीसकळस्वजनिभावे
कासतूझीकरावी २ विषयजनितसूखेसूखहोणारनाहीतुजविण
रघुनाथावोखटेसर्वकाही रघुकुळकारेहीनमाझकरावेदुरिनदु

रिहरावे स्वस्वरूपी भरावे ३ तन मन धन माझे राघवा रूप तूझे तु
जविण मज वाटे सर्व संसार वोझे अचळित न करावी सर्वथा बुद्धि मा
झी अचळ भजनलीला लागली आस तूझी ४ चपळपण मनाचे मो
डिता मोडवेना सकळ स्वजन माया तोडिता तोडवेना घडिघडि विघडे
हा निश्चयो अंतरीचा म्हणउनि करुणा हे बोलतो दीनवाचा ५ जळ
त हृदय माझे जन्मकोट्यानुकोटी मज वरि करुणेचा राघवा पूर लो
टी नळ मळ निवडी रे राम कारुण्यसिंधू षड्रिपु कुळ माझे तोडिया

चासमंधु ६ तुजविणकरुणा हेको णजाणेरुमाझी सिणतसिणत
पोरीपाहिलीवा सतुझी झडकरिझडघालीधावपंचाननारे तुजवि
मजनेतीजंबुकीवासनारे ७ सवळजनकमाझ्ञाराम ला वण्यपेटीश्र
णउनिमजपाटीलागलीआसमोरी हिवसगणितबोटीशाणठेउनि
कंठीअवचटमजभेटीहोतघालीनमीटी ८ जननिजनकमायाले
करूआयजायेपयनरुगतसूरवेहाणिनावत्सनेणे जलधरकणआशा
लागलीचातकासीहिमकरअवलोकीपक्षियाभूमिवासि ९ तुजविण

मजनैसेजाहलेरामराया विलग विषमकाळीसांडितीसर्वेमा
या सकळजनमरदानूस्वामीआणीकनाहीविषयवमनजैसेस्या
गिलेसर्वकाही १० स्वजनजनधनाचाकोणसंतोषआहेरघुपति
विणआता चित्तकोरेनराहे जिवलगजिवघेतीशेतसांडोनिहेतीवि
षयसकळनेतीमागुताजन्मांहेति ११ सकळजनभवाचेआरिले
वैभवाचेजिवलगमजकेचेचालताहेचिमाचे विळगविषमकाळी
सांडिलीसर्वेमाळीरघुविरक्षरवहानासोडवीअंतकाळी १२ सुरव २

सुखत्मणतातेदुःखदाकोनिआलेभजनसकळगेले विसहुश्रीनजा
ले अमित्तमनकळेनाहीनतेआकळेना परमकठिणहेहोइहबुद्धीग
ळेना १३ उपरतिमज रामीजा हाली पूर्णकामीसकळजन विरामीज्ञा
55 हाली पूर्णकामीरामविश्रामधामीघडिघडिमनआतारामरूपीभ
रावेरघुकुळटिळकारेआपुलेसेकरावे १४ जळचरजळवासीनेण
तीत्याजळासीनिसिदिननुजपासीचूकलोगूणरासीभुमिध
रनिगमासीवर्णवेनातयासीसकळभुवनवासीभेटिहेरामदासी
१५ जयजयरघुवीरसमर्थ अष्टकद्वितीयप्रारंभः

असंख्यानंते भक्त होउनि गेले तिहीं साधनांचे बहू कष्ट केले नव्हे
कार्य कर्ता मुमी मार जालों तुझा दास मी व्यर्थ जन्मासि आलों १ बहू हा
संते लापसी तीर्थ वासी गिरी कंदरी भेटि नाहीं जनासी स्थिती ऐकतां
थोर विस्मीत जालों तुझा दास० २ सदा नेम नेमासीं तया भेटलासी तुझ्या
दर्शनें स्पर्शनें पुण्यराशी अहंता मनीं ब्रह्मज्ञानें बुडालों तुझा दास० ३
तुझ्या शी निचे दास निर्माण जाले असंख्यातनंते कीर्ति बोलूनि गेले बहूधा
रणा थोर त्वकीं न जालों तुझा दा० ४ बहू सालढें चाल ये हाटकासी रसा

णाकणाला घवेमाटकासीची पुजाहे रवतात्राइजीवी गणालो तुमा॰
५ कितीकोहेहटाकिलेतूजलागीपुटेजाहालेसंगतीचेविभागी हेहे
दुःखहोनाचिवेगीपणालो तुझाहा॰ ६ कितीयोगमूर्तीकितीपुण्यमू
र्तिकितीधर्मस्थापनाअन्नशांति परत्तावलोकावलोतमजालो तुझास
स॰ ७ सदासर्वहारामसांडोनिकामीसमर्थातुझेहासआसीनिकामी ब
हूहाा स्वार्थेबुद्धीतुरेकष्टवीलो तुझाहा॰ ८ जय॰ रघुवीसमर्थ अ॰ नृती
य॰ ३ नसेभक्तिनाज्ञाननमाध्यानकाहीनसेप्रेमहेरामविश्रामनाही अ

56

साहीनअज्ञानमीदासतूझासमर्थजिनीघेतलाभारमाझा १ रघू
नायकाजन्मजन्मांतरीचा अहंताभावछेडूनिदाकीहिनाचा जनीबो
लतीदासयाराघवाचापरीअंतरीलेशनाहीतयाचा २ रघूनायकाशी
नहातीधरावेअहंभावयाउध्धरावे अगूणीतयालागिगूणीकरावेस
मर्थेभवसागरीतुतरावे ३ कितीभारघाळूरघूनायकालामजकारणेशी
णहोईलत्यालाहिनानाथहासंकटीधावघालीतयाचेनिहेसर्वकायानि
वाळी ४ मजकोवसारामकैवल्यदातातयाचेनिहेफीटलीसर्वचिंता स ५

57

मर्थनयाकार्यंउत्तीर्णव्हावेसदासर्वदानामवाचेवदावे ५ दिनाचेउ
णेहीसनसाजकोयाजगीहासहीजेतुझ्यांदैन्यवाणा शिरीस्वामितूरा
मपूर्णगतापीतुझादासपाहेसदाशोककोपी ६ ज० रघुवीरसमर्थ ३०४
उदासीनहेवृत्तिजीवीधरावीअतीआदरेसर्वसेवाकरावी सदाशीनिलागो
तुझेगूणगातारघूनायकामागणेहेचिआता १ तुझेरूपडोळेभरूनीम्या
पाहावेतुझेगूणगातामनेसीरहावे उठोआवडीभक्तिपंथेचिजाता रघू
ना० २ मनीवासनाभक्तितूझीकरावीकृपाळूपणेराघवीपूरवावी वसा

वेमजअंतरीनामघेतारघूनाय. ३ सदासर्वदायोगतूझाघडा
वातुझेकारणीदेहमाझापडावा उपेक्षूनकोगूणवंताअनंता रघूना
य. ४ नकोद्रव्यदारानकोवेरझारानकोमानसीज्ञानगर्वेफुगारा स
गूणीमजलाविरेभक्तिपंथा रघूना. ५ भवेतापलोगीतिछायाकर
वीकृपासागरेसर्वचिंताहरावी मजसंकटीसोडवावेसमर्था रघू. ६
मनीकामनाकल्पनातेनसावी कुबुद्धीकुडीवासनानीरसावी नकोसंश
योतोडिसंसारवेथा रघूना. ७ समर्थापुढेकायमागूकळेनादुराशामन ५

58

नीबैसलीहे टळेना पुढे संशयो गीरमी सर्व चिंता रघूनाय्य॰ ८ त्रिहाका
रणेहीनहाती धरावे त्म णेहासभक्तासिरेउद्धरावे सुटेबीह आत्मा सिसो
डोनिजाता रघूना॰ ९ ज॰र॰ समर्थ पं॰५ युक्तिनाहीबुद्धिनाही विद्यानाही
विवंचिता नेणता भक्त मी तूझा बुद्धि देरघुनायका १ मेलमा चालनायेना का
र्यभागकळेचिना बहूतपीडिलो लोकीं बुद्धि देरघुनायका २ तुझा मी ठो
यापाजालो कष्टलो बहुता परि सौख्य ते पाह्यता नाही बुद्धि दे॰ ३ नेटके हि
हिता येना वाचिता चूकलो सरा अर्थ तो सांगता येना बुद्धि दे॰ ४ प्रसंगवेळस

केंनासुचेनाशीघसूचना मैत्रिकीराशिलतायेना बुद्धिहेर॰ ५ संसारनें
टकानाहीउद्योगवाढलाजिवि परमार्थहाकळेनाकीबुद्धिहे॰ ६ उदास
वाटतेजीविआताजावेंकोयीकडेंतूंभक्तवत्सलाहेवा बुद्धिहेर॰ ७ कावां
यावाचामनोभावेतुझासीम्हणवीतसे हेला जनूजळामाझी बुद्धिहेर॰
८ सोडिल्याहेवकोटीभूभारफेडिलावके भक्तासिआश्रयोमोटा बु
द्धिहे॰ ९ भक्तउद्धरिलेतुम्हालाआताकोणपुसेना श्रीहरिहेरारखुणेआ
धीबुद्धिहे॰ १०उद्धरिलेकिलीकीर्तिपतीतपावनाश्रमो मीयेकरंकनि ६

ष्ठितत्त्वाभिमानः तथामानसंभनः कल्पितंचदुःखमविवेकादेवात्मनीक्षते इत्यर्थः
६७ श्लो· विवेकात्मधियादुःखंनुद्यतेचलनादिवत् अविवेकस्वभावेनमनो
गच्छत्यनिच्छतः ६८ टी· अविवेकादेवदुःखस्थानमात्मनीत्येतदन्वयव्यतिरेका
भ्यामुपपादयति विवेकेति विवेकरूपयात्मधियेत्यर्थः चलनादिवत् यस्मात्
स्थूलदेहविवेकात्मज्ञानेनचलनादिस्थूलदेहसंबंधिमिथ्याध्यस्तमात्मनि नि
वर्त्यते तथासूक्ष्मदेहाविवेकनिमित्तंदुःखंप्रत्यगात्मज्ञानेनसमूलंनिवर्त्यतइ
त्यर्थः ६८ श्लो· नदानुदृश्यतेदुःखंनेश्वरत्वेनैवतस्यतत् प्रत्यगात्मनितस्मात्
तत्दुःखंनैवोपपद्यते ६९ टी· अनिच्छतोप्यविवेकस्वभावो मनश्चरतीति
निमित्तमुक्त्वानैमित्तिकमाह नदेति नेश्वरत्वेसतितस्यात्मनस्तत्दुःखंनैवेत्यन्वयः
उपसंहरतिप्रत्यगात्मनि तस्मादिति ६९ श्लो· त्वंसतोस्तुल्यनीडत्वाच्चीलाद्यवादि
दंभवेत् निर्दुःखवाचिनायोगात्त्वंशब्दस्यतदर्थता ७० टी· एवंयुक्तितःप्रत्यगात्मनो
निर्दुःखस्वाभाव्ये सिद्धेवाक्यादेवब्रह्मास्मीत्यपरोक्षज्ञानंभवतीत्याह त्वंसतोरितिसा

59

६५ श्लो॰ सिद्धे दुःखित्वइष्टं स्यात्तच्छक्तिः छेदसात्मनः मिथ्याभिमानतो दुःखी तेनापीपादनक्षमः ६६

हं धियासह ॥ ६५ टी॰ नन्वदुःखिनो मोक्षोपदेशानुपपत्तेरात्मनोपि दुःखित्वऽ
मवगम्यते न तु तस्य तत्सिद्धये शक्तिमत्त्वं गम्यते तेनान्यगतेन निमित्तेनैव दुःखीऽ
किं तु स्वतोपीति सुषुप्त्यादावपि शक्तिमत्त्वमनिवारितमिति चेत्तत्राह सिद्ध इति क प
स्यांचिदव्यवस्थायामप्यात्मनः केवलस्य दुःखित्वं प्रमाणसिद्धं स्यात्तथा सति छेदसा
इच्छया तच्छक्तिः दुःखित्वशक्तिः कल्प्येत न साकल्पयितुं शक्यते दुःखदर्शनस्या
न्यथोपपत्तेरित्याह मिथ्येति अत्र ह्यन्वयव्यतिरेकौ दर्शितौ तेन मिथ्याभिमानेनिबं
धत्वेनार्थापादनक्षमो दुःखित्वानुभव इति योजना अर्थादनुपपत्त्या यत् दुःखि
त्वशक्तिमत्त्वापादनं तस्य क्षमं समर्थोयमनुभव इत्यन्यथोपपत्तिरित्यर्थः तथा
च यथादर्शनं दुःखित्वशक्तिमत्त्वमिति मिथ्यैवेति भावः ६६ श्लो॰ अस्पर्शोपि यथा
स्पर्शमचले चलनादि च अविवेकात्तथा दुःखं मानसं चात्मनीक्षते ६७ टी॰ तामे
वान्यथोपपत्तिं साधयति अस्पर्शोपीति निरवयवस्य पूर्णस्यात्मनो यथा स्पर्शाच
लनादिदर्शनम [illegible] इत्युत्ते वकारात्परे

स्वं हित्वात्मानं नेक्षते दशमं यथा ७४ टी॰ प्रकृते स्वात्मनः केनायं हारः कृत इत्यपे-
क्षायां स्वाहेति किंविद्रूपं तदाह अविद्याबद्धेति अविद्यानाम्नैवेशेन यावद्धूमाच्छादितं
चक्षुर्विवेकदर्शनं यस्य स जीवस्तस्य भावस्तत्त्वं तस्मादिति विग्रहः आवरणमुक्त्वावि-
क्षेपमाह कामापहृतधीरिति बहिर्विक्षिप्तचित्त इत्यर्थः सदा सर्वदा दृश्यसंघातादिवि-
क्तमेव परमार्थदृगात्मतत्त्वं नेक्षते न पश्यति यथा नवबुध्यापहृतस्वात्मतत्त्वो नवसं-
वविक्षिप्तचित्तो दशमं नवभ्यो वस्तुतो विविक्तं नेक्षते तथेत्यर्थः ७४ कथं तर्ह्यात्मा-
नं जानातीत्यपेक्षायां शास्त्राचार्योपदेशनिमित्तमात्राज्जानातीति सदृष्टान्तमा-
ह दशमस्त्वमसीत्येवमिति श्लो॰ दशमस्त्वमसीत्येवं तत्त्वमस्यादिवाक्यतः स्वमात्मा-
नं विजानाति कृत्स्नान्तःकरणेक्षणं ७५ टी॰ कृत्स्नान्तःकरणेक्षणमहंकर्तुरपि विविक्तं
तत्साक्षिणमित्यर्थः ७५ ननु यच्छब्दयोगः प्राथम्यमित्याद्युद्देश्यलक्षणं तच्छब्द एव-
कारश्च स्यादुपादेयलक्षणमिति न्यायेन प्रथमं निर्देश्यं चरमं निर्दिष्टमुपादेयमिति
नियमो वक्तव्यः स इह नोपपद्यते यत्तत्त्वमित्यत्र तदर्थस्य प्राथम्यं श्रूयतेऽहं ब्रह्मास्मी

60

तस्माद्विशिष्टसंसर्गविरोधिवस्तुमात्रनिष्ठत्वं वाक्यस्याखंडार्थत्वमिह विवक्षितं तथा च विमत्तमखंडार्थनिष्ठमुपाधिपरामर्शमंतरेणाविभाव्यमानभेदवस्तुनिष्ठत्वात् सोयं देवदत्तः खंडिद्रमित्यादिवाक्यवदिति ७२ श्लो॰ ननु ध्यपहराद्दिसात्मानंदत्वापूर्णं वाक्यमपश्यन्नृज्ञातुमेवेछेन्न समात्मानं जनस्तथा ७२ टी॰ नन्वेवमखंडार्थनिष्ठत्वेपि वाक्यस्य नतावन्मात्रे पर्यवसानं युक्तं बोधमात्रात् फलासिद्धेर्यज्ञांतरमेष्टव्यमिति क्रियापर्यवसायित्वात् कस्मान्न कल्प्यत इत्याशंक्य मुमुक्षोर्जिज्ञासितमर्थं विहाय यार्थांतरपरत्वकल्पने बुभुत्सितार्थपरत्वेन वाक्यस्याप्रामाण्यप्रसंगान्नैवमित्यभिप्रेत्य ज्ञानमात्रादेव फलसिद्धिं दृष्टांतेनोपपादयति ननु बुद्ध्यादिना नवेवव्यमितिवु ध्याभ्रमरूपयापहारात् तिरोहितत्वात्तिरोधानमात्रनिवृत्तिफलत्वात् यादृशात्वसंख्यापूर्णं स्वात्मानं अपश्यन्नृज्ञातुमेवेछेन्न तु किंचित्कर्तुमित्यर्थः यथा यं दृष्टांतः तथा जनो मुमुक्षुरपि स्वमात्मानं केनापि हेतुना विस्मृतं ज्ञातुमेवेच्छति भ्रमनिवृत्तिफलायैव तत्क्रियापरत्वकल्पना नात्मापहृतधीः सदा विविक्षात्मानं भजत इत्यर्थः ७३ श्लो॰ अविद्यावद्धचक्षुष्ट्वात् कामापहृतधीः सदा विविक्षकात्मानं भजत इत्यर्थः

सं॰टी॰ त्यर्थः एवं तर्ह्यखंडार्थत्वं नस्यादित्याशंक्याह प्रत्यगात्मेति प्रत्यगात्मनः शुद्धसाक्षिणो
१५९ वगतिस्तत्त्वावगतिस्तत्त्वावसानं ययोस्तौ तथाश्रूयमाणपदयोः सामानाधिकरण्यं मिथो
विरुद्धवाच्यार्थसंसर्गेन्यतरविशिष्टेन्यतरे वा पर्यवसानमगच्छत् कल्पितभेदपरा
मर्शेन लक्षणया विगतपरोक्षत्वापरोक्षत्वाद्यंशे स्वरूपमात्रे सोयं देवदत्त इतिवदखं
डे पर्यवस्यतीति प्रत्यगात्मावगत्यंतौ तत्त्वंशब्दावुक्ताविसर्थः ननु तत्त्वंपदयोः सामा
नाधिकरण्यमंशांशित्वादिविषयत्वयाप्युपपत्स्यते किमित्यखंडार्थतापक्षस्तत्राह त्वत
ना आह न्यार्थ इति अतोस्मादुक्तादखंडार्थादेकरसाद्विरोधिअन्योर्थो न वेदांतेषु प्रतिपा
द्यत इत्यर्थः तदिदं विवक्षितं तत्त्वमर्थयोः सुवर्णं कुंडलमितिवत्कार्यकारणभावेन सं
ति सर्गः संभवति अन्यत्रास्मात्कृताकृतादिश्रुतिविरोधात् नापि भूम्युदरादिवदंशांशि
भावेन निष्कलं निष्क्रियमित्यादिकूटस्थैकरसप्रतिपादकश्रुतिविरोधात् नापि गुण राम॰
61 गुणिभावेन नीलमुत्पलमितिवत् निर्गुणत्वश्रुतिविरोधात् नापि जातिव्यक्तिविशिष्ट १५९
स्वरूपादिप्रकारेण संसर्गः एकमेवाद्वितीयमसंगोह्ययं पुरुष इत्यादिश्रुतिविरोधात्

र्थेनइदंवाक्यमखंडार्थनिष्ठं भवेत् त्वंसत्तोस्त्वंसत्पदयोस्तुल्यनीडत्वादेकार्थवृत्तित्वान्नी
लाभश्चेत्यस्यार्थः नीलोत्पलमितिपदयोर्यथापृथग्गुणरूपेणसंसृष्टार्थोविषयत्वं त
थाप्येकद्रव्यपर्यवसायित्वेनसामानाधिकरण्ये दृष्टांतः इतिइदंत्वंकथंपदयोरेकार्थ
निष्ठत्वं तद्दर्शयति निर्दुःखेति निर्दुःखवाचिनासच्छब्देनयोगात् सामानाधिकरण्या सच्छ
नु त्वंशब्दस्यतदर्थतासच्छब्दार्थतातथाप्रत्यगात्माभिधानेनत्वंशब्देनतच्छब्दस्ययुते
योगात्सामानाधिकरण्यादपरोक्षात्मतासिध्यतीत्यर्थः ७० श्लो. प्रत्यगात्माभिधा
नेनतच्छब्दस्ययुतेस्तथा दशमस्त्वमसीत्येवंवाक्यंस्यात्प्रत्यगात्मनि ७१ टी. वाक्यमुप
परोक्षवस्तुप्रतिपादकमित्यत्रदृष्टांतमाह दशमस्त्वमसीति स्पष्टं ७२ श्लोक स्वार्थस्य
ह्यप्रहाणेनविरोध्यर्थसमर्पकौ प्रत्यगात्मावगस्तंतोनान्योर्थोथविरोध्यतः ७२ टी. ननु
तत्त्वंपदयोरेकार्थनिष्ठत्वेपर्यायतापत्तौसहप्रयोगायोगादितिचेन्नास्तिपर्यायत्वंप्रवृत्तिनि
मित्तभेदादित्यभिप्रेत्याह स्वार्थस्यहीति प्रत्यक्षत्वपरोक्षत्वलक्षणस्वार्थस्यस्ववाच्यार्थ
स्याप्रहाणेनैवापरित्यागेनैवतत्त्वंपदौविरोध्यर्थसमर्पकौअतोवाच्यभेदान्नपर्यायते

उ·स·टी- धुव्याप्तिरित्यर्थः ५५ श्लो- आलोकस्थो घ[illegible] बुद्ध्या[illegible]टो भवेत्तथा
१५५ धीव्याप्तिः स्याद्दूरारोहो धियो व्याप्तौ क्रमो भवेत् ५६ टी- उक्तमेव स्फुटयति
आलोकस्थ इति यथालोकनिविष्टो घट आलोकात् स्फुटो भवेत्तथा बुद्धिनिवि
ष्टो बुद्ध्या स्फुटो भवेत् अस्फुट इत्युक्ते पुरुषाश्रययोरविपर्ययो भाव इति शंकां कार
६२ यति धीव्याप्तिः स्यादिति यद्येवं विषयव्याप्तिमात्रमेव धियो विषयव्यंजकत्वं तर्ह्या
त्मनो बुद्धेश्च को विशेष इत्याशंक्य विशेषमाह धियो व्याप्तौ क्रमो भवेदिति ५६
62 श्लो- पूर्वं स्यात्प्रत्ययव्याप्तिस्ततोऽनुग्रह आत्मनः कृत्स्नाध्यक्षस्य सोऽयुक्तः कालो
कारादिवत्क्रमः ५७ टी- धियो विषये व्याप्तौ क्रमो भवेन्नात्मन इत्युक्तं वि
शेषं विशदयति पूर्वमिति धियो विषयव्याप्तिः पूर्वं प्रथममेव प्रथमं स्यात्ततो वि
षयाकारतायां सिद्धायामात्मनोऽनुग्रहस्तदाकारप्रतिबिंबभावस्तद्रूपाच्च विषयव्यं राम॰
जकत्वमिति क्रमदृष्टत्वमन्यशेषत्वं च धियः सिध्यति न तथात्मन इत्याह कृत्स्नाध्य १५५
क्षस्येति प्रत्यर्थपरिणामभेदेन व्यंजकत्वात् बुद्धेरेव क्रमो युक्तः कृत्स्नाध्यक्षस्य

भविष्यति अध्यासेन तु दृश्येन मुक्त्वान्यो द्रष्टृदृश्यतां ५३ टी- कस्तर्हि प्रत्यया
ध्यासयोः संबंध इत्यपेक्षायामाह अध्यासस्येति ५३ श्लो- अध्यासेन कृता
द्धिर्दृश्यं व्याप्नोत्यथापि वा नित्याध्यस्तरूपता कश्चिदुपकारो भवेद्धियां ५४ टी-
द्रष्टृदृश्यसंबंधाभ्युपगमे बलादाभासोऽभ्युपगंतव्य इति दर्शयितुं विकल्पयति को
अध्यासेनेति अध्यासेन प्रत्ययेन दृशेरात्मनः कीदृक् संबंधो भविष्यति पारमार्थिकः पार
मार्थिको वेति विमर्शार्थः तत्र दृशेः परिणामादिविकारप्राप्तिप्रसंगान्नासावाद्य
इत्यभिप्रेत्य द्वितीयमंगीकरोति नित्याध्यस्तेति ५४ श्लो- स चोक्तस्तन्निभत्वप्रा
क्संव्याप्तिश्च घटादिषु यथालोकादिसंव्याप्तिर्व्यंजकत्वाद्धियस्तथा ५५ टी-
कोऽसावुपकार इत्यपेक्षायामाह स चोक्त इति स च नित्याध्यस्तत्वतो बुद्धेरुपकारस्तं
निभत्वं चिन्निभत्वं प्राक् पूर्वमेवमुक्तम् प्रतिबिंबदृष्टांतेनोक्त इत्यर्थः उक्ताभासद्वा
रात्मनो दृश्यं बाह्यविषयसंबंधं वक्तुं सा भासा या बुद्धेर्विषयव्याप्तिं सदृष्टांतमाह
संव्याप्तिश्चेति यथा घटादिषु आलोकादिसंव्याप्तिर्व्यंजकत्वान्न तथा धियो दृश्यघटादि

खनिवर्तकं १७ टी॰ स्पष्टं १७ ॥ ननु सृष्टमेवोच्यते प्रसंख्यानद्वारेण तद्व्यतिरेकेण
श्रुतेर्दुःखापनयनसामर्थ्याभाव इत्याशंक्य प्रमाणस्य प्रमेयावबोधनमेव कार्यं न
कार्यांतरमस्तीति परिहरति श्रुतेरिति श्लो॰ श्रुतेः स्वात्मनि नाशंका प्रामाण्ये सति विद्य
ते तस्मादात्मविमुक्तत्वं प्रत्ययं याति तद्वचः कृत्यं न तथार्थस्याद्विरोधे सति केनचि
त् १८ टी॰ श्रुतेः स्वतःसिद्धप्रामाण्ये सति स्वात्मनि स्वप्रमेये नाशंका विद्यते स्वप्रमेयाव
भाससामर्थ्याभावाशंका न विद्यत इत्यर्थः किं नतः सिद्धं तत्राह तस्मादिति मुक्तत्वप्रत्य
यं प्रति कारणत्वं यातीत्यर्थः विरोधपरिहारस्य कृतत्वादिति भावः १८ वाक्यस्योक्ता
र्थानुभवहेतुतां विहाय गत्यंतरं नास्त्यनुभवमार्गगतमित्यत आह इतोन्य इति श्लो॰
63 इतोन्योनुभवः कश्चिदात्मनो नोपपद्यते अविज्ञातं विजानन्तं विज्ञातारमिति श्रु
तेः १९ टी॰ प्रकारांतरकल्पना चात्रानुपपन्ना श्रुतिविरोधादित्याह अविज्ञात
मिति १९ ॥ यदुक्तं पूर्वपक्षिणा प्राकचर्या नो शास्त्रसंवेद्यादि निष्ठं तथा सति
इति तदन्यथैवोपपत्तेर्न प्रसंख्यानकल्पकमित्याह त्वंपदार्थेति श्लो॰ त्वंपदार्थ

उ॰स॰टी॰ विवेकाय संन्यासः सर्वकर्मणां साधनत्वं श्रजत्येवं शांतो दांतानुशासनात् २० टी॰ शां
१६८ तो दांत उपरतस्तितिक्षुः समाहितो भूत्वात्मन्येवात्मानं पश्यतीति श्रुतेरुपरतिश
ब्दनिर्दिष्टस्य संन्यासस्यात्मज्ञानं प्रति साधनत्वावगमान्नतस्याशास्त्रसंवेद्यत्त
यापरित्यागप्रसंग इत्यर्थः तथा च वाक्यार्थज्ञानस्य पदार्थज्ञानपूर्वकत्वात् प
दार्थावधारणपर्यंतमेवाश्रमधर्माणां विधितोऽनुष्ठानं ततः परं तु वाक्यादवगत
ब्रह्मात्मतत्त्वस्य मयेदमस्मै कर्तव्यमिति नियोज्यविषयप्रयोजनबुद्धेरनुपपत्तेर्न
तस्य क्वापि विधितः प्रवृत्तिः किंतु साधकावस्थायामभ्यस्तस्य निरनिरूपस्याश्रम
धर्मस्य ज्ञानाविरोधिनः संस्कारमात्रेणानुवृत्तिर्भवति ततश्च न यथेष्टचेष्टोऽप्यवका
शं लभत इति सर्वमवदातमेवास्मन्मत इति भावः २० एतदेव प्रपंचयिष्यन् वा राम
क्यार्थोदयप्रकारं श्रोतृव्युत्पादयति त्वमर्थमिति श्लो॰ त्वमर्थं प्रत्यगात्मानं प १६९
श्येदात्मानमात्मनि वाक्यार्थं तत आत्मानं सर्वं पश्यति केवलं २१ टी॰ शांत्यादिसा
धनसंपन्नो भूत्वात्मन्येवात्माभासव्यापेतं कार्यकारणसंघात एव न बहिरात्मानं

प्रत्यक्चेत्तरैतारंतंपश्येदितिश्रुत्यर्थः प्रथमार्धेनोक्तः सर्वमेतंपश्यतीतिश्रुत्य
र्थमुत्तरार्धेनाह ततइति एवंशोधितंप्रत्यगात्मनंसर्वंब्रह्मपश्यतीतिश्रुत्यर्थो
दर्शितइतिद्योतयति वाक्यार्थमिति २१ एवंविज्ञातवाक्यार्थस्यविधिगोचरत्वाने
वसंभवतीत्याह सर्वमात्मेति श्लो- सर्वमात्मेतिवाक्यार्थेविज्ञातेस्य प्रमाणतः
असत्वेह्यनुन्यमानस्यविधिस्तंयोजयेत्कथं २२ टी- स्पष्ट २२ वाक्यार्थविज्ञानात्प्रा
गेवविधयोवकाशंलभंते नोर्ध्वमित्युपसंहरति ऊर्ध्वंविध्यसंभवहेतुमाह तस्मा
दिति श्लो- तस्माद्वाक्यार्थविज्ञानान्नोर्ध्वंक्रमविधिर्भवेत् नहिब्रह्मास्मिकर्तेति
64 विरुद्धेभवतोधियौ २३ टी- ऊर्ध्वंविध्यसंभवेहेतुमाह नहीति २३ नन्वैक्यज्ञा
नेनभेदज्ञानमेवकिमितिबाध्यते विपरीतमेवकिंनस्यादित्यत आह ब्रह्मास्मी
तिचेति श्लो- ब्रह्मास्मीतिचविद्येयंनैवकर्तेतिबाध्यते सः मोबद्धइत्येवंप्रमा
णाभासजातया २४ टी- प्रमाणाभासाज्जाताप्रमाणाभासजातयेतिविग्रहः ना
२४ स्वभावप्रवृत्तायाबुद्धेः प्रमाणजातयाबाध्यत्वंदर्शयन्नुपपादयति नास्वा

उ॰स॰टी॰ दिति श्लो॰ शास्त्रात्तु ब्रह्मास्मि नान्योऽहमिति बुद्धिर्भवेद्दृढा यदा युक्तात्तदैवं धीर्यथा
१६९ देहात्मधीरिति २५ टी॰ दृढा यदा भवेत्तदैवं धीः कर्त्ताहमित्येवं धीरयुक्तेत्यन्वयः
यथा देहात्मधीर्मनुष्योऽहमित्यादिरूपा शास्त्राद्विदितात्मतत्त्वस्य न भवतीति तथेत्यर्थः व
२५ विदितात्मतत्त्वस्य कर्त्ता कामीत्यादिधीरनवकाशेत्युक्तेऽर्थे दृष्टान्तान्तरमाह स
भयेति सभयादभयं प्राप्तस्तदर्थं यतते चेत्यन्वयः स पुनः सभयं गंतुं स्वतंत्रश्चेन्न
हीच्छति २६ टी॰ लोकप्रसिद्धार्थानुवादी श्लोकः स्पष्टार्थः २६ यदुक्तं नियोगा
भावे ज्ञानिनो यथेष्टचेष्टाप्राप्तिरिति तत्राह यथेति श्लो॰ यथेष्टाचरणे प्राप्तिः सन्या ण
सादिविधौ कृतः पदार्थाज्ञानबुद्धस्य वाक्यार्थानुभवार्थिनः २७ टी॰ आदिपदा
च्छ्रवणादिविधिर्गृह्यते पदार्थयोरात्ममंतात्तु ज्ञानं पदार्थाज्ञानं पदार्थस्वरूपा
लोचनं तेन बुद्धस्य देहाद्यभिमानशून्यस्येति यावत् पदार्थाज्ञानानुबुद्धस्य एम॰
प्रतिबुद्धस्येति वा वाक्यार्थानुभव[illegible] चिन्तस्ये कुतो १६९

२

65

यथेष्टाचरणप्राप्तिर्निमित्ताभावादवसराभावाच्चेत्यर्थः प्रवृत्तवाक्यार्थस्यतु
मिथ्याज्ञानलेशस्याप्यभावात्तन्मूलायथेष्टचेष्टानोत्पत्स्यतीति भावः २७ प्रक
रणार्थमुपसंहरति अतःसर्वमिदमिति श्लो॰ अतःसर्वमिदंसिद्धंयस्त्यागेस्मा
भिरीरितं २८ टी॰ स्पष्टं २८ मुमुक्षोरपिनास्तियथेष्टचेष्टाकुतः सामुक्तस्यस्या
दितिकैमुतिकंन्यायमाह योहीति श्लो॰ योहियस्माद्विरक्तःस्यान्नासौतस्मैप्र
वर्त्तते लोकत्रयाद्विरक्तत्वान्मुमुक्षुःकिमितीहते २९ टी॰ स्पष्टं २९ विदुषोनियो
गपारतंत्र्याभावेपिभिक्षाटनादिप्रवृत्तिवद्विषयांतरेपिप्रवृत्तिःकदाचित्स्यादिति
चेत्तत्राह क्षुधयेति श्लो॰ क्षुधयापीड्यमानोपिनविषंह्यत्तुमिच्छति मिष्टान्नध्वस्त
२ तृड्ज्ञो नामूढस्तज्जिघत्सति ३० टी॰ विषयाणांदुःखसाधनत्तावधारणपूर्वकंत्यागे
३ वाविषयवस्पष्टानांनपुनरुपादानममूढस्यसंभवति भिक्षाटनादेस्तुज्ञाननिष्ठाविरोधा
भावात्शरीरस्थितिमात्रहेतुतया वैश्यकत्वेप्यपूर्वोपचयहेतुत्वाभावाच्चसंस्कारवः
शाद्वत्तुर्व्यत्तिर्नदोषइतिद्रष्टव्यं ३० उत्पन्नतत्त्वज्ञानस्ययद्यपिकिमपिकृत्यंनास्ति
रिति

उ·स·टी· तथापिगुरुशास्त्रेमाननीयएवेतिशिष्याननुशिक्षयन्निवगुरुभ्रणाँमंनिबध्नाति
१७० वेदांतवाक्येति श्लो· वेदांतवाक्यपुष्पेभ्योज्ञानामृततमधूत्तमं उज्जहारालिवद्यो
नस्तस्मैश्रीगुरवेनमः २३१ इतितत्त्वमसिप्रकरणं

राम
१७०

योजीवपरमात्मानौ वस्तुतो भिन्नौ विरुद्धधर्मसंसर्गित्वाच्छीतोष्णवदित्यनुमानेन प्रत्यवतिष्ठत इत्याह
१८ सत्यमित्यादिना एवं विरुद्धधर्मवत्त्वं हेतुमुपपाद्यानुमानमाह कथं तद्विलक्षण इति एवं सति भेद

66 यतेसर्वश्रुतिस्मृतिषु च कथं तद्विलक्षणो नेकसंसारधर्मसंयुक्तः परमात्मानमा
त्मत्वेन मां च संसारिणं परमात्मत्वेनाग्निमिव शीतत्वेन प्रतिसंपद्येयं संसारी च सन्
सर्वाभ्युदयनिःश्रेयससाधनेऽधिकृतोऽभ्युदयनिःश्रेयससाधनानि कर्माणि तत्साधना
नि च यज्ञोपवीतादीनि कथं परित्यजेयमिति तं प्रतिब्रूयाद्यदवोचो रत्नमाने छिद्यमाने
वा देहे प्रत्यक्षा वेदनोपलभ्यते ममेति २१

स्य तात्त्विकत्वेन कर्मतत्साधनपरित्यागात्मकस्य संन्यासस्य नास्त्यवसर इत्याह संसारी चेति तत्रानुमाने
तावद्धेत्वसिद्धिं दर्शयितुमुपक्रमते तं प्रतिब्रूयादित्यादिना २१

उ.सा. जीवपरमात्मना विति किमुपाधिभेद विशिष्टंवस्तु यथाप्रतिपत्ति निर्दिश्यते किंवा चैतन्यमात्राकारं आद्येनाव्यभिचारो आ
२१ सी काशभेदवदौपाधिकस्य भेदस्य त्वात्स्वर्वे दुःखमात्रसाधने सिद्धसाधनता चेत्समभिप्रेत्य इतीयेरूपसिद्धिरित्यक्लाममुपपादयति
तदसत्कस्मादित्यादिना रक्षरवदद्रुमाने छिद्यमाने शरीरे दाहच्छेदवेदनाया उपलभ्यमानत्वाद्दाहादिसमानाश्रयैव दाहच्छेदा
दिवेदनेतियोजना शरीरस्यैव तदुपलब्धृत्वशंकां वारयितुं तद्विशिनष्टि कर्मणीति कर्मत्वं साधयस्य पलभ्यमान इति उक्तमर्थं स्रोक ध

धूपत्व

तदसत्कस्माद् द्रुमाभे छिद्यमाने स्वरूपस्य उपलब्धुरुपलभ्यमाने कर्मणि शरीरे दाहच्छेदवेदनाया
उपलभ्यमानत्वाद्दाहादिसमानाश्रयैव वेदना यत्र हि दाहच्छेदौ वा क्रियेते तत्रैव व्यपदिशति दाहादि
वेदनां लोको न वेदनाया दाहाद्युपलब्ध[illegible]रीति कथं दुक्तेन वेदनेति पृष्टः शिरसि मे वेदना मे उरसि उदरे इति यत्र
दाहादि तत्रैव व्यपदिशति न तूपलब्धरीति [illegible] यद्युपलब्धरि वेदना स्याद् दहनादि
मित्तं वा दाहच्छेदादिवेदनाश्रयत्वेनोपदिशेद् दाहाद्याश्रयवत् २२

प्रसिध्यानुरूपयति यत्र हीति तत्रैवानुभवमपि प्रश्नपूर्वकमभिनयति कथमित्यादिना पुनस्तदेव व्यतिरेकमुखेनोपपा २१
दयति यद्युपलब्धरीति उपदिशेदित्यस्मात्पूर्वमुपलब्धारमित्यध्याहारः यद्युपलब्धरि वेदना स्यात्तदा दाहाद्याश्रयवद्
व दहे[illegible]दहनानिमित्तं दाहच्छेदादिजन्यवेदनाश्रयत्वेनोपलब्धारमुपदिशेल्लोको नेनमुपदिशन्नुपलभ्यते अतो दाहच्छे
दादिसमानाश्रयैव वेदनेति योजना

त्मैव युक्तं तत्राह स्वयं चेति पृथगात्मस्वरूपं न च स्वसंगृह्यते तेन यथात्मगता वेदनाः स्वमनानगृह्यन्ते कमेकत्र
स्वविरोधादित्यर्थः आत्मनो वेदनाश्रयत्वनिराकरणमुपसंहरति तस्मादिति वेदनानामदुःखं न तत्र चेतनो देहे सं ननु
भवति सुखदुःखादिधर्माणां चेतनाश्रयत्वनियमात् यदि पुनश्चेतनो ऽप्यात्मा न वेदनाश्रयस्तदा शरीरमप्यचेतनं न
तदाश्रयः स्यन्नाश्रयेऽयं वेदनास्तु बुद्धेरपि तथाभ्युपगमात् इत्यत आह भावरूपत्वाच्चेति भावरूपत्वं कार्यत्वं वेद
नासाश्रया कार्यत्वाद्रूपादिवदित्यर्थः हेतोरप्रयोजकतामाशंक्य विपक्षे बाधकमाह वेदनासमानाश्रयः
ति वेदनाया निराश्रयत्वे तन्नाशे संस्काराभावात् कालान्तरे स्मरणं न स्यादित्यर्थः यद्वा हेत्वसिद्धिं परिहरति वेदनास
तत् मानाश्रय एव तत्संस्कार इति वेदनाया अकार्यत्वे संस्कारस्य तयोरसंभवात् कालान्तरे पादमे वेदनाभूदित्यादि व्यव
67 हारो न स्यादित्यभिप्रायः अथवा साश्रया यदि वेदना तदात्माश्रयैव स्यादात्मन्येव तत्संस्कारस्य तीनोमेकाश्रयत्व
नियमादित्यनाथ(?)श्रयत्वेऽपि क्षणिकर्मनिष्ठ वेदनोपलभ्यते तत्स्थ एव तज्जन्यसंस्कारोऽपि वेदनाभूत्संस्कारस्यसादेश्यत्वं
भोदित्योशंक्याह वेदनासमानाश्रय एव तत्संस्कार इति यस्यान्तोप वेदनान्तोपलब्ध्यत्मनि तत्संस्कारादि इत्यर्थः तदे
वानुमानेन साधयति स्मृतिसमानकाल एवेति स्मृतेर्यः कालो जाग्रत्स्वप्नावस्थारूपस्तत्रैवोपलभ्यमानत्वात्सुषु
प्तादावनुपलभ्यमानत्वाद्वेदनाविषयो वेदनासमानविषयः समानाश्रय एव तत्संस्कार इति अक्षरार्थः तथा चायं प्रयोगः

उ०सा० वेदनादिः नात्माश्रयो नात्मप्रत्ययकाल एवोपलब्धेः चरत्वाद्देहकार्श्यत्वादिवत् इतोऽप्यनात्माश्रय एव वे
२२ दनादिरित्याह तन्निमित्तविषयश्चेति न तस्या वेदनाया यन्निमित्तं हारच्छेदादि तद्विषयो वेदनापि संस्कारस्तु स्मा
श्रयोऽनात्माश्रय इत्यर्थः अयमिह पूर्वपक्षाभिप्रायः देहे छिद्यमाने दह्यमाने वाहं छिन्नो दग्ध इति च दे

स्वयं च नोपलभ्यते चक्षुर्गतरूपवत् तस्माद्धारच्छेदादिसमानाश्रयत्वेनोपलभ्यमा
नत्वाद्धारादिवत्कर्मभूते च वेदनाभावरूपत्वाच्च सा आश्रयो न तु ज्वलपाकवद्वेदनासमाना
श्रय एव तत्संस्कारः स्मृतिसमानकाल एवोपलभ्यमानत्वाद्वेदनाविषयस्तन्निमित्त वि

हाभिन्नमात्मानं मन्यमानः संतप्यते जनस्तन्निमित्तकवेदनासंस्कारस्मृतिर्दुःखं च देहाभिमानमनुपलभ्यते न २२
देहाभिमानहीनावस्थायां देहश्चोपलभ्यमानत्वाद्दुःखोपलब्धिकर्मैव नोपलभ्य आश्रय इति संघातस्यैव वेदनादि
र्नासंहतस्य साक्षिण आत्मन इति निरपेक्ष एवात्मेति एवं निरूपितेऽर्थे विद्वत्संमतिमाह नयाचोक्तं रूपे

सं० तिथिवारं च नक्षत्रं लग्न प्रहर मेव च ॥ अष्टभिस्तु हरेद्भागं शेषं तु फलमादिशेत् ॥ द्वयाग्निर्देवताबाधा पितरौ नेत्रदंतिनः ॥ षट् चतु भूतबाधा च नबाधा एक पंच के ॥ ७ ॥ प्रश्न ॥ प्रश्नाक्षरं षट् गुणितं च स्काभिश्च समन्वितं ॥ मुनिभिश्च हरेद्भागं शेषं तु फलमादिशेत् ॥ पंचकं च रिक्ता सिद्धिः षट् चतुर्थे दिनांतरं ॥ त्रि सप्तमे कलाभस्यान्न तु सप्त द्वितीयके ॥ ८ ॥ अंक प्रश्न ॥ नव एक पंच तत्वरितं वदंति ॥ अष्ट द्वितीयं न च [illegible] कार्ये सिद्धिः सप्त त्रयं का कथयंति वार्ता रसाश्च वेदा घटिका त्रयं च ॥ ९ ॥ पंथा प्रश्न ॥ तिथि प्रहर संयुक्तं तारका वार मिश्रितं ॥ अष्टभिस्तु हरेद्भागं शेषं तु फलमादिशेत् ॥ एके नैत त्र संस्थाप्य द्वाभ्यामागम्यते स्फुरवं ॥ तृतीयं चार्धमार्गे च चतुर्थे ग्राममादिशेत् ॥ पंचमे पुनरावृत्तिः षष्ठे व्याधि समाचरेत् ॥ शून्यं शून्यं विज्ञानीयात् पंथा प्रश्नस्य लक्षणं ॥ १० ॥ शिंकापल्ली ॥ तिथि

थि

अथ प्रश्न ॥ रोगीप्रवासी ॥ स्वरे धने व्यये क्रूरे लग्ने मृत्युकारि योराशी ॥ प्रवासीशीघ्र
मायातु रोगी च यममंदिरे ॥ १ ॥ केंद्रत्रिकोणे शुभ मध्य हे षु पापेषु केंद्राष्टमवर्जिते
षु ॥ सर्वार्थसिद्धं प्रवदेन्नराणां विपर्ययेर्थेषु विपर्ययेयस्यात् ॥ २ ॥ अथ होरा ॥ अर्कः शुक्र
श्च बुधश्चंद्रो मंदो जीव धरासुतः ॥ यथा वारा प्रपद्यंते तथा होराः प्रकीर्तिताः ॥ ३ ॥
शिंकपाहाणे ॥ विप्रीतं स्थीर दूरं च लाभो मध्य प्रश्न चिंतितं ॥ हानिः शून्यं च यम
तो रविवारादि शुक्र मात् ॥ ४ ॥ होता क्षितीवर पाहात्मणवाकुलाने ॥ हाता चंडेशु
णगणा कर अंगुलाने ॥ होती स्यात मिळ वाह्नि सक्षकाला ॥ भागाष्टदे उनिव
दा फल प्राप्ति याला ॥ एकाशा मूत्यकदुसन्याशुभ मसाग स्याहे ॥ तीआसमेटि
चव थ्यागमन प्रवाहे ॥ पाचास भोजन पाहास्थि रतार साला ॥ सातासि
लाभ धन घात असे बु सला ॥ ५ ॥ चर लग्ने ॥ चरे मेषे वृषे स्थीरं मिथुनेद्वि
स्वभावजः ॥ अनुक्रमेण गण्यते त्रीणि त्रीणि पुनः पुनः ॥ ६ ॥ प्रश्न । लिख्य

सं०
६

बुधः शुक्रः रविर्मासंमासंमासार्धतः कुजः॥ गुरोर्द्वादशमासस्तु त्रिंशन्मासं शनैश्चरं॥ रा
होरष्टादशश्चैव केतोश्चैव यथाक्रमं॥ ४६॥ ॥वास्तुप्रवेशान स्तु॥ वत्के भूरवि
भास्वरे त्रासमये कुंभे ग्निदाहः रुलाभ व्यामुद्र सनं स्थितामेये गलाभः
कुलाप श्चिमे॥ श्रीर्विदा कलिस्तरे युग मितागर्भे कुविना शो गुरु
रामास्थैर्यमस्थिरत्वम नका कंठे भवे सर्वदा॥१॥ अजतुलधन
कार्य विलंबं॥ मकरश्चिरे कर्क केनाशः॥ हरिबलन धनकुंभे सिद्धिः॥
69 कन्यामीनमिथुनयोः फलं शीघ्रं॥२॥ प्रश्न॥

६

नवान्नं स्याच्चरक्षिप्रमृदुभे सत्तनौ शुभं ॥ विना नंदा विषघटि मधुपौषार्कि भू
मिजान् ॥ ४० ॥ पौष्णाश्विनीश्रवणवासवहस्तचित्रापुष्योत्तरैंदवपुनर्वसुरो
हिणीन्च ॥ वारे बुधेज्यभृगुचंद्रमसि द्विजेभ्यः पूर्वं प्रदा स्यान्नवमन्नमाद्य ॥ ४१ ॥
घबाड ॥ सूर्यभाद्गणये चांद्रं त्रिगुणं तिथिमिश्रितं ॥ सप्तभिस्तु हरेद्भागं त्रिणि
शेषं घबाडकं ॥ ४२ ॥ हैवरं ॥ सूर्यभाद्गणये चांद्रं तिथिवारसमन्वितं ॥ अंक
भक्तं स सप्तशेषं हैवरं सिद्धिदायकं ॥ ४३ ॥ त्र्यंकं ॥ तिथिवारं च नक्षत्रं पकं कृ
त्वा त्रिधा पयेत् ॥ यमैः २ रामैः ३ स्तथा वेदैः सप्ता ० ९ ८ रस ६ भाजितैः ॥ आ
दिशून्यं भवेद्दुःखं मध्यशून्यं महद्भयं ॥ अंत्यशून्यं भवेत्पीडा त्र्यंको विजयी
भवेत् ॥ ४४ ॥ हस्तः पुष्य पुनर्वसू शततभिषक् स्वाती तथा रोहिणी रेवत्युत्तरभात्र
यं च हरिभं मूलं धनिष्ठाश्विनी ॥ कन्याकुंभवृषालिसिंहधनुषो रिक्तां तिथीं वर्जयेद्द्वा
राजीवसितेज्यमंदरवुजेष्वंगंहि (?) प्रतिष्ठाः शुभाः ॥ ४५ ॥ इति स्तंभ ॥ अथ ग्रहदिनप्रमाणं

॥ उद्देश्यवान् ... समानाधिकरण...
...धर्मविशिष्टवान् ... ॥२

तर्कःसं॥ भावश्चतुर्विधः॥ प्रागभावः प्रध्वंसाभावोऽत्यंताभावोन्योन्याभावश्चेति॥ गंध
वती पृथिवी॥ सा द्विविधा नित्या अनित्या च॥ नित्या परमाणुरूपा॥ अनित्या कार्य
रूपा॥ पुनस्त्रिविधा॥ शरीरेंद्रियविषयभेदात्॥ शरीरमस्मादादीनां॥ इंद्रियं गंधग्रा
हकं घ्राणं नासाग्रवर्त्ति॥ विषयो मृत्पाषाणादिः॥ शीतस्पर्शवत्य आपः॥ ता द्वि
धाः॥ नित्या अनित्याश्च॥ नित्याः परमाणुरूपाः॥ अनित्याः कार्यरूपाः॥ पुनस्त्रि
10 विधाः॥ शरीरेंद्रियविषयभेदात्॥ शरीरं वरुणलोके॥ इंद्रियं रसग्राहकं रस ॥३॥
नं जिह्वाग्रवर्त्ति॥ विषयः सरित्समुद्रादिः॥ उष्णस्पर्शवत्तेजः॥ तद्द्विविधं॥ नि

ति

श्रीगणेशाय नमः॥ निधाय हृदि विश्वेशं विधाय गुरुवंदनं॥ बालानां सुखबोधाय

क्रियते तर्कसंग्रहः॥१॥ द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाभावाः सप्तपदा

र्थाः॥ तत्र द्रव्याणि॥ पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशकालदिगात्ममनांसि नवैव॥ रूपर

सगंधस्पर्शसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वगुरुत्वद्रवत्वस्ने

हशब्दबुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काराश्चतुर्विंशतिगुणाः॥ उत्क्षे

पणापक्षेपणाकुंचनप्रसारणगमनानि पंचकर्माणि॥ परमपरं चेति द्विविधं सा

मान्यं॥ नित्यद्रव्यवृत्तयो [redacted] विशेषास्त्वनंता एव॥ समवायस्त्वेक एवा॥ अ

दनुमंत्र्यतिलोसीतिमंत्रेण तिलानावपति प्रतिपात्रं मंत्रावृत्तिः ॥ ततः पा
त्रेषु गंधमाल्यादि क्षिपेत् ॥ सव्यं कृत्वा अस्मत्पितरिदत्ते अर्घ्यं स्व
धा ॥ अस्त्वर्घ्यो ॥ या दिव्या इति जपित्वा ॥ पितृभ्यः इदमर्घ्यं दत्तं न मम ॥
अस्तु दत्तं ॥ एवं पितामह प्रपितामहयोः ॥ अर्घ्यशेषोदकं पितृपात्रे नि
क्षिप्य ॥ तेनोदकेन पुत्रकामः स्वमुखं अवमृज्य ॥ तत्पात्रं पितृणामुत्त
रदेशे स्थाप्य ॥ सैवन्याग्निल्लान्कुर्यात् ॥ प्राचीनावीती ॥ गंधमाल्यधूप
71 दीपाच्छादनांतैः पंचोपचारैः पूजनं कर्तव्यं ॥ प्रत्युपचारैः पुनः पुनरुदकं
दत्वा ॥ ततः अग्नौकरणं ब्राह्मणहस्तस्य परिसमूहनपरिस्तरणपर्युक्ष
णं ॥ घृतात्क्तमन्नमादाय ॥ अवदानधर्मेण ॥ प्राचीनावीती ॥ सोमाय पि

सू॰आ॰सं॰ रुधंतामिति ॥ पितः अभ्यंक्ष्वेत्यभ्यंजनं दद्यात् ॥ अंक्ष्वइत्यादि अंजनं ॥
एतद्वः पितरो वास इत्यनेन दशासूत्रं ऊर्णास्तुकां वा वासार्थं ॥ पंचाश
३ द्वर्षाधिकश्चेल्लोमानि दत्वा ॥ अत्र पिंडपूजनं नोक्तं ॥ तथापि शिष्टाचा
रात्सव्येन पूजनं कर्तव्यमेव ॥ अथैनानुपतिष्ठेत ॥ प्राचीना० ॥ परेतन पि
तर इति पिंडान्प्रवाहयेत ॥ सव्यं ॥ असोमपाश्चेति मंत्रेण देवब्राह्मणपुर राम
तः विकिरं दत्वा ॥ प्राचीना० ॥ असंस्कृतेति मंत्रेण पितृपूर्वतः प्रकिरान्नं ३
दत्वा ॥ यद्वा तूष्णीं विकिरेत् ॥ ततः दक्षिणां दद्यात् ॥ यन्मेग्विल्लेकृतपा
त्रमुद्दृस ॥ ओं स्वधोच्यतामिति भवंतो ब्रुवंतु ॥ ते च ओं स्वधा ॥ पितृ
न्याचेत् ॥ दातारो नोभिवर्धंतां वेदाः संततिरेव नः ॥ श्रद्धा च नो मा व्यग

मद्धा हु धेयं च नोस्तु॥ अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि॥ याचितारः
श्च नः संतु मा च याचिष्म कंचन॥ एष पितृयज्ञः॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु॥
अत्र संक्षेपानुष्ठानेमूळ महावृत्तिः॥ अस्मत् गृह्योक्तेति कर्तव्यता मा
त्रमेव कार्यं न शास्त्रांतरं दृष्ट्वा विस्तरः कार्यः॥ मनुरपि॥ सत्क्रियां देशका
लौ च शौचं ब्राह्मणसंपदं॥ पंचैतान्विस्तरो हंति तस्मान्नेहेत विस्तरं॥ इति
13
बह्वृल्पं वा स्वगृह्योक्तं यस्य कर्म प्रचोदितं॥ तस्य तावति शास्त्रार्थे कृ
ते सर्वः कृतो भवेदिति गृह्यविदुः॥ श्रीरस्तु॥ तातांबात्रितयं सपत्नजं॥
१॥ आ अप्तगोत्रये॥ १॥ पितृवंशोमृताः॥ २॥ अस्मिपत्र॥ ३॥ उत्पन्नकुलं॥
नहि तिष्ठंतु॥ ४॥ अत्रापितरां॥ श्री॥ अस्य शाको ब्रह्मार्पणविधिना श्राद्धं

कुर्यात् ॥ तदुक्तं पद्मपुराणे ॥ ब्रह्मार्पणेन विधिना कुर्याद्भक्तिमान्सु
तः ॥ निमंत्र्य ब्राह्मणान्सम्यक् तेषामेकैकं वा यथाविधि ॥१॥ पादप्रक्षाल
नं कृत्वा पीठादावुपवेश्य च ॥ परिविष्य यजेदन्नं ब्रह्मार्पणविधानतः ॥
॥२॥ गोविंदं पुंडरीकाक्षं गंगां कावेरीं गयां ततः ॥ गदाधरं स्मरेद्भक्त्या श्रा
द्धे सा पुण्यहेतवे इति ॥३॥ अथ प्रयोगः ॥ यथाशक्ति ब्राह्मणान्नि
मंत्र्य ॥ संकल्प्ये पितृनुद्दिश्य एतेषां तृप्त्यर्थं अमुकश्राद्धं सदैवं ब्र
ह्मार्पणेन विधिनाहं करिष्ये ॥ विप्राणां पादप्रक्षालनं कृत्वा पीठे राम
पवेश्य ॥ अर्घ्यावाहनवर्जं देवपितृपूजां विधाय पात्रेन्नं परिविष्य सा ८
वित्र्याप्रोक्ष्य विश्वेदेवेभ्यः इदमन्नं अमृतरूपं परिविष्टं परिवेक्ष्य

श्रा०प० श्रीमत ॥ आह्वानं स्वागतं चार्घ्यं विना चपरिवेषणं ॥ विसर्जनं सौमनस्यमा
शिषं प्रार्थनां तथा ॥ १ ॥ विप्रप्रदक्षिणं चैव स्वस्तिवाचनकं विना ॥ पि
५ त्र्यमन्यत्सकर्तव्यं प्राचीनावीतिना सदा ॥ २ ॥ देहद्वपवित्रे मंजुनी दैवे कर्म
णि योजयेत् ॥ विभज्य द्विगुणी कृत्य त्रीणि त्रीणि चपेत्के ॥ ३ ॥ अन्वाच्य
दक्षिणं जानुं प्राग्वादवो प्रदक्षिणं ॥ यज्ञोपवीती स्वाहेति दैवं कुर्यात्सदै
स्तथा ॥ ४ ॥ प्राचीनावीतिना पित्र्यं सव्यजानुनिपातिना ॥ दक्षिणास्येन कलेच
७५
मप्रदक्षिणतस्तिलैः ॥ ५ ॥ देव्यर्चा दक्षिणा दिस्था स्वादजान्वं समर्धभि ॥ राम
शिरोस जानु पादेषु वामांगोदेषपेत्के ॥ ६ ॥ पितृभ्यो निखिलं दद्यो स्व ८
धाकारेण सर्वदा ॥ अक्षय्यमासनं चैव वर्जयित्वा प्यमेव च ॥ ७ ॥

माणं चाल्पेः स्वाहा हव्यं न ममेत्येवं ततः नामान्युच्चारपूर्वकं पितृ
भ्यो निवेदयेत् ॥ कव्यं न ममेति मंत्रोयं ॥ ब्रह्मार्पणं जल ॥ धिना ॥
इत्यादि पितृस्वरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रीयतामिति संकल्प्य ॥ बाल्क
मुच्चार्य भुक्तवद्भ्यो यथाशक्ति तांबूलं दक्षिणां च दत्वा ॥ गोविंदपुं
गंगा डरीकाक्ष कावेरी गया गदाधरं च स्मृत्वा ॥ संकल्पास्सिद्धिरस्त्विति भ
वंतो ब्रुवंत्विति वाचयित्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा ॥ वैश्वदेवादि भोजनांतं पू
र्ववद्दिति ॥ इति ब्रह्मार्पणविधिना श्राद्धं ॥ इति श्राद्धमंजर्यां हेमाद्यापरार्कः ॥
धृते वाप्यथवोदके भूमौ यो निक्षिपेद्बलिं ॥ तदन्नं निष्फलं याति निराशैः पितृभि
र्गतैः ॥ १ ॥ केचिदाज्येन कुर्वंति तन्न पायसान्नेन तथाज्येन माषान्नेन तथैव च ॥
न कुर्याद्बलिदानं तु [illegible] ॥ श्राद्धांगतर्पणं तु यथोक्तविधिना
कुर्यात् ॥

वारदिशायामंनक्षत्रंचैवयोजयोत्॥अष्टभिस्तु हरेद्भागंशेषंतु फलमादि
शेत्॥नाशंघातंतथालाभंसंतोषंजयमेवच॥उत्साहहानिमृत्युश्च शिंका
पल्लीवजंबुका॥११॥अथ॥धान्यलक्षण॥केटकेसविता सिद्धि॥रियंगुंशशिभू
षणे॥रीरीरेभूमिजोनाशो॥गोपुरेजेसुखंभवेत्॥लोंगेलैवाकूपलोराज्य॥
गोरायैशुक्रउत्तमे॥मंदः पेरोंगोनाशः स्यात्॥केलोरोराऊबंधने॥रोगो
केमरणंकेतु॥दृष्येतेग्रहभाषितं॥अथशरवणलावणे॥तिथी५धु५नागा८द्रि७गिरी७धु५
वारिधि४गर्जो८द्र८दिकु१०पावक३दिकूच१०भास्करा१२॥मुनी७भ८संख्याप्रतिपत्तिथेः क्रमां
नाड्योविषंस्याद्घटिकाचतुष्टयं॥१॥इतितिथिविषं॥विंशा२०श्रुतु४द्र्यौ दशा२२दिकूच१०शै
ला७बाणाश्व५तत्वानि२५यथाक्रमेण॥सूर्यादिवारेपुपरंविषाख्यंनाड्योविषंस्याद्घटिका
चतुष्टयं॥२॥इतिवारविषं॥तत्वा२५कौ१२दिवसा१५कृति२२मुनि७दशा१० घस्रा१५
दस्रा२०षोडशा१६घस्रा१५दिङ्नव९रुद्र११दिङ्१०मुनि७नगा७बाणा५द्रि७दिकू१०

भास्कैराः।। आशा १० बाण ५ शिलीमुखा ५ नव ९ गजा ८ सूर्या १२ दिना १५ न्यम्बिमाकु संज्ञा द्विघ्नत ४
उर्ध्वकाल घटिका नाड्यश्च तस्तो विषं।। इतिनक्षत्रविषं।। अंबुवल्ली शिरोवल्ली नागवल्ली दिवालिका
।। गुडुश्चैवंद्वीरक्तवल्ली सप्तवल्याः प्रकीर्तिताः।। ३।। न्यग्रोधः केतकी वेणुकारो वैकंकतस्तथा।। नि
र्गुंडी चैव धात्री च सप्त काष्ठाः प्रकीर्तिताः।।४ जंबुकं धावयेन्निंबं श्रीपर्णकंदबं तथा।। पालाशं खादि
रं चैव रविवारादि षुक्रमात्।।५।। क्षेत्रात्बहिः ग अप्रदक्षिणि तू फिरावे।। तिन प्रदक्षिणा करून खु
टपुरावा।। तिथिवारशुभाशुभ आत्मिक वाएक अष्टोदश भागडाः।। आसहि ल

तयंत्रितयंन्यसेत्॥ २१॥ दिनकरार्किंतमःकुजकेतवोकृतभुजोनशुभाः स्ति
तरेशुभाः॥ दहनचक्रमिदंप्रविलोक्यतांहवनकर्मणिसर्वसमृद्धये॥ २२॥
ग्रहवैरं॥ अर्कमंदासदावैरंकुजमंदस्तथैवच॥ गुरुशुक्रःसदावैरंवैरंचबुध
सोमयोः॥ २३॥ स्वर्क्षोच्चेंदुरवत्लास्त्रिस्वारिषुशुभाःसप्ताद्यगोज्ञःपुनश्चा
पुत्राद्यायधर्मेमृकुशुकविस्वास्तत्रिकोणेगुरुः॥ सौम्यैर्व्यंत्ययसमेरविलाभवग
ताशुक्रेनवेषुद्विगश्चंद्रोथोनिजभाद्युभंनवहृत्तं व्यद्रीषुशेषंनसत्॥ २४॥
स्थितिग्रह॥ कुत्सग्रह॥ त्रिषट्दशायेषुशुभश्चसूर्ये॥ एकत्रिषट्सप्तदशा
यचंद्रः॥ त्रिषट्खरुद्राकुजमंदराहु॥ त्रिवेदषष्ठाष्टशुभश्चसौम्यः॥ द्विपंच
सप्तानवरुद्रजीवेजन्मस्थशैलादशमेषुशुक्रः॥ ज्ञेयंनराणांशुभखेचरा
णांशुभाशुभंगोचरबालबोधः॥ २५॥ ग्रहस्थाने। तनुधनसहजसुह

सं० सुतरिपुजायामृत्युधर्मकर्मआयव्ययः॥ २६॥ आलीजाल॥ सूर्यभा
४ द्रूणयेच्चांद्रंसप्तभिर्भोगमाहरेत्॥ चत्वारोभ्यंतराज्ञेयाज्ञीणिबाह्यप्रकी
र्तितः॥ २७॥ चूलिचक्रं॥ पंचपंचत्रिभिःपंचषड्द्वादयमकंभात्॥ कष्टं
लाभंमृतिःसौख्यंदारिद्र्यंपरफहानिकृत्॥ २८॥ हर्म्यचक्रं॥ स दुष्टा
क्ष न्यर्कभात्त्र्यब्धियुगनगनगाक्षीणिभान्युच्चकेकामतिथ्यादयलग्नेस्थित
मगसमकंपंचकृहम्येउ्रूस्तेत्॥ कुंभेर्केक्षाद्दसत्तसछरवस्कवस्कषट्
क्रमात्स्यात्प्रवेशेयानेकीद्रुगशेषेत्र्यरिखयममितेचाडकःकश्चिदेत्
त्॥ २९॥ अथघटिकाप्रमाणं॥ मीनेमेषेचतुर्नाड्यासार्धाश्चवृषकुं
भयोः॥ मकरेमिथुनेपंचशेषाःसार्धाःप्रकीर्तिताः॥ ३०॥ लग्नकर्मी॥
मीनेमेषेपलान्यष्टौनवकेवृषकुंभयोः॥ मकरेमिथुनेद्विकुचशेषाक ४

द्राः प्रकीर्तिताः॥ ३१॥ दिनमान॥ पलं पले पला निस्युः पला निच पले पलं॥
मकरादिषु संयोज्यं वियोज्यं कर्कटादिषु॥ ३२॥ गणपाहावे॥ देमरामदमंदेरे
रारामभमदरादरा॥ देराराममदेराराभमदेत्ति गणत्रयं॥ ३३॥ नक्षत्रकोठपडले॥
शीर्षे त्रीणि मुखे त्रयं च रविभादेकैकभं स्कंधयोरेकैकं भुजयोस्तथा करतले
धृष्ण्यानि पंचोरसि॥ नाभौ गुह्यतले च जानुयुगले चैकैकभं विन्यसेत्तूष
ड्ऋक्षाणि भवंति पादयुगले जन्मर्क्षतो वै फलं॥ ३४॥ तत्फलं॥ चरणस्थितेन
ऋक्षेण स्वल्पायुर्जायते नरः॥ जानुस्थितेन ऋक्षेण विदेशीगमनं भवेत्॥
गुह्ये च परदारी च अल्पं संतुष्ट नाभिके॥ हृदये च यशोन्न पति पाणिभ्यां त
स्करो भवेत्॥ मुखे मिष्टान्नभोजी च पट्टबंधं तु मस्तके॥ ३५॥ अथ स्त्रीपत
नं॥ शीर्षे सप्त मुखे त्रीणि द्वौ स्तनौ च तु भ्रुवः हृदये त्रीणि नाभौ त्रीणि त्रीणि गु
ह्ये प्रदापयेत्॥ तत्फलं॥ शीर्षे सतापिना चैव मुखे मिष्टान्नभोजनी॥ स्तनौ

सं० द्वौ भर्तृकामे च हृदये सौख्य सुंदरी॥ नाभौ संतुष्टये नारी गुह्ये स्यात्सरद्धारिणी॥ ८६॥
५ अथ दशाफलं॥ तनुनयसितजा याता यधायासटासानरइति नवानांभास्करा
दिक्रमेण॥ इनशशिकुजराऊजश्चिमंदज्ञकेतुभृगुज इति नवानां कृत्तिकादि
क्रमेण॥ ८७॥ कादिनव॥ टादिनव॥ पादिपंच॥ याद्यष्टौ॥ ५।२।०।७।१०।१।तौ०
॥१६।१९।१७।७।२०॥ [redacted] ॥ अथ जातके॥ अश्वगजमेषसर्पोसर्प
श्वानबीडाकमेषमार्जारः अखुआखुपशुमहिषीव्याघ्रोमहिषीपुनर्व्याघ्रः
॥मृगमृगीकुत्तीरकपयोनकुलयुग्मं वानरो हरिस्तुरगः सिंहपशुदंतिश्चक्र
मशोभो. नानामियं योनिः॥ ८८॥ हर्म्यचक्रं॥ सदृष्टान्यर्कभात्र्यब्धियुगनग
नगाक्षीणि भान्युक्षनक्षेकाक्षे तिथ्याढ्यलग्ने क्षितमगसमकं पंचकं हर्म्य
उ... स्तू॥ कुंभेकेक्षादृसत्ससछरवसवसकषट्क्रमात्स्यात्सवेशे यानेकौ
ढ्रेगशेषेत्र्यरिरखयमसितेनाढ्यः कन्धिदेनतु॥ ८९॥ अथ नवान्नप्राशनं० ५

निष्टेर्वस्य कृतं प्रयाणं फलं लभे छी घ्रमु पैलु शीघ्रं ॥ १७ ॥ वर्जीत ढके घटी॥
कृत्तिका मेकु विंशत्याभरणी सप्तनाडिका ॥ स्वाती सर्पविशाखार्द्रा चित्रा गुल्मे
मुषंज मुर्दश ॥ मघा एकादशी प्रोक्ता त्रीणि पूर्वाणि षोडश ॥ पूर्वे भागं परि
त्यज्यशेषंगमनमुत्तमं ॥ १८ ॥ अंकणरवावयावें ॥ सूर्य क्षाद्र सभेर धस्थे
लग्नतैः पाको रसैः षड्रसैः श्री षैयुग्मैंतिश वस्यदहनं मध्ये युगैः सार्थे
भिः ॥ भागाशादिषु वेदभिः स्वमुहृदां स्यात्संगमो रोगाभिः काथादेः करणं
सुखं च गदितं काष्ठादि संस्थापनं ॥ १९ ॥ अग्नि आकृतपाहावि ॥ सैका
त्तिथिर्वारयुता कृता गाः शेषे गुणेभ्रे भुवि वह्निवासः ॥ सौख्याय होमे शशि
युग्मशेषे प्राणार्थनाशो दिवि भूतले च ॥ २० ॥ तरविड्गुभास्करि चंद्रमा
कुजसुरेड्य विधुंतुद केतवः ॥ रविभतो दिनभं गणयेत्क्र माल्लतिरवगांत्रि

सौख्यं वामदृष्टार्थसिद्धिः॥ १२॥ पादछायामुहूर्तं॥ अष्टौ पादां बुधेस्य नेव
धरणिसुते सप्त जीवे पदानि ज्ञेया एकादशी केंद्रोशिशनि भृगुजे सर्धं चत्वारि
पदाः॥ तस्मिन्काले समुहूर्ते सकलगुणयुते कार्यं सिद्धिं च लाभं तस्मिन्वं चां
गशुद्धौ न च खचरबलं भाषितं गर्ग्यमुख्यैः॥ १३॥ राश्याधिपतिः॥ सिंहस्या
धिपतिः सूर्यश्चंद्रः कर्कटकेश्वरः॥ मेषवृश्चिकयोर्भौमः कन्यामिथुनयोर्बु
धः॥ धनुमीनद्वयोर्मंत्री तुलावृषभयोर्भृगुः॥ मकरे कुंभराशौ च नायकः
सूर्यनंदनः॥ १४॥ गमनासवर्ज॥ त्रीणि पूर्वा मघा ज्येष्ठा भरणी जन्मकृत्ति
का॥ सर्पस्वाती विशाखार्द्रा चित्रा गमनवर्जयेत्॥ १५॥ प्रयाणनक्षत्र॥ अ
श्विन्यां मैत्र रेवत्यां मृगमूलपुनर्वसू॥ पुष्यश्रवणतो हस्तः प्रस्थाने कीर्तिदः फ
भं॥ [illegible] मृगाश्विनी [illegible] च मूलं॥ धनि

सं० येभाद्रपण्यतेशशी॥ पंचपंचचतुर्दिक्षु मध्येमेदिस्तथैवच॥ बहिरेकंमनुष्ये
द्रेचहीयते॥ पूर्वेश्रियमवाप्नोति दक्षिणेवायुकीटनं॥ पश्चिमे धान्यहानिस्या
२ धान्यवृद्धिस्तथोत्तरे॥ मेढेचविपुलंधान्यंबहिरेकंविनाशनं॥ मनुष्ये
बहुलाभंचखलचक्रंविधीयते॥ ९ ॥ चंद्रकोठे॥ मेषेचसिंहे धनपूर्वे
भागेवृषेचकन्यामकरेचयाम्ये॥ इंद्रेतुलेकुंभ गतेप्रतीच्यांकर्को
लिमीनेदिशिचोत्तरस्य॥ १०॥ सन्मुखोअर्थलाभायदक्षिणेसु
खसंपदा॥ पृष्ठेचमरणंचैववामेचंद्रधनक्षयः॥ ११॥ कार्कार
कुं॥ रविगुरुदिनपूर्वेसोमशुक्रेचयाम्ये॥ जलधिशमपिभौमेचोत्त २
रसौरीसौम्ये॥ भगितिदिनसमस्यापिया राकालराहुर्दिशानांहरतिसकल

संग्रह — श्रीगणेशायनमः॥ सजयतिसिंधुवदनोदेवोयस्मात्पंकजस्मरणंवासरमणि
रिवतमसांराशिंनाशयतिविघ्नानां॥ वक्रतुंडमहाकायकोटिसूर्यसमप्रभ॥
२ निर्विघ्नंकुरुमेदेवसर्वकार्येषुसर्वदा॥१॥ हेजिह्वेरससारज्ञेसर्वदामधुरप्रि
ये॥ नारायणाख्यपीयूषंपिवजिह्वेनिरंतरं॥२॥ उत्तमनक्षत्रे॥ मघामृग
शिरोहस्तःस्वातीमूलानुराधयोः॥ रेवतीरोहिणीचैवउत्तराणांत्रयंतथा
॥ आवाहेचविवाहेचविद्यासंग्रहणेषुच॥ वापयेत्सर्वबीजानिगृहंश्रा
मंप्रवेशयेत्॥३॥ अमृतयोग॥ आदित्यहस्तेगुरुपुष्ययोगेबुधानु
राधाशनिरोहिणीच॥ सोमेचश्रवणंभृगुरेवतीचभौमाश्विनीचा
मृतासिद्धियोगः॥४॥ मृत्युयोग॥ स्यजरविमनुराधाउत्तराषाढ
चंद्रेशतभिषमपिभौमेचांद्रजेचाश्विनीच॥ मृगशिरगुरुवारेसा

पंचैवं च शुक्रे ॥ रविसुतमपि हस्ते मृदुयोगा वदंति ॥ ५ ॥ गोकर्म ॥ मं
दं दुज्ञादिनेषु मूलभरणीचित्रोत्तरक्षत्रये ॥ रोहिण्यांश्रवणादल्लाष्टम
तिथौ वा ॥ ध्रुवक्षैरिक्तातिथौ ॥ भद्रासंक्रमासंहलग्नकुलिके पाते तथा
वैधृते ॥ नाशे पूर्णिमदर्शयोश्च दिवसे गोकर्म नैवाचरेत् ॥ ६ ॥ पेरावया
चा ॥ हस्तत्रये मघापुष्ये ह्युत्तरे रोहिणीद्वये ॥ धनिष्ठारेवतीयुग्मे तथा
४० मूलानुराधयोः ॥ शुभौ वारतिथौ श्रेष्ठा बीजो ज्ञिस्त्वथ राहुभात् ॥ अ
ष्टाग्नीदुं त्रयं चैकत्रयेंदु त्रिचतुष्टयं ॥ असद्धुभं क्रमाज्ज्ञेयं द्विक्षें फणि त्र
चक्रमं ॥ ७ ॥ धान्यछेदनं ॥ पूर्वोत्तरा मघाश्लेषा ज्येष्ठार्द्राश्रवणद्वये ॥
भरणीद्वितये मूले मृगे पुष्ये करत्रये ॥ धान्यछिदा शुभा रिक्ता हित्वा
भौमशनैश्चरौ ॥ ८ ॥ खलकरावयाचे ॥ खलचक्रं प्रवक्ष्यामि सू

मौमैर्के भ्रंशुजे मृघ्यागृह निर्वासक्षम्यनं गाढ्रुयानंदाजन्म दिनेषु संधि युगुल्ले नो तर्पणं स्यात्तिलैः॥ नोद्वा
हव्रत चौलहस्थिषु समावर्त्तौ कर्मासान्के मान्नोदुष्येतु मतो महालय गयापुण्याहतीर्थादिषु॥
॥१३॥ नाप्यांकान विसर्जनाग्निक्षतयो नो दक्षिणा नो सुरा पिंड मेलण द्वारभोक्तृ नियमो पार्वणे नो
नैमके॥ सांकल्प्येपि न पिंडदान विकिरो नोच्छिष्ट पिंडक्षया ह्वानामो नो करणा न नेजनकराष्ण्यानु
स्वधावाचनं॥ २॥ एकोद्दिष्ट विधौ च नाग्निकरणा ह्वानः स्वधा वाचका मंत्रान्युज विधानसं
स्रवसुराः पिंडेवनत्या ननु॥ एकाप्यैकपवित्रतास्ववीतं मिसाप च्छात सिंवरेद्दक्षये ह्युपातिष्ठ
तामिति विसर्गे चाभियुग्मस्यता॥ ३॥ पाकाभावेतु तीर्थगृहसु जननापत्सु मेनहे ल्ला वाप्या चा
हुतास्वतु स्त्री द्विगुणम परान्नेतु पाकेन नेष्ठनू॥ नापो शानां च गाहविहु चनन्च यथा सौरव्ययु
ग्जुषत्वक्षि प्रश्नो चामेन पिंडाः करदृहयनहे ल्लिपिंडो विकल्पः॥ ५॥ तीर्थश्राद्धाहनाग्नौ करण
विकिरद्विगोषद्गिवं धत्तासिप्र ... पूर्तीर्णा सिंहतौ॥ पिंडाः सयाव

सक्तिं गुडगुड तिलपिण्याककैः पायसैर्वा क्षिप्यासो गोजविप्राऽनलपयासि पयस्येव तीर्थे विस
३ र्ज्यीः ॥५॥ प्रसवे बिल्वमात्रं तद् द्विकुष्टथुल्लं द्वादशाहात्स्रपिंडीकृत्ये पोंतदशाहे वाति पृथु
लमितो निर्वपे पिंडमेकं ॥ पर्वण्युक्तैः कपित्थामलकबदरश्रामीपत्रवैः कुकुंडैः स्कन्यानू
रा न्या प्रदद्यात् दिनरकरयुजा पाणिना दक्षिणेन ॥६॥ नंदानंगा कुंभुक्ताक्षितिसुतभ
रणी रोहिणी रेवती पुपित्र्या श्लेषा त्रिजन्मस्ववनविष्वयोगादि मन्वादिपाते ॥ सकौ
तौचापि पिंडान्निहन्निनिपच्छुन्यात् सुत्रमित्रायुरर्थैः श्रोसेतनतयुक्तेन दिनरजनितेव
तनैतन्निविषि ॥७॥ नौ [illegible] होऽध चूडासुतजानेषु समाधिर्घिमासानुक्रमेणनेह
च्ये तमेतपक्षक्षयतिथिमलिपुण्याहतीर्थवायायों ॥ श्राद्धागारेश्व पाकोसजपाति
त[illegible]चरक्षौलकुष्मानुवरयाऽदयाविदृ स्करस्त्रीजात पलसनकुंकुंददर्व्यंगमूसाः ॥१

॥८॥ छत्रं पादत्राणं चित्रारत्नानि विविधमयः केशाकीटास्थिदुष्टं वर्ज्यं स्याद्यं च दष्ट्याद्युपहतमथ
वा मंत्रवत्सक्रिया स्यात् ॥ अर्कागंधोन्मगंधं हयरिपुकनकं केतकीकं च नारं जातीसैरीषकं
दक्वरसमथरक्तबर्बरी बिल्वयोश्च ॥९॥ मल्लीं गंधमर्घ्यं कारस्तु खवसनो धत्तमाद्येश्च
धूपं दद्या गंधपदानं सकुशाकरकलंबा तिबंदया निराशाः ॥ वर्यामाकीः कोद्रवोद्दालकच
णकाः कुलिसाम सूराश्चे निष्पावाढकौ या वना लीन्दपपदसहिताः सर्षपा राजमाषाः ॥१०॥
कूरमांशलं बुशिग्रु गजस्तुरखकथकं केचनारं कपित्थं बिल्वं दंताकमुश्चैः सितमथ कापि
कंसकरंजं कलिंगं ॥ गांधारी सर्षपं चाप्यथ शतकुसुमं नारविंदं च जीरं कर्णारकं च मूलं न
हि तमिह करीरं च वंशांकुरं च ॥११॥ माध्वीताव पिकारस्तपदमथो संकल्पदत्ताक्षणेपा
यं स्यात्स्यतिलोदकं श्रुतिमतो रक्षाविसैरक्षणं ॥ स्रष्टैः पाकसमस्थं गेमुधिगयाध्याचा

कारिका सनानिलक्षणो व्यस्तावाहनमर्घ्यदानमथगंधाद्यैर्द्विजानर्चयेत् ॥१२॥ पात्रं वा करयुग्म
२ ह्रिर रश्मि करणं ओष्ठ्यान्न मालं भवनं याग्यो व्यस्त जुषस्व पाठं भयो भूदानं पिंडकल्प
नं ॥ भुक्तः श्राद्धपरतो पिवामथुमती जल्पाथतत्प्रा स्थभोः शेषं किं क्रियतामिती यक
थनं येदु ष्छिवं भाग्भ्यो स्त्वितिं ॥१३॥ वृद्धीमाजनस्रोकव बर्हिरथ चोर्घ्यं तां च पिंडेजना
न्यं गोवासउपास्थितिश्च य जुषा मूर्जं पर इति श्रुतिः ॥ कौ वौ त्रो क्षितगो नवव्रसि
कथनं स्वरस्ति सयं दक्षिणाधाराशी गृहपात्र चालन विसर्गमावराअसमे ॥ राम
इति अनंतदेवकृत सर्वश्राद्धविधयः ॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ ९९

॥श्री॥पितृयज्ञमशात्वातु पित्रोरेवाब्दिकं यदि॥यज्ञोन्यः कुरुते पंचसयातिनवकंध्रुवं॥१॥कुरुते
ब्रह्मयज्ञं च श्राद्धात्पूर्वं म्रतेहनि॥निराशाः पितरस्तस्य श्राद्धं नंनलभंतिते॥२॥तर्पणंकुरु
ते पित्रोः श्राद्धात्पूर्वं म्रतेहनि॥निराशाः पितरस्तस्य सच गच्छेदधोगतिं॥३॥कुर्यात्पिंचमहाय
ज्ञानिकृते श्राद्धकर्मणि॥पित्रोराब्दिकए वाहुराचार्यःशौनकादयः॥४॥नकुर्याद्ब्रह्मयज्ञं च
श्राद्धात्पूर्वं म्रतेहनि॥पित्रोः श्राद्धं विधायाथ वैश्वदेवं बलिं विधं॥५॥हस्तेः प्रतानिपुष्पाणि
ताम्रपात्रेषु चंदनं॥गंगोदकं चर्मपात्रे निषिद्धं सर्वकर्मसु॥६॥अमावास्यारवौ श्राद्धेसं
क्रांते राहुसूतके॥उष्णोदकंनस्नातव्याविक्तबपुत्रपक्षयः॥७॥अमावास्यारवौ श्राद्धे मथनंक्रि
यते यदि॥नवनीतंतु मासस्यात्तत्क्रं रुधिरं भवेत्॥८॥दर्शे तिलोदकं पूर्वपश्चाद्द्योन्महा
लये॥क्षयाहनापरेपूर्वपरेहनि तिलोदकं॥ ... तुपरेहनि॥९॥शिलेरा ...

तदे पात्रे रोमकूपे चनिक्षिपेत ॥ तत्तिलं क्रिमितुल्यं च जन्तोर्यं रुधिरं भवेत ॥ ११ ॥ अंगु
ष्ठमूलदेशेनाङ्गुष्ठवा मध्यतो तिलं क्षिपेत ॥ तत्तिलं पुण्यपूतानि जलं भागीरथीसमं ॥
कर्पैश्चतुर्भिस्तु पलं प्रदिष्टं प्रस्थः पलैः षोडशभिः प्रदिष्टः ॥ १२ ॥ विसर्गं भूलकं चैव
अक्षय्यं पंक्ति कारणं ॥ करस्थशुचिरपोशानं पितृपूर्वाणि कारयेत ॥ १३ ॥ आवाहनं०
अर्घ्यमावाहनं चैव द्विजांगु० ॥ १५ ॥ स्वागते चाशीर्वचने० ॥ १६ ॥ दक्षिणावाहे क्षये वां
ते देवे मध्ये कुर्वते ॥ मलाल वेतु पिंडान् वैश्वदेवं चतुर्विधं ॥ १७ ॥ अंगस्तेभं गिरा
जं च तुलसी दाम वर्जितानां पर्कं तिल पुष्पं नय देवे पितृवल्लभाः ॥ १८ ॥

तांबूलं दंतकाष्ठं च यस्त्नेह स्नानभोजनं ॥ रसौषध्यपरान्नानि श्राद्धकर्त्ता विवर्जयेत्
॥१९॥ मंडलाम्मृर्वे तो द्यैः पित्र्यस्थ्यवतयोनरे ॥ कर्त्ता चैव तु भीशान्यामेव वमा चले
नस्मृतं ॥२०॥ नंदा रुद्रभगो वारि रोहिण्यां च त्रिजन्मसु ॥ रवयौ वृषपायां च कुर्याद्धपरप
क्षिकं ॥२१॥ नंदा स्व कामरव्यार भ ग्व ग्नि पित्तकालभे ॥ गंडवे व्यतिपाते च पिंडा त्यो
ज्याः सुतैषिभिः ॥२२॥ कृत्तिका मघा भरण्याग्नि पित्तकालनक्षत्राणि ॥ श्राद्धं श्राद्धहतस्ये
व च तु र्दश्यां मात्तालये ॥२३॥ द्वादश्यामेव कुर्वीत यत्तोरितिविनिर्णयः ॥ कन्यागते सवि
तरि दिनानि दश पंच च ॥ पार्वणेनेह विधिना श्राद्धं तत्र विधीयते ॥२४॥ अमावास्याक्षया
हे च प्रेतपक्षे तथैव च ॥ श्राद्धं सपिंडकं कुर्यात्तिथिवारं न शोधयेत् ॥२५॥ ७

श्राद्ध
२

अथमातामहश्राद्धविधिः ॥ हेमाद्रौ ॥ जातमात्रोपि दौहित्रो जीवत्यपि हि मातुले ॥ कुर्या
न्मातामहश्राद्धं प्रतिपद्याश्विने सिते ॥१॥ इयं च संगवव्यापिनी ग्राह्येति निर्णयदी
पेउक्तं ॥ प्रतिपद्याश्विने शुक्ले दौहित्रस्त्वेकपार्वणं ॥ श्राद्धं मातामह कुर्यात्सपि
ता संगवे सिते ॥२॥ जाक॰ तूले ॥ प्रातः संगवयोर्मध्ये याश्वयुक्प्रतिपद्भवेत् ॥
इति वचनात् ॥ अत्र सपितेति विशेषणात् जीवत्पितृक एवाधिकारी ॥ अत एव
पिंडरहितं कुर्यात् ॥ दौहित्रप्रतिपच्छ्राद्धं स्मृते पित्तारिलुप्यते ॥ तथा च नवमीश्रा रामः
द्धं स्मृते पित्तारिलुप्यते ॥१॥ + ॥ नंदाः प्रतिपत्षष्ठ्येकादश्यः ॥ अश्वः सप्तमी ॥ अरोभौमः ॥ ७

त्रिषेणाजित्ग्मुनायुत्कारेण दुश्च्यवनेन धृष्णुना॥ तदिंद्रेणाजयत तत्सहध्वं युधो नर
इषुहस्तेन वृष्णा॥ स इषुहस्तैः स निषंगिभिर्वशी संस्रष्टा स युध इंद्रो गणेन॥ सं
सृष्टजित्सोमपा बाहुशर्ध्यूर्ध्वधन्वा प्रतिहिताभिरस्ता॥ बृहस्पते परि दीया रथेन रक्षो
हामित्राँ अपबाधमानः॥ प्रभंजंसेनाः प्रमृणो युधा जयंनस्माकमेध्यविता रथा
नां॥ गोत्रभिदं गोविदं वज्रबाहुं जयंतमज्म प्रमृणंतमोजसा॥ इमं सजाता अनु वी
रयध्वमिंद्रं सखायो अनु संरभध्वं॥ बलविज्ञाय स्थविरः प्रवीरः सहस्वान्वाजी स
हमान उग्रः॥ अभिवीरो अभिसत्वा सहोजा जैत्रमिंद्र रथमातिष्ठ गोवित्॥ अ
भि गोत्राणि सहसा गाहमानो ऽदयो वीरः शतमन्युरिंद्रः॥ दुश्च्यवनः पृतनाषाड
युध्यो ऽस्माकं सेना अवतु प्रयुत्सु॥ इंद्र आसां नेता बृहस्पतिर्दक्षिणा यज्ञः पुर एतु
सोमः॥ देवसेनानामभिभंजतीनां जयंतीनां मरुतो यंत्वग्रे॥ इंद्रस्य वृष्णो वरुण

महा॰न्ना॰ स्वराज्ञं आदित्यानां मरुतां शर्ध उग्रं ॥ महामनसां भुवनच्यवानां घोषो देवानां
२ जयतामुदस्थात् ॥ अस्माकमिंद्रः समृतेषु ध्वजेष्वस्माकं या इषवः स्ता जयंतु ॥
अस्माकं वीरा उत्तरे भवंत्वस्मानु देवा अवता हवेषु ॥ उद्धर्षय मघवन्नायुधान्युत्स
त्वनां मामकानां महांसि ॥ उद्वृत्रहन्वाजिनां वाजिनान्युद्रथानां जयतामेतु घोषः ॥
उप प्रेत जयता नरः स्थिरा वः संतु बाहवः ॥ इंद्रो वः शर्म यछतु अनाधृष्या यथासथ ॥१५
अवसृष्टा परापत शरव्ये ब्रह्मसंशिते ॥ गछामित्रान्प्रविश मैषां कंचनोच्छिषः ॥
मर्माणि ते वर्मभिश्छादयामि सोमस्त्वा राजामृतेनाभिवस्तां ॥ उरोर्वरीयो वरि
वस्ते अस्तु जयंतं त्वामनुमदंतु देवाः ॥ यत्र बाणाः संपतंति कुमारा विशिखा इव ॥
इंद्रो नस्तत्र वृत्रहा विश्वाहा शर्म यछतु ॥ अप्रतिरथं कवचाहं ॥ त्वमग्ने रुद्रो अ २
सुरो महो दिवः ॥ त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे त्वं वातैररुणैर्यासि शंगयः ॥ त्वं

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ मालासंस्कारप्रारंभः ॥ अद्येत्यादि० स्वार्थ सर्वजपसिध्यर्थं मालासं-
स्कारं करिष्ये ॥ कुशोदकसहितपंचगव्यैः मालां प्रक्षाल्य ॐ ह्रीं अं आं इं ईं मित्यादि क्षकारान्ताः
मातृका अश्वत्थपत्रस्थापितमालायां विन्यस्य सद्योजातादिपंचमंत्रान् जपित्वा एतेषां
मध्ये प्रथमेन मंत्रेण पंचगव्येन शीतलोदकेन च मालां प्रक्षाल्य द्वितीयमंत्रेण चंदनादिवि-
घृष्य तृतीयेन मालां धूपयित्वा चतुर्थेन चंदनेन कस्तूर्यादिना लेपयित्वा पंचममंत्रेण प्र-
86 तिमणिमंत्रयेत् ॥ अघोरेति मंत्रेण मेरुं शत वारमभिमंत्रयेत् ॥ एतैरेव पंचभिर्मंत्रैर्मालां पू- भि
ष्टे स्तुतावसृजयेत् ॥ इति मालासंस्कारः ॥ यं त्वगात्मने हृदयाय नमः ॥ चं असृगात्मने
होमूले ॥ लं मांसात्मने कुकुदे ॥ वं मेदात्मने कक्षहृदये ॥ शं अस्थ्यात्मने हृदादिहस्तयुगले ॥
षं मज्जात्मने हृदादिपादयुगले ॥ सं शुक्रात्मने जठरे ॥ हं प्राणात्मने मुखे ॥ क्षं जीवात्म-
ने सर्वशरीरे ॥ मूलमंत्रेण प्राणायामत्रयं कुर्यात् ॥ ऋष्यादिन्यासपूर्वकं जपमाला-
मासात्रे वामहस्ते चानीय मूलमंत्रेणो वैरिकेन उदकेन अभ्युक्ष्य ॐ मां माले महामाये
महामाये सर्वशक्तिस्वरूपिणी ॥ चतुर्वर्गस्त्वयि न्यस्तस्तस्मान्मे सिद्धिदा भव ॥ अनेन

ग्रा.सं. गंधपुष्पाभ्यां संपूज्य ॐ अविघ्नं कुरु माले त्वं भितिमंत्रेण दक्षिणहस्ते नादाय स्वशिरसि
गुरु कंठे मंत्र हृदये देवं ध्यायन् हृदयसमीपे मालामानीय जपेत् जपांते प्रणवस्तु
च्चाये त्वं माले सर्वदेवानां प्रीतिदा शुभदा मम ॥ शुभं कुरुष्व मे भद्रे यशो वीर्यं च सर्व
दा ॥ ॐ ह्रीं सिद्ध्यै नम इति मालां पंचाक्षर्या स्वशिरसि संस्थाप्य पुनः मूलेन प्राणाया
मत्रयं कृत्वा पूर्वोक्त ऋष्यादिषडंगन्यासं कृत्वा देवतां ध्यात्वा मुद्रां दर्शयित्वा देवताम
हस्तेन वसिष्ठमाले दक्षिणहस्ते अघोरेण जपं गुह्यातिगुह्यगोप्त्री त्वं गृहा
णास्मत्कृतं जपं ॥ सिद्धिर्भवतु मे देवी त्वत्प्रसादात्तव सुंदरी ॥ इत्यनेन समर्प्य देव्यग्रे
पुष्पांजलिं क्षिपेत् ॥ ततः ॐ ह्रीं सिद्ध्यै नमः इति मालां संपूज्य रहसि स्थापये श्री
त् ॥ नास्कंधे नातिनीचं ध्यात्वा मंत्री जपेन्मनुः बलिं दत्वा नमस्कृत्य स्वस्थानादे
वीं विवर्जयेत् ॥ इति जपविधिः ॥ शके १७८८ पौ.व.१४ गुरुवारे समाप्तः ॥ १
भैरवेन लिखितं खाडिलकरोपनामितः ॥

यांविहीनस्यनेदंमुक्तंमहेश्वरी ॥ जीवहीनोयथादेहीसर्वकर्मसुन
क्षमः ॥१०॥ पुरश्चरणहीनंतथायंत्रंप्रकीर्तितं ॥ आलक्तकेनवि
लिखेन्मोहनार्थंमहेश्वरी ॥११॥ गोरोचनेनविलिखेद्वशीकर
णसिध्यये ॥ कस्तूर्याविलिखेद्देवीसर्वाकर्षणसिध्यये ॥१२॥ स्त्री
ण्यात्तुविलिखेत्सर्वस्तंभनकर्मणि ॥ केसरेणलिखेद्देविदेव
संदर्शनायवै ॥१३॥ धत्तूरस्यरसेनैवमारणार्थंलिखेध्रुवं ॥ अंगा
रेणविलिखेदुच्चाटनकर्मणि ॥१४॥ विद्वेषणेतुविलिखेद्

87

भीतकरसेनवै॥ चंदनेनलिखेछांतोविंशोषंकथ्यतेशृणु॥१५॥ब्राह्म
णोविलीखेद्भूर्जेताडपत्रेतुभूभुजः॥ वैश्यस्तुविलिखेद्देवीकागदेस
वैसिध्दये॥१६॥शूद्रोहिविलिखेद्देवीभूमिभागेप्रयत्नतः॥यव
नस्याचकथितःकागदेस्वमयातव॥१७॥पवनःसंलिखेद्देवेस
वैषांपूर्वमीरितं॥दूर्वायथयालिखेच्छांतोद्देवीकुर्याज्जगत्रयं
॥१८॥स्वर्णेनविलिखेद्देविमोहनार्थंस्वसिध्दये॥रौप्येणविलि
खेद्देविसर्वाकर्षणसिध्दये॥१९॥कांस्यपात्रमयलेखन्यामारणा ३२

र्थे लिखेच्छिवे ॥ स्तंभनार्थे विलिखेल्लेखिन्यां तु हरिद्रया ॥ २० ॥ उच्चाट
नाद्वेषणे वा लोहेन संलिखेत्सदा ॥ लेखिन्या लक्षणं देवि प्रोक्तमष्टांगुलं त
तः ॥ २१ ॥ एवं च तत्क्रमेणैव पंचकार्यप्रसिद्धये ॥ अष्टांगादि द्व्यंगान्
हि तथा पंच दग्धापि ये ॥ २२ ॥ अंकतंत्रेण कथितं किं तु बीजं प्रकीर्ति
तं ॥ रक्तांबरो रक्तमाल्यो रक्तवस्त्रादिभूषितः ॥ २३ ॥ रक्तासने
स्थितो देवि यवभुक् वा हविष्यभुक् ॥ स्त्रियं न गच्छेन्नियतो ब्रह्म
चारी भवेत्सदा ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्यरतो यस्तु तस्य सिद्धिर्भविष्यति ॥

पूर्णविद्यापंचदश्यालक्षमंत्रंजपेद्यदि ॥ २५ ॥ तथांकयंत्रंकुर्वीतफल
भोगीततोभवेत् ॥ अंकयंत्रंविहायाथयःकश्चित्सिद्धिमिच्छति ॥ २६ ॥
अयुतंविलिखेद्देविबंधमोचनकर्मणि ॥ अयुतद्वितयंकृत्वागत
राजमवाप्नुयात् ॥ २७ ॥ अयुतंत्रितयंकृत्वाविजयीभुविजायते ॥
शापानुग्रहसामर्थ्यंभवेद्वेदायुतंप्रिये ॥ २८ ॥ बाणायुतप्रयोगे
णवाकसिद्धिर्भवतिध्रुवं ॥ रसायुतंलिखित्वाब्धौविनिक्षिपेत् ॥
॥ २९ ॥ जलक्षेपेनमार्गेणपृथ्वीमांतुवशांनयेत् ॥ सप्तायुतंलिखे ३३

89

धीमान्साक्षाल्लक्ष्मीपतिर्भवेत् ॥३०॥ अष्टायुतं लिखेद्यो हि सिध्य
ष्टकमवाप्नुयात् ॥ नंदायुतं लिखित्वा च नवनाथसमो भवेत् ॥३१॥
लक्षमात्रं लिखेद्यो हि शिवतुल्यो भवेत्सदा ॥ अत्यहं विलिखेद्द्वि
शतं वाथ तदर्धकं ॥ एवं क्रमेण कथितं पुरश्चर्याक्रमेण तु ॥३३॥ एवं
यः कुरुते मर्त्यस्तस्य सिद्धिर्भविष्यति ॥ इति संक्षेपतः प्रोक्तो किमन्य
च्छ्रोतुमिच्छति ॥३४॥ इति श्रीमच्छिवताण्डवे सिद्धिप्रदे पंचदशीयं
त्रविधिः समाप्तः ॥ ॥ मंत्रः ॥ ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं भगवत्यै

ह्रैंनमः॥स्वाहा॥पुरश्चरण॥४०॥ ६०॥ ६९॥ ६९॥
॥अथयंत्रपद्धतिः॥यंत्रंकृष्णपक्षप्रतिपद्यारंभः॥एकवर्षापं
चदशादिपर्यंतंपंचोपचारैःसंपूज्यविरसिनामलिखेत॥प्रथ
मदिनेयंत्रेब्रह्माणंद्वितीयदिनेयंत्रेश्रीविष्णुंतृतीयेश्रीमहादेवं
चतुर्थेलक्ष्मींपंचमेगणेशंषष्ठेगणपतिधुंरांसप्तमेहनुमंतं
अष्टमेनवनारसिंहंनवमेचतुराशीतिसंख्याक्षितिधान्यग्रामेपंच
तत्वानिएकादशेपंचपांडवान्द्वादशेदुर्गांत्रयोदशेपीरंपैगं २४

१०

८	१	६
३	५	७
४	९	२

॥श्रीगणेशायनमः॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि सुंदरी
यंत्रमुत्तमं॥ यस्य विज्ञानमात्रेण त्रैलोक्यविज
यी नरः॥१॥ तदंकं तु प्रवक्ष्यामि शृणु यत्नन
संस्थितः॥ नवधा कृत भूभागे ननवकोष्ठा
नि कारयेत्॥२॥ तत्र सूत्रक्रमेणैव चांका
स्थाप्याः महेश्वरी॥ तत्राष्टागतियोगेन
कं समारभ्य पार्वती॥३॥ नवयंत्राणि

देवेशीप्रस्तारमुभयोरितः ॥ तत्राद्यागतियोगे ॥ ४ ॥ गतिमार्गक्रमेणैवनव
यंत्राणिकारयेत् ॥ एकादिरंध्रपर्यंतनवांकास्तुप्रवेशयेत् ॥ ५ ॥ एत
स्यफलबाहुल्यंशृणुयत्नेनसांप्रतं ॥ द्वावारंतुसंन्यस्यलोसंमोहनंभ
वेत् ॥ ६ ॥ वारविंशतिकंकृत्वासर्वाकर्षणसिध्ये ॥ वारत्रिंशतिकंकृ
त्वापृथिव्यांजयमाप्नुयात् ॥ ७ ॥ चत्वारिंशात्समारभ्यशतांतंपरमेश्वरी
यःकरोतिमहेशानिपुरश्चर्यायुतोजनः ॥ ८ ॥ अयुतंपुरश्चर्यायांयंत्रंमा
त्रंसमारभेत् ॥ सुखवसमोसंपन्नोप्रयोगानथकारयेत् ॥ ९ ॥ पुरश्च ११

ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं चामुंडायै नमः॥ वैरीप्रीतिं कुर्यात्तथा वशीकरणं कष्टह
रणं चौरापहृतवस्तु [illegible] मार्गे वा यंत्र बंधयेत् तेन सर्ववस्तुलाभः॥
रोगी निरोगी भवति [illegible] शत्रुमारणे छाल [illegible] स्मशान भूमौ यंत्र लि
खेद्यंत्राधः शत्रुनाम लिखेत् यंत्रं भूमौ निखनेद्रिपुमरणं भवति॥
वार्कपत्रे॥१५॥ प्रतिदिनं॥१५॥ प्रतिपत्रे पंचदशांकाधः रिपुनाम लि
ख्य अग्नौ क्षिपेत् तेन शत्रुनाशः॥ दाडिमलिखिन्यायंत्रसिद्धिः रिपु
मारणे लोहलेखिन्या संमार्ज्य [illegible] पर्यंतं शत्रुनाशः॥ अर्कपत्रोपरि लि १५

बरानचतुर्दश्यांकुलदेवतांपंचदश्यांयंत्रेष्टदेवतांलिखेत॥यंत्रसिध्यर्थं
होमःकार्यःब्राह्मणभोजनंयथाशक्तिदिनांथकृपणेभ्यःअन्नदा
नंपश्चात्संपूज्ययंत्रंसुवर्णरत्नेसंधायगलेबाबाहौधार्यंतेननन
वनिधिअष्टसिध्धिःयंत्रप्रतापात्॥इतिपूजनंसमाप्तं॥अथयं
त्रभरणविधिः॥कस्मिन्कार्येकिंमंकमारभ्यंलेख्यंतथाकस्मिन्
रोगेकिंविहितंतत्र॥रव्यांकोप्रथमांकतोलिखेत॥बादिरामां
कतोलिखेत॥आवीससांकतो॥आतसीनवांकतः॥सत्रमंत्रः॥

१२

खिलाप्रवाहेप्रवाहयेत्तेनमंत्रोच्चाटनंभवति॥शुभकार्येशुक्ल
पक्षेशुभेकृष्नःमेषराशौक्रमाद्यंत्राणिपुनःपुनःआतसी१खाखी
२बादि३आवी॥४॥यस्मिन्कार्येभवतितस्मिन्॥१॥तेन॥२॥क
र्मणासिध्धिः॥हविष्याशीःशुभेशुदिनंअशुभेदिनंप्रतिदिनं अशुभ
यंत्रसंख्या॥१००॥प्रवाहेवाहयेतयंत्रकंवहियंतितद्यंत्रसि
ध्धिःतन्नाद्यंयस्ययस्येच्छातस्यतस्यप्राप्तिःअसंभवेच्छाया
प्राप्तिः२५०० यंत्राणिलिखित्वायंत्रंनसहजलेक्षिपत् सर्वे

सिध्यः॥शुभेउदक्कुरवः॥ यंत्रविधिसमाप्तः॥ ॥स्त्रियाकष्टंयदि॥८
अथांकृतोयारंभः॥१०८॥जलेघर्षयित्वाजलपानेनसुखप्रसवः॥
बालकसर्वरोगनाशश्चयदिस्त्रियायाःपुत्रोनस्यात्तर्हिपंचमां
कत ५ सहस्र ५०० ॥पुत्रोभवतियदिकोपिपुरुषस्यदुखदस्तर्हि
तुर्यांकितो ४ लिखेत्सबहुकष्टयुक्तोभवतियदिपुत्रोमूर्खस्तर्हि
ससांकत ७ जलेक्षालयित्वा १०३० पानात्बुध्धियुक्तोभवतिय
त्र २ गच्छतितत्र ४ सिध्धिस्तृतीयांकतः ३ यंत्रसं॥०॥१००० ॥ ९६

93

मंत्रजपहवनंविधेयं॥षष्ठांकतो।८।वाक्‌सिध्धिः यंत्रसं० १०००॥
नद्यास्तीरेनवांकतोराजवश्यंभवति॥१०० ॥गंगायमुनावाससामा
न्यनद्यांद्वितीयांकतोभरणे॥५॥मौनेनभूतप्रेतसिध्धिर्भवति॥
अष्टगंधेनलिखेत्॥१००००॥एकंलिखित्वाग्नौक्षिपेत्तनभूतादि
नाशः अष्टगंधेन॥१०००॥लिखित्वाजलेक्षालयित्वाजलपाने
स्त्रियंसावश्याभवतिलक्षयंत्रभरणेनसर्वसिध्धिः दाडिमलेखन्या
पाषाणेभूर्जेवालिखे १०३० राजावश्योभवतिजातीलेखिन्या०

भूमौ लिखे ॥३०००॥ बंधमुक्तिः लोहलेखन्या पाषाणे लिखे-
१००००००० त्सर्वसत्रुनाशः राजवश्यर्थ रविवार पुष्पनक्षत्रे त
थारविवार हस्तनक्षत्रे शत्रुनाशः मघानक्षत्रेपि ॥ इति समाप्तः ॥

१५

श्रीगणेशा
यनमः॥२॥

अस्यश्रीवश्यवाराहीमंत्रस्य नारद्भगवानृषिः जगतीछंदो
वश्यवाराहीदेवता क्लींबीजं ऐंशक्तिः सौंकीलकं ममसक
लजनवशीकरणार्थे जपेविनियोगः शिरसिनारद्भगवान्
ऋषयेनमः मुखेजगतीछंदसेनमः हृदिवश्यवाराहीदेव
तायैनमः गुह्येक्लींबीजायनमः पादयोःऐंशक्तयेनमः स
र्वांगेसौंकीलकायनमः नारद्भगवानृषयेनमः अंगुष्ठा

भ्यांनमः जगतीछंदसेतर्जनीभ्यां॰ वश्यवाराहीदेवतायैम   द्विवः

ष्ठमाभ्यां· ह्लींबीजायअनामिकाभ्यां· ऐंशक्तयेकनिष्ठि
काभ्यां· सौंकीलकायकरतलकराप्रष्ठाभ्यांनमः ऐवं
हृदयादि· ध्यानं इक्षुचापधरांदेवीपाशांकुशचतुर्भुजं
वाराहींशमित्रारातिंभीअर्णांप्रणतोस्म्यहं मंत्रः उंऐंह्रीं
श्रींत्रिलोकवस्यमोहनीजगत्त्रयवस्यवमोहिनीउर
गवस्यमोहिनीराजवस्यमोहिनीस्त्रीपुरुषवस्यंकरी
सर्वजनस्यहृदयंममवस्यंकुरुकुरुस्वाहा

96

तंमुक्तिलक्षणां इतितेकथितंचंडसमाधिर्दुर्लभंपरं यत्ज्ञात्वानपुनर्जन्मजायते भुविमंड
ले ५८ इतिश्रीघेरंडसंहितायांघटस्थयोगेसप्तसमाधानेघेरंडचंडसंवादेसमाधिःसप्त
मोपदेशः ७ समाप्तः श्रीगौरीशंकरस्वायनमः ॥ ॐ ॥ ॥

श्री ॥ अथैकादशी ॥ साद्विधा । शुद्धा विद्धा च । तत्र षट्पंचाशद्घटिकानंतरं कलयापि विद्धा विद्धैकादशी ॥ अरुणोदयवेधो वैष्णवा
सूर्योदयानंतरं पलार्धेनापि दशमी प्रवेशो सति स्मार्तवेधः स्यात् ॥ वैष्णवैररुणोदयविद्धा त्याज्या ॥ स्मार्तैः सूर्योदयविद्धा त्याज्या ॥ अथै
श्या अष्टादश भेदाः लिख्यंते । तत्र स्मार्तानां शुद्धैकादशीभेदानच ॥ शुद्धन्यूनान्यूनद्वादशी ॥ यथा १० । ५८ । ५८ ११ । ५७ । ०० १२ । ५५ । ०० । स्मा
र्तानां एकादश्यां वैष्णवानां द्वादश्यां उपवा[illegible]सः ॥ १ ॥ शुद्धन्यूनासमद्वादशी । यथा १० । ५९ । ५९ ॥ ११ । ५८ । ०० । [illegible] १२ । ५९ । ५९
स्मार्तानां एकादश्यां वैष्णवानां द्वादश्यामुपवासः ॥ २ ॥ शुद्धन्यूनाधिकद्वादशी यथा १० । ५९ । ५९ ११ । ५९ । ०० १२ । ६१ । ०० स्मार्ता
नां एकादश्यां वैष्णवानां द्वादश्यामुपवासः ॥ ३ ॥ शुद्धसमान्यूनद्वादशी ॥ यथा १० । ५९ । ५९ ११ । ५९ । ५९ १२ । ५९ । ५८ । ०० । स्मार्ते
नां ११ वैष्णवानां १२ उपवासः ॥ ४ ॥ शुद्धसमासमद्वादशी १० । ५९ । ५९ ११ । ५९ । ५९ १२ । ५९ । ५९ । स्मार्तानां एकादश्यां वैष्णवानां
द्वादश्यामुपवासः ॥ ५ ॥ शुद्धसमासम द्वादशी १० । ५९ । ५९ ११ । ५९ । ५९ १२ । ६१ । ०० । स्मार्तानां एकादश्यां वैष्णवानां सर्वेषां वाद्वा
दश्यां उपवासः ॥ ६ ॥ शुद्धाधिकान्यूनद्वादशी ॥ १० । ५९ । ५९ ११ । ५९ । ०० १२ । ५७ । क्षयः । स्मार्तैर्गृहिणां पूर्वा । यतिवैष्णवानामुर्व
रितैकादशी ॥ सकामानां वैष्णवानां पूर्वा । निष्कामानां परा ॥ ७ ॥ शुद्धाधिकासमद्वादशी १० । ५९ । ५९ ११ । ६१ । ०० १२ । ५९ । क्षयः । स्मा
र्तगृहिणां पूर्वा । यतिवैष्णवानां उर्वरितैकादशी । निष्कामः परामुपवसेत् ॥ ८ ॥ शुद्धाधिकाधिकद्वादशी १० । ५९ । ५९ ११ । ५९ । ०० १२ ।
२ । ०० । सर्वेषामुर्वरितैकादश्यामुपवासः ॥ ९ ॥ अथ स्मार्तानां [illegible] विद्धैकादशीभेदानच ॥ विद्धन्यूनान्यूनद्वादशी ॥ १० । २ । ०० ११ ।
५६ । क्षयः १२ । ५४ । ०० । स्मार्तानां ११ वैष्णवानां १२ उपवासः ॥ १ ॥ विद्धन्यूनासमद्वादशी १० । २ । ०० ११ । ५६ । ३० । क्षयः १२ । ५९ । ५९ ॥ स्मा
र्तानां ११ वैष्णवानां अपुत्रगृहिणां मुत्यर्थिनां सर्वेषां १२ उपवासः ॥ ३ ॥ विद्धन्यून्नाधिकद्वादशी १० । २ । ०० ११ । ५६ । ३० । क्षयः १२ । ६० । ०

१।००।१।००। सर्वेषां द्वादश्यामुपवासः ॥ ३ ॥ विद्धसमान्यून द्वादशी ।१०।२।००।११।५९। क्षयः ।१२।५८।००। स्मार्तानां ११ वैष्णवानां
उपवासः ॥ मुख्यपर्व द्वादश्यां उपवासः ॥ ४ ॥ विद्धसमासम द्वादशी ।१०।२।००।११।५९। क्षयः ।१२।५९।५९। स्मार्तानां ११ वैष्णवा
उपवासः ॥ ५ ॥ विद्धसमाधिक द्वादशी । यथा ।१०।२।००।११।५९।५९ ।१२।६०।१२।१।०० सर्वेषां १२ उपवासः ॥ ६ ॥ विद्धाधिकान्यून
द्वादशी ।१०।२।००।११।६०।००।१२।५९।००। वैष्णवानां सर्वेषामपि परा ॥ ७ ॥ विद्धाधिकासम द्वादशी ।१०।२।००।११।६०।०१।००।१२
००। स्मार्तगृहिणां पूर्वा यति वैष्णवानां परा । सर्वे कुर्वरिति चेद्वा ॥ ८ ॥ विद्धाधिकाधिक द्वादशी ।१०।२।००।११।६०।११।१।००।१२।२।००
स्मार्त वैष्णवैः सर्वे कुर्वरिति वोपोष्या ॥ ९ ॥ इति स्मार्तानामष्टादशभेदाः ॥ अत्र समत्वं ०।५६ घटिकात्मकं ततो न्यूनत्वे न्यूनं अधिकत्वे अधि
कं ॥ ६५ ॥ ॥ अथ वैष्णवानां शुद्धैकादशीभेदा नव ॥ यथा । शुद्धन्यूनान्यून एकादशी ।१०।५६।१।११।५८।००।१२।५९।००। स्मार्ता
नां ११ वैष्णवानां १२ उपवासः ॥ १ ॥ शुद्धन्यूनासमा २ यथा ।१०।५५।५९।११।५८।००।१२।५९।५९। स्मार्तानां ११ वैष्णवानां १२ उपवास
शुद्धन्यूनाधिक द्वादशी ।१०।५५।५९।११।५८।००।१२।६०।०० (१२।१।००) स्मार्तानां ११ वैष्णवानां १२ उपवासः सर्वेषां वा ॥ ३ ॥ शुद्धसमान्यून १२
यथा ।१०।५५।५९।११।५९।५९।१२।५९।०० स्मार्तानां ११ वैष्णवानां १२ उपवासः ॥ ४ ॥ शुद्धसमासम १२ । यथा ।१०।५५।५९।११।
५९।१२।५९।५९। स्मार्तानां ११ वैष्णवानां १२ उपवासः ॥ ५ ॥ शुद्धसमाधिक द्वादशी । यथा ।१०।५५।५९।११।५९।५९ ।१२।६०। (१२।१)
स्मार्तानां ११ वैष्णवानां १२ उपवासः सर्वेषामेकः ॥ ६ ॥ शुद्धाधिकन्यून १२ । यथा ।१०।५५।५९।११।६०।०० (११।१।१) ।१२।५५।००। स्मार्ता
नां गृहिणां ११ वैष्णवानामुर्वरिति भ्य ॥ ७ ॥ शुद्धाधिकसमा २ । यथा ।१०।५५।५९।११।६०।०० (११।१)।१२।५९।००। क्षयः । स्मार्तानां ११ वैष्णवानामुर्व

शुद्धाधिकाधिक १२। यथा। १०। ५५। ५९। १११। ६०। ०० १२। ३। ०० सर्वेषामुपरितैकादशी। १२। १९॥
१११९

अथ वैष्णवानां विधैकादशीभेदानवं॥

१ विद्धान्यूनान्यून १२। यथा। १०। ५६। १। १११। ५८। ०० १२। ५९। ०० स्मार्तानां ११ वैष्णवानां १२ उपवासः॥

२ विद्धान्यूनासम १२। यथा। १०। ५६। १। १११। ५८। ०० १२। ५९। ५९। स्मा० ११ वै० १२। उप०

३ विद्धान्यूनाधिक। १२। यथा। १०। ५६। १। १११। ५८। ०० १२। ६०। ००। स्मा० ११। वै०। उ० १२।
१२१

४ विद्धसमान्यून १२। यथा। १०। ५६। १। १११। ५९। ५९। १२। ५९। ०० स्मा० ११ वै० १२ उ०

५ विद्धसमासम १२। यथा। १०। ५६। १। १११। ५९। ५९। १२। ५९। ५९। स्मा० ११ वै० १२ उ०

६ विद्धसमाधिक १२ यथा। १०। ५६। १। १११। ५९। ५९। १२। ६०। ००। स्मा० ११ वै० १२ उ०
१२१

७ विद्धाधिकान्यून १२ यथा। १०। ५६। १। १११। ६०। ००। १२। ५५। ०। क्षयः। स्मार्त० ११ वै० १२ उप०
१११

८ विद्धाधिकासम १२ यथा। १०। ५५। १। १११। ६०। ००। १२। ५९। ०। क्षयः स्मार्त० ११ वै० १२। उ०

९ विद्धाधिकाधिक। १२ यथा। १०। ५६। १। १११। ६०। ००। १२। ३। ०। वृद्धिः। सर्वेषामपरैव ग्राह्या
१११।०

इत्थं संदेहे ज्योतिर्विद्भिः प्रतिपत्तौ तेषां [illegible]
वचनात् [illegible] निर्णयः [illegible]
यथामति [illegible] सज्जनैः॥

श्रीमत परमपूज्य नारायणशास्त्री
अग्निहोत्री अन्नापुरा हरदा

99

वचनत्वमेवन्याय्यमितिचेत्। नोक्तमार्गेणानेकशक्तिकल्पनादिदोषप्रसंगात्। अनवस्थितशब्दार्थसंबंधापत्तेः। संज्ञायापत्तेश्च। आकृतिवा
दिनः कथं निर्निमित्ताव्यक्त्यंतरे शब्दस्य वृत्तिरिति चेत्। आकृतिचिह्ननिमित्तत्वात्। व्यक्त्यंतरे प्रयोगस्याविरोधः। भाष्यकारस्तु कथं सामान्यावग
तिरिति चेदित्थमुपन्यस्याकृतिश्चिह्नभूता भविष्यतीत्युत्तरं ददाति तदसंबद्धं कथं सामान्यप्रत्ययकारणे पृष्टे व्यक्त्यंतरप्रयोगनिमित्तं कथ्यते। तेनाप्या
हारे ऐतद्व्याख्येयं। कथं सामान्यावगतिरिति चेत्। व्यक्तिसंबंधात्कथं व्यक्त्यंतरे प्रयोग इति चिह्नत्वादाकृतेरित्येवं। पद्धकथं सामान्यावगतिरिति चेत् इत्यु
पन्यस्य पूर्वपक्षवादी सामान्यावगतिमपह्नोतुमशक्नुवन्नाकृतिविशिष्टव्यक्त्यभिधानपक्षं परिगृह्णात्याकृतिश्चिह्नभूता भविष्यतीत्य विशेषणभूता
नन्वयतस्वतीतिरन्वोद्य। तेन केवलाविशिष्टा वा व्यक्तिः शब्दार्थः। तथा च षड्देयाद्युत्सवमादिषु षडादिकासंख्योपपद्यते। अन्येन चूर्णमिति च
व्यक्त्यंतरेन्यशब्दोपादानैः। न चूर्णं नाश्चभविष्यति अन्यथा व्यक्त्यंतरानपेक्षिसति जातेरनन्यत्वाद्गुणत्वाद्भेदमनुपपन्नं। तस्माद्व्यक्तिः
शब्दार्थ इति प्राप्तेऽभिधीयते। नैतद्व्यक्तिः शब्दवाच्येति किंत्वाकृतिः पदार्थ इति विज्ञायते। श्येनचितं चिन्वीतेति अवदानदश हि रूपव्यक्तिं चप
नेन कुर्यादाकृतिं चेदिताशक्यार्थीस्यात्। यावदिष्टकाभिः श्येनव्यक्तेः कर्तुमशक्यत्वान्तन्नाद्याद्भिरप्यनिर्वर्तनेरिष्टकाबाधाच्छ्येनव्यक्तेः प्रयो
जनं कल्पनाच्चिनोतेरसुख्यार्थत्वात्कर्मलक्षणाख्यापामित्यत्र स्मृतिपरित्यागप्रसंगाच्च यतेन श्येनव्यक्तिं कुर्यादित्येतन्नावन्नोपपद्यते। तथाकृतेर

पीडकाभिः कर्तुमशक्यत्वादेव तन्निमित्तत्वात् प्रयोजनकल्पनाच्छिनत्तेरयथार्थत्वप्रसंगात् स्मृतिबाधाच्चाकृतिं तु यदीदित्सया विनोपपद्यते परिच्छे
पात् श्येनमिव छिन्नमग्निस्थलं चयनेनानवेक्ष्य इति वाक्यार्थः। ततश्च यथाकथंचित् श्येनव्यक्त्या सदृशस्याग्नेश्चेतुमशक्यत्वात् सर्वव्यक्तिसा
संभवात् अतो नानागतव्यक्तिसादृश्यानुपपत्तेः श्येनाकृतिसादृश्यसंभवाच्च आकृतिः शब्दार्थ इति निश्चीयते। अथ कस्मात् श्येनव्यक्तिश्च
यनचोदनेयं नाश्रीयते श्येनैश्चितश्येनचितेश्चिन्वीतेति। तत्र भाष्यकारेणोत्तरं दत्तमीप्सिततमो ह्यसौ शब्देनाभिहितः पतत्त्रपतङ्गीति। तद्युक्तं।
न ह्यत्र श्येनशब्दः स्वार्थे। न च सकलश्येनचितकबद्धो नरकालं भुतत्वाद्वितीयायास्तृतीयायेनेप्सिततमार्थप्रतिपादकः स्यात्। तेन कर्मण्येव द्वितीयाश्या
यामिति स्मृतेः श्येनशब्दार्थस्य करणत्वं प्रतिषेद्धव्यं। कर्मणि द्वितीयाकारके चिन्वीतेः क्विप्प्रत्ययः स्मर्यते। यदि चिनोतिश्येनव्यस्य भवति। न च चिनोतेः
केवलस्याग्निवचनत्वं संभवति। तेनाग्निं चिनोतिश्रुतेः श्येनचित्शब्दस्य सकलस्याग्निवचनत्वं निश्चीयते। न श्येनशब्दार्थस्य पृथगर्थता त
तश्च न श्येनशब्दार्थः करणतया विज्ञायते। यदि चाश्येनः करणं स्यात् ततो लक्षणाभावात् तृतीयासमासवचनानुपपत्तिर्भवेत्। तृतीयाचाश्रुतत्वात्तस्य
तीयाश्रुतकरणत्वेषु कापरिस्मरणं स्यात्। स सर्वोऽयं गतौ प्रतिषिद्धेन के श्येनव्यक्तिहिंसा जायते। तेन करणत्वानुपपत्तेः श्येनमिव चितमग्निं ९७
चिन्वीतेति वाक्यार्थोऽनभ्योक्तेनन्यायेनास्य वाक्यस्याकृतिपक्षे संभवात् आकृतिः पदार्थ इति। नैतदेवं। नहि चयनक्रियासंभवमात्रेण कृतेरभिधे

यत्वं लभ्यते। व्यक्तिपक्षे युक्तालंभनादिक्रियासंभवात् बहुत्वाच्चालंभनादिवाक्यानां तदन्यथानुपपत्त्या व्यक्तेरेव पदार्थत्वमवसीयते। अथा
कृतिपक्षेपि व्यक्तिलक्षणया तान्युपपत्स्यंते इत्युच्यते तन्न देवदत्तपिशाचकामेव वक्तुं। रूपेण वाके व्यक्तिराकृतिलक्षणार्थेति युक्ता चैकेत्रलेक्षणानेन
रेषु बहुषु। जगत्यां वा तत्नीयास्समासाश्रयणं। रूपेण वा केऽकरिष्यते। संख्याकारकाद्युपपत्तिश्च व्यक्तिपक्षे तेन व्यक्तिः शब्दार्थ इति स्थितेऽभिधी
यते। जातिरभिधेयेति कुतः। पूर्वं सामान्यविज्ञानाच्च नवुद्धेरनुद्भवात्। गामानयेति वा स्वाच्च यथारूचिपरिग्रहात्। गोशब्दोच्चारणे हि पूर्वमे
वागृहीतासु व्यक्तिषु सामान्यं प्रतीयते। तदाकारज्ञानोत्पत्तेः पश्चाद्व्यक्तयः प्रतीयंते। अतश्चाकृतिप्रत्ययस्यानभिज्ञान्तराभावाद्व्यक्तिप्रत्यये
च पूर्वप्रतीतसामान्यनिमित्तत्वात् आकृतिः शब्दार्थ इति ज्ञायते। यदि च व्याकृतयोभिधेया भवेयुस्ततश्चासां चित्रखंडमुंडादिविशेषस्व
रूपग्रहणात् विचित्रा शब्दोच्चारणे बुद्धिः स्यात्। एकाकारा तूत्पद्यते। तेनाप्याकृतिः शब्दार्थ इति निश्चीयते। गामानयेति च चोदितेऽर्थप्र
करणाभावे यां कांचित्सामान्ययुक्तां व्यक्तिमानयति सर्वां न विशिष्टां। यदि च व्यक्तेरभिधेयत्वं ततः सर्वासां युगपदभिहितत्वाद्विशेषानप
नं स्यात्। या चाभिधेया सैवैकानीयते। यतस्तद्विशेषजातिमात्रयुक्ता आनीयते तेनापि सामान्यस्य पदार्थत्वं विज्ञायते। व्यक्तिपक्षे सैव
र्वा वा स्वतंत्रा व्यक्तयोभिधीयेरन्। व्यक्तिविशिष्टो वा समुदायः। काचिदेका व्यक्तिरिति। तत्र सर्वव्यक्त्यभिधानं तावदयुक्तं। अनेकव्यक्ति

वा तत्तां तर्हि व्यवस्था भविष्यति। यत्र तु शक्तः शब्दः तत्र वर्त्तिष्यते प्रयोक्ष्यते च यत्र तु शक्तिर्नास्ति तत्र प्रयोगप्रतीती न भविष्यतः। ततश्च गोव्यक्तिष्वे
व शक्तेः प्रयोगव्यवस्था भविष्यति। नैवमपि व्यवस्था लभ्यते। प्राक् प्रयोगात् कुत्र शक्ते रविज्ञानात् प्रयोगप्रतीत्यधीनं हि शब्दशक्तिज्ञानं न तत्कथमिवास्तु
स्तत्वं प्रयोगकाले व्यवस्थाकारणं एतेनापि तु युक्तं। यद्यपि श्रोता प्रयोगात् कुत्र शक्तिं जानाति तथापि प्रयोक्ता कथं ज्ञातं गोव्यक्तावयं शक्तः शब्दो नाश्व
व्यक्ताविति तेनाश्वव्यक्तावपि प्रयोगः प्राप्नोति। जात्याकृतिरिति व्यवस्था नाश्रीयते। यत्र गोत्वमुपलक्षणं तत्र गोशब्दो वर्त्तिष्यते। यत्र तन्नास्ति तत्रा
श्वव्यक्त्यादौ वृत्तिर्न भविष्यति। ततश्च व्यवस्थासिद्धिरिति। सत्यमेवं सिध्यति किं त्वापन्नो भवान् स्वसक्षमाकृतिर्वाच्येति। न त्वनभिधाय गोत्वमुपलक्ष
णं गोव्यक्तावेव प्रयोगव्यवस्था लभ्यते तच्चेदभिहितं सिद्धमाकृतिशब्दार्थत्वमिति। पूर्वपक्षवादी तु द्वितीयं पूर्वपक्षमुपन्यस्यति सत्यमाकृतिरभि
धीयते किं तु गुणत्वेन स्थिता व्यक्तिः प्राधान्येन शब्दार्थो न चानयो रूपयं नाभिधीयते इति प्रतिज्ञा कस्यचित् प्राधान्येन किंचिदभिधेयमत्र तथाविवक्षि
तं किं च गुणत्वेन न युक्तं व्यक्तिः प्राधान्येनाभिधेये सैवं सति प्रयोगव्यवस्था भयत्र प्रतीतिश्च यतनालंभनादिक्रियोपपत्तिश्च भविष्यति। इतरस्त्वा
हा। नैवं लभ्यते जातिश्चेत् स्वरूपेणाभिधेयत्वेनाभ्युपगता तत्रैव च शब्दस्योपपत्तौ एव शक्तिस्तात् न व्यक्तिर्वचनेन ता लभ्यते न चाकृतिसंवेदनेनापि व्यक्ति ९९
प्रतीतेरुपपन्नत्वात् अभ्युपगता च नैकार्थता पुष्यते अभ्युपगन्तुं। अर्थापत्त्या च शब्दस्य वाचकशक्तिः कल्प्यते सा च यदा व्यक्तिप्रतीतेरन्यथाप्युपपन्न

101

त्वात्सीलगतदावाचकशक्तिकल्पनायां प्रमाणं नास्ति। नच सामान्यविशेषवचनत्वे शब्दस्य दृष्टमक्षादिशब्दानामनेकसामान्यवचनत्वादन्वयव्य
तिरेकाभ्यां च व्यक्तेरशब्दार्थत्वं निश्चीयते। न अनुच्चरितेपि शब्दे प्रतीतसमान्यस्य व्यक्तिप्रतीतेः श्रुतशब्दस्यापि चागृहीतसामान्यस्य व्यक्तिप्र
त्ययाभावात्। तेनाकृतिरेव शब्दार्थ इति। सोऽप्रतिपक्षांतरमुपन्यस्यति। अथ व्यक्तिविशिष्टायामाकृतौ किमिति न वर्तते। न देतस्य प्रयोगप्रतीतिस्ति
यासंभवबलेन वा पक्षांतरमुपन्यस्तं। यद्यव्यक्तेरेव शब्दार्थत्वं साधयितुमिदमुच्यते तेनाभिप्रायेण कदाचित्सिद्धांतवादी कृतेः शब्दांतरत्वमने
नाभ्युपगतमेवालंभनादिक्रियासंभवश्च भविष्यतीत्यनेनाभिप्रायेण व्यक्तेरपि गुणत्वेनाभिधानमिष्टमिति ततो हं पूर्वं तावत् विशेषणे वर्तितु
महतीति व्यक्तिवचनत्वमेव साधयिष्यामीति। इतरस्तु तदभिप्रायं ज्ञात्वोत्तरं वदति व्यक्त्यंतरविशिष्टायां प्रयोगेन प्राप्नोतीति यदि हि व्यक्तिवि
शिष्टा जातिरभिधीयते ततो व्यक्त्यभिधानपक्षोक्तदोषप्रसंगः। अनेकशक्तिकल्पनादिरूपो व्यक्त्यंतरे प्रयोगश्च न प्राप्नोति विशेषणस्यानन्यत्वादि
ति तेन जातिरेव शब्दरूपेण तु गुणभूता प्रतीयते तस्मान्न प्रधानेनाभिधेयेन भवितव्यमिति नैवं शब्देन तावद्वैवाभिधीयते। यदि विवक्षावशेन
गौणत्वं प्राधान्यं वा भवतीमयतुना मनतावता शब्दाभिधेयत्वं व्याहन्यते। यदा चासौ शब्देनाभिधीयते तदा गुणत्वेनैव प्रतीयते तेनागौणत्वप्र
तीतिरदोषः। ननु पूर्वपक्षोक्तैः कारणैर्व्यक्तेरेव शब्दार्थत्वं युक्तं। व्यक्त्यंतरे प्रयोगेन प्राप्नोतीति चेत् आकृतिश्चिन्त्यभूता भविष्यति प्रधानमभिधीयमान

मपि काकनिलयनं देवदत्तगृहशब्दस्य स्वार्थमभिदधतः चिह्नभूततां प्रतिपद्यते। तद्वदाकृतिः चिह्नं व्यक्त्यभिधाने भविष्यति। भाष्यकारेण तु दं
डशब्दे दृष्टान्तितेनोपात्तो मथातेन नाम किल दण्डोभिधीयते। अथ च दण्डविशिष्टः पुरुषः प्रत्याय्यते तद्वदाकृतावपीति न तु दण्डशब्देन प्रकृत्या दण्डो
भिधीयत एव कथमुच्यते न च तावद्दण्डोभिधीयत इति। कथं चोपलक्षणत्वेनाकृत्या तु पुनरस्ता यो विशिष्टः प्रत्याय्यत इति विशेषणं दृष्टान्ततयोपन्यस्त
मिति। नायं दोषो विशेष्याभिप्राय कृत्वा पाभिप्राय कत्वाद्दण्डाभिधानस्य यथा प्रत्यये न न तावद्दण्डोभिधीयते अथ च तद्विशिष्टः पुरुषः प्रत्याय्यते तथे
हापि भविष्यतीत्यभिप्रायः। यत्तूपलक्षणोपन्यासे विशेषणस्य दृष्टान्ततानयुक्तेति तदुपलक्षणस्यापि विशेषकत्वादचोद्यं। यद्वा केनचित् सामान्येन दृ
ष्टान्तता भविष्यतीत्यनभिधेयत्वेन विशेषकत्वेन चेत्यदुष्टं तत्र सम्यगभिहितं यथा दण्डशब्देन दण्ड्यपि भविष्यतीति एवं चाप्रसंगात् प्रसंगो न
भविष्यतीत्यादि तदेतन्नोपयुज्यते। युक्तं हि देवदत्तगृहस्य पुरुषस्य च केवलस्याभिधाने विशिष्टप्रतीतावपि काकनिलयनदण्डयोः प्रसक्तदण्डशब्दावग
तयोर्विशेषणत्वोपपत्तेः। न तु गोत्वस्यासंनिहितस्येहोपलक्षणत्वं युज्यते व्यतीतविशेषणे विशेष्यप्रतीतेर्न च दण्डशब्दवत्तद्वयवत्वेन गोत्वाभि
धाने प्रतीमो येनाकृतीयावयवेन व्यक्तेरेवाभिधानं स्यात्। अत एव यद्विशिष्टत्वमभिधीयते ततस्तद्रेखो केन न्यायेन वाच्यं भवेत्। अप्रतीतस्यावि
शेषणत्वेऽसंभवात्। उक्तं च दृष्टिप्रसंगः। शब्दप्रयोगस्य प्राप्नोति न च यथा दण्डिशब्दः केवलं दण्डेन प्रयुज्यत इति विशिष्टवचनो वधार्यते तद्वदाकृ
तेः प्रयोगाभावाद्विशिष्टवचनो वधारयितुं शक्यते। रूपेनचिदित्सादावाकृतेः प्रयोगदर्शनाद्व्यपत्यतिरेकात्पांचजातिरेव वाच्येत्यवधार्यते। श्येनचिद्व १००

102

काय्यंशे शब्दस्य प्रवृत्तिरेवमविशेषादितरत्रापि भवितुमर्हति। यदि सामान्यरूपं विशेषरूपं वा व्यक्त्यंतरं स्यात्ततो विलक्षणे शब्देन प्रवर्तेत
यदा तु तदुभयविनिर्मुक्तं रूपं तदा तुल्यरूपत्वान्न युक्ता शब्दस्य प्रवृत्तिरिति। तदेवं सामान्यविशेषविनिर्मुक्तत्वादेकत्रैव तत्र च शब्दो वर्त्तते
इति तर्हि सामान्यविशेषविनिर्मुक्तत्वमेव सामान्यशब्दस्याभिधेयं स्यादिति सिद्धान्तैकदेशिनः पक्षः। तस्याकृतित्वाद्वाच्यत्वे केवलं भवतस्य दोष इति
पूर्वपक्षवाद्याह। नैवं मयोच्यते सामान्यविशेषविनिर्मुक्तत्वात्तत्रैव शब्दो वर्त्तते व्यक्त्यंतरे चेति किंतु सामान्यविशेषव्यतिरेकेणान्यापोहवच
क्तिः कथ्यते। तत्र तद्रूपं सामान्यमेव तर्हि वाच्यमित्युच्यते। यो ह्यर्थः सामान्यस्य विशेषाणां चाश्रयः सा व्यक्तिर्न सामान्यविशेषैस्ततश्च यथैकस्या
सामान्यविशेषव्यतिरिक्तायां व्यक्तौ शब्दस्य प्रवृत्तिस्तथान्यस्यामपि भविष्यति। सिद्धान्तवाद्याह। यदि तावत्सामान्यविशेषविनिर्मुक्तत्वाच्छब्दो
वर्त्तते ततः सामान्यमेव वाच्यं। अथ सामान्यं निमित्तं नास्ति तदा व्यक्त्यंतरे वृत्तिर्न प्राप्नोति। तदभावेऽपि चेद्वर्त्तेत अव्यक्तावपि वृत्तिप्रसक्तेरतिप्रस
ङ्गः स्यादिति। नैवं सामान्यनिरपेक्षामेव शब्दप्रवृत्तौ प्रयोगकृतव्यवस्थाश्रयणान्नातिप्रसंगो भविष्यति। यद्येवं प्रयोगवशेन शब्दो वर्त्तेत
ततो घटजातायां गवि न ह षट्इति शब्देन प्रवर्त्तेत तेन प्रयोगकृता चेद्व्यवस्था क्वचिदप्रसंगो न चेदतिप्रसंग इति। यत्तु भिन्नासु व्यक्तिषु सामा
न्यप्रत्ययो न प्राप्नोत्यपि परस्परमपीति तदिह्यातिप्रसंगापादनेन न संबध्यत इति व्यक्त्यंतरे प्रयोगो न प्राप्नोतीत्यस्मिन्नेव संबन्धे यं।

शक्तिकल्पनाप्रसंगात्। अनित्यशब्दार्थसंबंधापत्तेः। अशेषव्यक्तिग्रहणस्याशक्यत्वात्संबंधाग्रहणे सति व्यवहारानुपपत्तिः। नित्यवच्च गोशब्दस्या
षशब्दवत्त्वबहुविषयत्वादेकवचनद्विवचनबहुत्वसंभवान्न गोशब्दाभिहितासु सर्वव्यक्तिषु शुक्लगुणभावे गौः शुक्ल इति सामानाधिकरण्या
संभवात्। पशुना यजेतेति च पशुशब्दोपात्ताभिः सर्वव्यक्तिभिर्यागस्य कर्तुमशक्यत्वात् तत्र च वेदाप्रामाण्यप्रसक्तिरेवं समुदायपक्षेऽपि न संभ
वति। तत्रापि विशेषणैरेन शास्त्रयोऽभिधातव्याः न तत्रोक्तदोषप्रसंगः। व्यक्तिव्यतिरिक्तसमुदायकल्पना। तेन च व्यवहाराभावादभिधानानर्थक्यं
समुदायिविनाशे च तस्याप्यनित्यत्वादनित्यशब्दार्थसंबंधप्रसंगः। समुदायस्यैकत्वाद् द्विवचनबहुवचनानुपपत्तिः। सामानाधिकरण्या
संभवश्च। तेन चामूर्तेन योगासंभवात् वेदस्याप्रामाण्यं। अथैका व्यक्तिरभिधीयत इत्युच्यते। तत्रापि संबंधानित्यत्वं कासौ चाभिधीयत इत्य
ज्ञानात् व्यवहारासंभवः। सामान्यप्रत्ययानुपपत्तिः। द्विवचनबहुवचनाभावप्रसंगः। साकृत्याभिधेयपक्षे कृतसत्तेरुत्तरकाले च प्रयोगासंभवः।
समाने च गोत्वे प्रतीतौ चेयमभिधीयते नेयमिति विशेषकारणं नास्ति। अतः परं भाष्यार्थो यदि चैको व्यक्तिरभिधेया भवेत् व्यक्त्यन्तरे प्रयोगे
न स्यादभिधेयत्वमन्ये सत्त्वासंभवादित्यत्र विलक्षणं तावत् सामान्यविशेषविनिर्मुक्ता हि व्यक्तिरिहोच्यते। न च सामान्यविशेषौ मुक्त्वा व्यक्त्यंत
रेऽप्यस्ति। तेन शब्दप्रयोगः स्यात्। ननु च पदार्थैका सामान्यविशेषविनिर्मुक्ता न प्राप्नुतीयापि। अतश्च पदार्थैकस्यां सामान्यविशेषविनिर्मु ६८

103